Taal in stad en land

afgepègâhd doese getèsem onwès vreidespales zeikâh wete gabbâh oâhgineil

HAAGS

Michael Elias
i.s.m. Ton Goeman

Sdu Uitgevers

Taal
in stad en land

HAAGS

Taal in stad en land

HAAGS

Michael Elias
in samenwerking met Ton Goeman

Sdu Uitgevers, Den Haag

Verschenen in de reeks 'Taal in stad en land',
hoofdredactie Nicoline van der Sijs:

1 Amsterdams door Jan Berns m.m.v. Jolanda van den Braak
2 Fries en Stadsfries door Pieter Duijff
3 Gronings door Siemon Reker
4 Haags door Michael Elias i.s.m. Ton Goeman
5 Leids door Dick Wortel
6 Maastrichts door Ben Salemans en Flor Aarts
7 Oost-Brabants door Jos Swanenberg en Cor Swanenberg
8 Rotterdams door Marc van Oostendorp
9 Stellingwerfs door Henk Bloemhoff
10 Utrechts, Veluws en Flevolands door Harrie Scholtmeijer
11 Venloos, Roermonds en Sittards door Pierre Bakkes
12 West-Brabants door Hans Heestermans en Jan Stroop
13 Zuid-Gelderse dialecten door Jan Berns

Vormgeving omslag en binnenwerk: Villa Y (André Klijssen), Den Haag
Zetwerk: PROgrafici, Goes
Druk en afwerking: A-D Druk BV, Zeist

© Michael Elias, 2002

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 90 12 09005 9

Voorwoord bij de reeks 'Taal in stad en land'

De reeks *Taal in stad en land* is totstandgekomen op initiatief van Sdu Uitgevers en de Boekhandels Groep Nederland (BGN). Ieder deel van de reeks beschrijft de taal van een bepaalde streek of stad. In eerste instantie verschijnen er dertien delen (zie de pagina hiernaast voor een overzicht en zie het kaartje op blz. 7). In de toekomst zullen nog meer delen volgen, onder andere voor het Drents, het Heerlens, het Noord-Hollands, het Sallands, Twents en Achterhoeks, het Zeeuws, het Zuid-Hollands en in principe ook voor de in België gesproken dialecten. De boeken zijn bedoeld voor ieder die in Nederlandse dialecten is geïnteresseerd – of men deze nu zelf spreekt of niet.

Taal en dialect

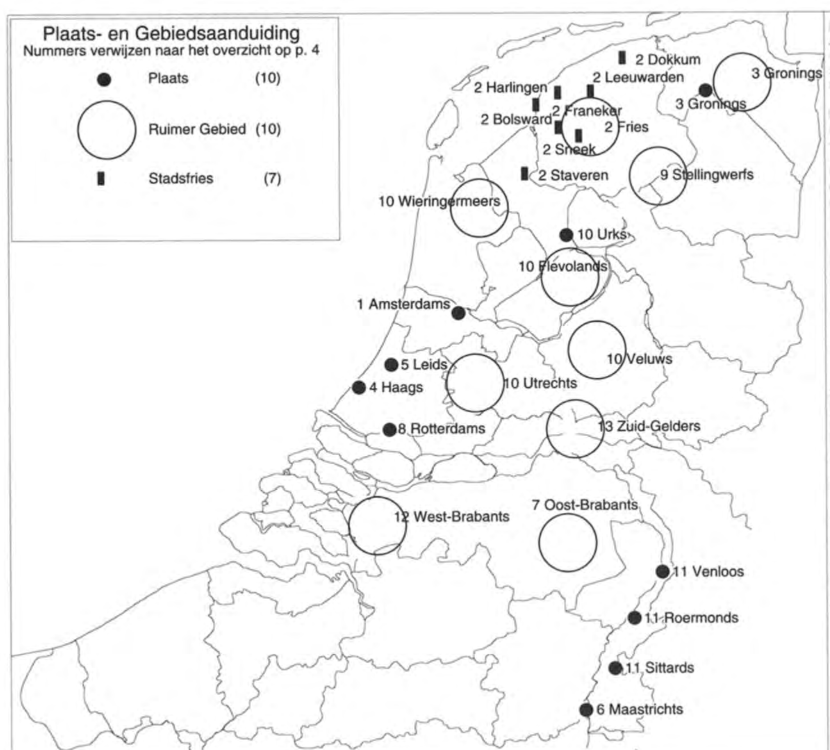
Benamingen als taal, standaardtaal, dialect, accent, streektaal, sociolect, groepstaal bestaan naast elkaar; ze zijn nauw verbonden met de taalontwikkeling en de visie hierop. In deze reeks willen wij benadrukken dat alle taalvariëteiten taalkundig gelijkwaardig zijn, vandaar de reekstitel (bedacht door Jacomine Nortier) ***Taal** in stad en land*.

Hoe verliep de taalontwikkeling in Nederland? De taal die in de Middeleeuwen werd gesproken, verschilde per regio, stad en zelfs dorp. Er bestonden dus alleen streektalen. Tijdens de Renaissance werd naast de geleerdentaal Latijn steeds vaker de volkstaal, dus het Nederlands, gebruikt, zowel in

literaire en wetenschappelijke werken als in bijbelvertalingen. Door de opkomst van de drukpers vonden de teksten bovendien een ruimere verspreiding dan voorheen. Omdat daarbij de taalverschillen tussen de verschillende regio's hinderlijk voor de communicatie bleken, schiep men een overkoepelende standaardtaal, waarin althans in de geschreven taal de regionale verschillen beperkt werden. Vanaf die tijd bestond er een verschil tussen enerzijds de dialecten, die in een bepaalde streek gesproken werden, en anderzijds de gestandaardiseerde schrijftaal, die in het hele Nederlandstalige gebied min of meer uniform was.

Hierbij dient opgemerkt dat er formeel geen verschil bestaat tussen een taal en een dialect. Traditioneel wordt Fries een taal en Gronings een dialect genoemd, maar in taalkundig opzicht verschillen zij niet: het Fries en het Gronings zijn beide volwaardige taalsystemen. Hoogstens kan men volhouden dat het verschil tussen het Fries en het Standaardnederlands groter is dan dat tussen het Gronings en het Standaardnederlands. Het verschil tussen het Standaardnederlands en een Nederlands dialect ligt in buitentalige zaken: in het feit dat spelling, grammatica en woordkeus van het Standaardnederlands zijn geüniformeerd, vastgelegd en op school worden onderwezen, en dat het Standaardnederlands tot staatstaal is verheven. Vandaar dat taalkundigen op de vraag wat het verschil is tussen een taal en een dialect, hun toevlucht nemen tot oneliners zoals 'taal is een dialect met een leger en een vloot' en 'taal is een dialect met een nationale vlag'. Standaardtaal en dialect hebben een verschillende maatschappelijke positie gekregen, en daardoor ook een verschillende maatschappelijke waardering.

Zoals gezegd bestond er vanaf ongeveer de zeventiende eeuw een gestandaardiseerde schrijftaal. De gesproken taal bleef tot eind negentiende eeuw van streek tot streek verschillen. Halverwege de negentiende eeuw ontstond er een soort beschaafde spreektaal, een gesproken eenheidstaal, waaraan aanvankelijk alleen de gegoede burgers zich hielden. Deze beschaafde spreektaal breidde zich vanuit de Randstad steeds meer uit, ten koste van de dialecten, dankzij onderwijs, grotere mobiliteit, dienstplicht, radio en later televisie. Men ging de standaardtaal nu wel Algemeen Beschaafd Nederlands of ABN noemen. Anderzijds groeiden vanaf ongeveer 1900 de plattelandsdialecten steeds meer toe naar de standaardtaal, of ze pasten zich aan elkaar aan in grotere dialectgebieden, zodat regiolecten ontstonden zoals binnen delen van het Nedersaksisch en het Zuid-Limburgs.

Plaats- en Gebiedsaanduiding
Nummers verwijzen naar het overzicht op p. 4
Plaats (10)
Ruimer Gebied (10)
Stadsfries (7)
2 Dokkum
2 Leeuwarden
3 Gronings
2 Harlingen
3 Gronings
2 Franeker
2 Bolsward
2 Fries
2 Sneek
2 Staveren
9 Stellingwerfs
10 Wieringermeers
10 Urks
10 Flevolands
1 Amsterdams
10 Veluws
5 Leids
10 Utrechts
4 Haags
8 Rotterdams
13 Zuid-Gelders
7 Oost-Brabants
12 West-Brabants
11 Venloos
11 Roermonds
11 Sittards
6 Maastrichts

Eind negentiende eeuw veranderde ook de positie van de stadsdialecten radicaal. Naast een tegenstelling tussen stad en platteland – die overigens niet voor alle steden bestond – ontstonden er nu sociale tegenstellingen binnen de steden zelf. Onder andere als gevolg van de industrialisatie trokken allerlei mensen van het platteland naar de stad, en hier vond een vermenging plaats van de dialecten die ze voorheen spraken, met als resultaat een groepstaal of sociolect, namelijk van de arbeiders. Hier ligt de kiem van de huidige stadstalen zoals het Amsterdams, Haags, Rotterdams en Utrechts. Na een betrekkelijk korte wordingsperiode kregen de stadsdialecten hun definitieve vorm. In de twintigste eeuw zijn ze over het algemeen minder veranderlijk geweest dan de plattelandsdialecten, onder andere omdat het leven op het platteland ingrijpend is gewijzigd. Met name de stadsdialecten van de Randstad groeiden geleidelijk steeds meer naar de standaardtaal toe. Momenteel wijken ze hiervan vooral in klank nog af. Daarom worden ze ook wel accenten genoemd. De stadstalen in het zuiden van het land, zoals het Maastrichts, Roermonds, Venloos en Sittards, vertonen daarentegen nog steeds grote verschillen met de standaardtaal, hoewel ook zij hier steeds meer naartoe groeien. Deze zuidelijke stadstalen zijn nooit het sociolect van een bepaalde klasse geweest, maar werden altijd door alle lagen van de bevolking gesproken.

In de twintigste eeuw keek men tot ongeveer de jaren zestig neer op alle van de standaardtaal afwijkende taalvariëteiten, die men denigrerend 'plat' noemde. Onderwijzers en ouders ontmoedigden het gebruik van dit plat. Dit verschilde overigens wel per regio: in het noorden werd veel meer op het dialect neergekeken dan in het zuiden – waar dialect van oudsher door alle lagen van de bevolking wordt gebruikt –, terwijl in Friesland al sinds de zeventiende eeuw een groep heeft bestaan die zich sterk beijverde voor het Fries.

In de jaren zestig van de twintigste eeuw traden grote maatschappelijke veranderingen in. Er ontstond verzet tegen het gevestigde gezag, en dat uitte zich ook in het taalgebruik, dat vrijer, minder officieel werd. De jonge generatie keerde zich tegen het verzorgde en gekunstelde taalgebruik van de oudere generatie. Er kwam een grote tolerantie voor verschillen in uitspraak en woordkeus, voor informeel taalgebruik en voor het gebruik van dialect. Het verschil tussen spreektaal en schrijftaal werd kleiner. In de jaren negentig werd geschreven spreektaal in internet- en sms-verkeer zelfs normaal.

De emancipatie van de jaren zestig leidde ook tot het ontstaan van allerlei

nieuwe groepstalen, zoals jongerentaal, studententaal, yuppietaal, homotaal. Van belang voor het ontstaan van deze groepstalen is het feit dat jongeren en jong-volwassenen gedurende langere tijd bijeen blijven dankzij de leerplicht (en tot voor kort de dienstplicht), en dat er een sterk groepsgevoel bestaat onder jongeren dat zich onder andere uit in een eigen woordenschat. Een oudere groepstaal is het Bargoens, waaronder vroeger de geheimtaal van dieven, zwervers en venters werd verstaan, een taal die gekleurd was door de streektaal van de sprekers en door het Jiddisch; nu de venters en de zwervers van het platteland verdwenen zijn, verstaan we er veelal de volkstaal van de grote steden onder.

Een speciale en recente vorm van jongerentaal is straattaal. Hierover is voor het eerst in 1997 gerapporteerd. Straattaal is een groepstaal van jongeren in de steden, een mengtaal met Nederlands als basis, aangevuld met woorden uit het Engels en minderheidstalen zoals Surinaams, Arabisch, Turks en Papiaments. Het onderzoek naar straattaal is nog volop bezig. In het boek over het Amsterdams wordt aandacht besteed aan het verschijnsel.

Vanaf de jaren zeventig van de twintigste eeuw zien we zowel voor de plattelandsdialecten als voor de stadsdialecten een duidelijke revival, die wel 'dialectrenaissance' wordt genoemd: popgroepen die in dialect zingen, verheugen zich in een grote belangstelling, er verschijnen veel publicaties in en over het dialect, cabaretiers gebruiken stadstalen en bereiken daarmee een groot publiek.

De aandacht voor streektalen en dialecten is overgenomen door de politiek. Regionale en landelijke overheden bieden financiële steun aan inspanningen ten behoeve van het dialect. In 1984 is de eerste streektaalfunctionaris benoemd, voor het Gronings, in 1987 zijn streektaalfunctionarissen voor het Drents benoemd, in 1998 voor het Overijssels, in 1999 voor het Stellingwerfs en in 2001 voor het Zeeuws en het Limburgs. Bovendien zijn in 1996 het Fries en het Nedersaksisch in Nederland met verschillende status erkend als regionale taal binnen het Europees Handvest voor Regionale of Minderheidstalen. In 1997 is ook het Limburgs als regionale taal erkend.

De reeks 'Taal in stad en land'

Hoe staat het in het nieuwe millennium met de dialecten? De reeks *Taal in stad en land* biedt het antwoord op die vraag. Terwijl momenteel de belang-

stelling voor dialecten zowel bij de bevolking als bij de politiek nog steeds toeneemt, blijkt paradoxaal genoeg uit de boeken van de reeks dat het daadwerkelijke gebruik van dialect vrijwel overal gestaag afneemt, en dat alle dialecten steeds meer veranderen in de richting van de standaardtaal. Dat maakt het des te belangrijker dat de stand van zaken wordt vastgelegd. Van de meeste regio's en steden bestaan wel historische beschrijvingen van het dialect, maar in deze reeks wordt de *huidige* situatie beschreven. Uniek aan de reeks is bovendien dat hij uiteindelijk het gehele Nederlandstalige gebied zal bestrijken.

In principe volgen de delen van de reeks hetzelfde stramien. Eerst wordt een algemene inleiding gegeven met een plaatsbepaling van het dialect. Hierna volgt een beschrijving van de klanken en spelling, de woorden, woorddelen en zinnen van het huidige dialect – deze beschrijving is contrastief, dat wil zeggen dat de nadruk ligt op datgene wat afwijkt van het Standaardnederlands. De volgende hoofdstukken handelen over het ontstaan van het dialect en de houding ertegenover. Hierna wordt een woordenlijst gegeven met de belangrijkste of opvallendste woorden in het dialect. Ieder boek besluit ten slotte met gegevens over in het dialect geschreven literatuur en een voorbeeld daarvan, waarna als finale de belangrijkste literatuur óver het dialect wordt vermeld.

Het hoofdstuk over de klanken staat helemaal aan het begin, omdat klanken nu eenmaal het grootste, opvallendste en meest onderzochte verschil tussen Standaardnederlands en dialect vormen. Van de grote steden weet men vaak dankzij cabaretiers en zangers hoe de taal ongeveer klinkt, maar van de plattelandsdialecten is dat veel minder bekend, hoogstens in enkele stereotypen, die, zoals uit de boeken blijkt, lang niet altijd kloppen. De auteurs hebben geprobeerd de klankverschillen zo duidelijk en eenvoudig mogelijk uit te leggen, maar de materie is ingewikkeld. In ieder boek is een overzicht gegeven van de gebruikte fonetische weergave. Er bestaat in het Nederlandse taalgebied een tendens om tot uniforme afspraken te komen voor het spellen van dialecten, maar uitgekristalliseerd is deze tendens nog niet. Voor de reeks *Taal in stad en land* is in principe gekozen voor de Brabantse referentiespelling (in 1999 gepubliceerd onder de titel *Hoe schrijf ik mijn dialect?* en in de bundel *Honderd jaar stadstaal* – waarin de geschiedenis van de stadstalen wordt beschreven).

Bij het hoofdstuk over de zinnen kwamen twee problemen naar voren: ten

eerste bleek dat er over de zinsbouw van sommige dialecten nog veel niet bekend of onderzocht is, ondanks de verschijning in 1991 van de *Atlas van de Nederlandse dialektsyntaxis.* (Om dit gat te dichten is in 2000 het project Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten, SAND, van start gegaan.) Ten tweede bleek dat er voor diverse dialecten bijna niets te zeggen viel over de zinsbouw om de simpele reden dat deze nauwelijks van de Standaardnederlandse spreektaal verschilt of dat men zich niet bewust is van mogelijke verschillen; dat geldt met name voor de dialecten in het Randstadgebied.

Uit het hoofdstuk over de houding tegenover het dialect blijkt dat er een verschil in beleving en waardering van de verschillende taalvariëteiten bestaat. Dankzij de dialectrenaissance is de status van de dialecten in het algemeen weliswaar verhoogd, maar tussen de waardering van de dialecten onderling bestaan aanzienlijke verschillen. Opvallend is dat vooral de vroeger verguisde stadsdialecten in het westen van het land in bepaalde situaties en in gecultiveerde vorm een hogere status hebben gekregen, zowel binnen als buiten de stad zelf, en dat daarbij de (geringe) verschillen met de standaardtaal – vooral bestaand uit uitspraakverschillen – worden benadrukt. De statusverhoging van de plattelandsdialecten blijft daarbij over het algemeen achter. Daarbij is het dan interessant om te zien dat er ook in zuidelijk Nederland – waar de waardering voor en het gebruik van het dialect van oudsher door de hele bevolking werden gedragen – een tegenstelling tussen het platteland en de stad bestaat: in Maastricht bijvoorbeeld kijkt men vaak neer op dialecten van het omringende gebied, die men 'boers' noemt.

Alle delen van de reeks staan op zichzelf. Wie meerdere of zelfs alle delen van de reeks leest – en dat raad ik ieder van harte aan! – zal bemerken dat sommige verschijnselen of woorden in meerdere dialecten voorkomen. Verwijzingen daarnaar ontbreken meestal; de dialecten zijn in principe beschreven in hun verhouding tot de standaardtaal, niet in verhouding tot elkaar. Wel beslaan sommige boeken grotere gebieden, zoals het Oost- en West-Brabants, Zuid-Gelders of Midden-Nederland (Utrechts, Veluws, Flevolands en Urks). In deze boeken worden uiteraard de verschillen binnen het gebied beschreven.

Uit de boeken komt naar voren dat hoe verder weg van de Randstad een dialect gesproken wordt, des te meer het over het algemeen verschilt van de standaardtaal. En verder dat de stadsdialecten over het algemeen minder verschillen van de standaardtaal dan de omringende plattelandsdialecten. De

stadsdialecten van de Randstad verschillen dus het minst van de standaardtaal, en sommige stadsdialecten zijn zelfs vrijwel verdwenen: zo verschillen het huidige Leids en Nijmeegs van het Standaardnederlands vrijwel alleen in enkele speciale klanken of een bijzondere intonatie.

Wie na het lezen van de boeken nog meer wil weten, kan terecht op de website van het Meertens Instituut. Hier heeft Marc van Oostendorp een speciale site voor de reeks ingericht (www.taalinstadenland.nl). Deze site bevat onder andere een hoofdstuk uit ieder boek, aanvullingen op de boeken, illustraties, links naar websites met meer informatie over de streek en het dialect, en een geluidsopname van het dialect.

De boeken in de reeks bieden een boeiend overzicht van de taalvariëteiten die binnen het Nederlandse taalgebied worden gesproken. De auteurs zijn er op voorbeeldige wijze in geslaagd het stoffige of carnavaleske imago dat de dialecten lange tijd heeft aangekleefd, af te schudden en een informatieve en aantrekkelijke beschrijving te geven waaruit vooral blijkt dat de dialecten in het bewustzijn van de mensen nog springlevend zijn – waarmee niet gezegd is dat dat ook geldt voor alle dialecten zelf. Daarbij is ieder boek van de reeks geschreven vanuit de kennis, interesse en specialisatie van de afzonderlijke auteur. Iedere auteur plaatst dus zijn eigen accenten, wat het algehele beeld extra levendig maakt. Tezamen hebben de auteurs een indrukwekkend monument voor de Nederlandse dialecten opgericht.

Nicoline van der Sijs, hoofdredacteur

Inhoud

Lijst van illustraties 14

Woord vooraf 16

1. **Inleiding** 18
2. **De Haagse klanken** 27
3. **Haagse woorden en woorddelen** 42
4. **Zinsbouw en pragmatiek** 53
5. **Uit de geschiedenis van het Haags** 66
6. **Van orale naar geschreven traditie** 81
7. **De houding ten opzichte van het Haags** 93
8. **Vocabularium Hagense** 111
9. **Brief, verhaal, lied, strip, kaart, oefening, website** 123
10. **Beknopte bibliografie** 131

Lijst van illustraties

Stratificatie van [ui] naar leeftijd en stijl 33

Vocaaldriehoek Haags 36

Brief uit de negentiende eeuw 123

Haagse Harry 128

Haags – de kugsus 129

Website Adodvs 130

"[...] zo herkent men den Hagenaar [...] aan zijn dikwijls onuitstaanbaar langzame, sleeperig-slaperige, gekunstelde wijze van spreken. Men moet een echt haagsch kameniertje, de nieuwe zijden japon van haar 'mevrouw' hebben hooren bewonderen met den uitroep *Wat reuist die zzèè* (wat ruischt die zijde) om zich van het gekunstelde, lamlendige van den haagschen tongval een begrip te kunnen maken."

Joh. Winkler, *Algemeen Nederduitsch en Fries Dialecticon*
('s-Gravenhage: Nijhoff, 1874)

"[...] Mèn klink ut plat Haags vrè bekend in de ore. Maah ik ben dan auk gebore en getauge in de omgeiving vannut Zùidâhparrek en ging naah de lagere schaul in Transvaal.
Gelukkag voâh de niet-gebore Hageneis, die dus nie weit hoe of je 'è' en 'ùi' op ze Haags mot ùitspreike, istâh nâh Ut Groen-Geile Boekie vannut Haags.
[...]
Ik vin dit een bizondâh luik inesjatief en om die reide willik dit boekwerrekie graag an iederein die belangstelling hep voâh ut plat-Haags, immiddels een expogtprauduk van onze stad, van harte anbeveilûh."

Wim Deetman, burgemeester van Den Haag,
in het Voorwoord tot S. Bral, M. Rueb en R.J. Rueb, *Ut Groen-Geile Boekie*
(Den Haag, 1998)

Woord vooraf

In 1977 studeerde ik aan de Universiteit van Amsterdam bij het Instituut voor Algemene Taalwetenschap af op een studie naar plat-Haags. De belangstelling voor taal en sociale verschijnselen was in die tijd sterk in opkomst; vooral de resultaten van onderzoek door William Labov in de taalgemeenschap van New York City bleken voor taalkundigen interessant. Met een recorder was hij de donkere wijken van de stad ingetrokken, had urenlang rondgehangen op plaatsen die onderzoekers meestal mijden en daar tal van gesprekken gevoerd. De gegevens die hij zo verkreeg, wierpen nieuw licht op variatie en verandering in het taalgebruik van een grote stad.

Een medewerker van het instituut was een jaar in de Verenigde Staten bij hem op onderzoeksstage geweest. Met aanstekelijk enthousiasme kon hij daarover vertellen. Sociolecten in de grote steden waren in Nederland nog niet op een dergelijke wijze onderzocht en toen we samen eens bespraken of zo'n type onderzoek in Nederland op te zetten zou zijn, kwamen opeens Janus en Bertus in mijn herinnering boven, twee joviale Haagse bouwvakkers die met collega's naast ons huis in Den Haag een flatgebouw optrokken. Wij kinderen mochten op hun werkplek spelen en vertelden thuis over de *bààwerèj* en over *Bechtus* die aan de kar een *zààte haring met èù* voor ons kocht – wat er al snel toe leidde dat ik mijn eerste lessen kreeg inzake de sociale betekenis van taalvarianten.

Hoewel ik me sinds de publicatie van die studie nauwelijks meer met het Haags heb beziggehouden, was het me niet ontgaan dat het stadsdialect een opmerkelijke revival doormaakte. Aan het verzoek van de Sdu om me opnieuw in het Haags te verdiepen, heb ik met plezier voldaan. Verschillende mensen in Den Haag hebben mij bijgepraat, me van krantenknipsels voorzien, videobanden gestuurd of me toestemming gegeven hun stemmen op de band op te nemen: Jan en Joke van Baarsel, Piet van der Eijk, Jeanne Elias-Roefs, Elly den Hertog, Wil Kools, Henk Veltkamp, Rina Veltkamp-van Mullem en Alfred Wald. Voorversies van hoofdstukken werden becommentarieerd door Jan Berns, Renée van Bezooijen, Leonie Cornips, Saskia Daalder, Arjan van Leuvensteijn en Ria Reis. Ik dank hen allen.

Ton Goeman was bereid als *sparring partner* op te treden. Hij bracht nieuwe theorie op het gebied van dialecten onder mijn aandacht en stelde me het materiaal dat hij voor een artikel "Het Haags en zijn standaarden" had verzameld, ter beschikking. Hoofdstuk 8 is van zijn hand. Zonder zijn enthousiasme was het werken aan dit boek zeker minder plezierig geweest.

1. Inleiding

Evenmin als andere steden ter wereld kent Den Haag een homogene taalgemeenschap: er worden vele talen gesproken, die de inwoners van de stad lang niet allemaal verstaan. De laatste vijfentwintig jaar is de variëteit ervan enorm toegenomen door immigratie van Surinamers, Turken, Marokkanen, Ghanezen, Molukkers, Irakezen, Iraniërs, Indiërs, Pakistani en anderen. Ook daarvóór echter hadden zich al allerlei migranten uit Nederland en Europa in de stad gevestigd, die invloed hebben uitgeoefend op de taalontwikkeling. Nieuwe generaties nemen woorden en uitdrukkingen van elkaar over, op straat en op school, onbewust of met opzet, om zich te onderscheiden van anderen, om zich maatschappelijk een positie te verwerven of om grappen te maken. Ook de taal die wij gewoon zijn 'Nederlands' te noemen, laat intern een beeld zien van verscheidenheid en verandering – net als het Haags, een van de subvariëteiten daarvan.

Wat betekent Haags?

De term *Haags* verwijst weliswaar naar een plaats in Nederland, maar wordt toch vrijwel nooit gebruikt voor het hele spectrum aan taalvariëteiten in de stad. Zowel binnen als buiten Den Haag worden met *Haags* meestal slechts enkele varianten aangeduid. Wanneer bestuurders elders in Nederland het over "Haags jargon" hebben of een bepaalde uitspraak becommentariëren met

de woorden "Dat is Haags voor '*Daar beginnen we niet aan*'", bedoelen ze de taal van het Binnenhof, van de regering, het parlement of van ambtenaren.

Van tijd tot tijd verschijnen er publicaties waarin (nieuwe) woorden en uitdrukkingen van dit Haags, al dan niet raillerend, uitgelegd worden: *doorloopproblematiek, coördinatiecommissie, jojobeleid* en *kaasschaafmethode.* Ook bestaande woorden die in de politieke onderhandelingscultuur als metafoor gebruikt worden, hebben er een plaats: *uitkleden* 'een voorstel zodanig veranderen dat er niets van overblijft', *rituele dans* 'benaming voor een overleg waarbij de uitkomst eigenlijk al van tevoren vaststaat'. Het beeld van dit Haags is er een van ondoorzichtigheid en verdoezeling, met tal van woorden die activiteiten suggereren terwijl er alleen gepraat wordt.

Haags heeft nog meer betekenissen. Dat hangt samen met de wijze waarop mensen buiten Den Haag tegen deze stad aankijken: de inwoners worden beschouwd als mensen die graag duur doen. De Hagenaar loopt op straat met een vioolkist vol aardappelen; aan de zoldering heeft hij een houten ham hangen. Dergelijke anekdotes leiden een taai leven en worden nog steeds geactualiseerd. De taal van de categorie mensen die in deze *stories* figureren wordt binnen Den Haag zelf geridiculiseerd in zinnetjes als: "Slager, als ik niet thuis ben, schuift u de biefstuk dan maar onder de deur deur", of: "Hé Sjors, lust je nog boomschors?" met het standaardantwoord: "Nee, Lex, vanavond eten we triplex." Het gaat om de taal van mensen aan de andere zijde van de "Laan van Meerderv*eu*rt", de lui van het hoog, d*a*ftig of bekakt H*aè*gs, die met een hete aardappel in de keel heten te spreken, tijdens sportevenementen br*aè*f standhouden en, als dat zo uitkomt, *magge* en *strakkies* in plaats van *mogen* en *straks* bezigen.

Aristocratentaal, zo werd al lang geleden opgemerkt, ligt in enkele opzichten dicht bij plat. Niet altijd maakt men onderscheid tussen parlementair en hoog-Haags: zo zagen we op de website van *NRC Handelsblad* na het indrukken van de knop "Hoog-Haags" een pagina waarop de bekende uitdrukkingen uit het Binnenhof-jargon verschenen. In de stad zelf echter betekent hoog-Haags iets anders en is het bereik ervan ruimer.

De derde betekenis van Haags is de tegenpool van de deftige variant: *plat-Haags.* Toen ik in de tweede helft van de jaren zeventig een onderzoek deed naar enkele kenmerken daarvan en met inwoners in gesprek raakte over de

wijken waar het Haagse stadsplat zoal te beluisteren zou zijn, was het antwoord steevast: in de Schilderswijk. Ter plekke bleek echter van differentiatie sprake te zijn: tijdens interviews kreeg ik vaak te horen dat ik voor zuiver plat-Haags eigenlijk elders moest zijn. Zo werd ik binnen *'het' wijk* eens doorverwezen naar de Stortenbekerstraat, want wat ik dáár niet zou horen. Maar in die straat zelf zei iemand me dat ik verderop in de Stortenbekerstraat moest zijn.

Deze ervaring komt overeen met wat in onderzoek naar stadsdialecten vaker is gemeld: men meent dat er een bepaalde buurt is waar bij uitstek representanten ervan wonen, uiteraard elders – wat iets zegt over de status van plat praten. Meestal blijkt zo'n geografische begrenzing niet houdbaar. Ook plat-Haags kent zinnetjes die pregnant de eigenschappen ervan naar voren laten komen en inmiddels landelijke bekendheid genieten; ze hebben vooral betrekking op de klanken en komen in het volgende hoofdstuk aan de orde. Over *Haags* in deze derde betekenis gaat dit boek. In het vervolg zullen plat-Haags en Haags door elkaar gebruikt worden.

Een opmerkelijke ontwikkeling van de laatste jaren is de bewuste verspreiding in woord en geschrift, voornamelijk in hogere sociale regionen, van een gecultiveerde vorm van het stadsdialect. Ook aan dit Haagse *neoplat* zal in dit boek aandacht besteed worden.

Taalvariatie in stad en land

Het taalgebruik in de grote steden van Nederland was tot voor enkele decennia een niet zo druk betreden gebied van studie. In het verleden waren dialectologen voornamelijk geïnteresseerd in regionale dialecten (de taal in Betuwse dorpen, langs de IJssel en dergelijke) en vanuit de historische taalkunde werden stadsdialecten, met name die in het westen van ons land, voornamelijk bestudeerd met het oog op hun mogelijke bijdrage aan de ontwikkeling van het ABN (Algemeen Beschaafd Nederlands) – een benaming die taalkundigen liefst vervangen door Algemeen Nederlands of Standaardnederlands, maar die breed ingang heeft gevonden in de samenleving. De relatief gecompliceerde structuur van grote steden, waar verschillende bevolkingsgroepen op een relatief klein gebied bijeenwonen, heeft bovendien een taalvariatie tot gevolg die lastig te beschrijven is.

Is het Haags een dialect? Omdat het relatief gezien weinig verschilt van de standaardtaal, is die term in dit verband niet altijd gebruikelijk geweest. Het antwoord hangt ook af van de criteria die men hanteert om een bepaalde taalvariëteit *dialect* te noemen. Sommigen willen daar alleen van spreken als er opmerkelijke grammaticale verschijnselen in het geding zijn; in andere gevallen spreken ze liever van *accent-* of *uitspraak*verschillen. Vaak duidt *dialect* de taal van een regio aan, maar in de praktijk wordt de term gereserveerd voor taalvariëteiten die op het platteland gesproken worden, in kleinere gemeenschappen.

Misschien nog belangrijker in dit opzicht is het feit dat de lager gewaardeerde stedelijke varianten van het Nederlands nauwelijks de benaming dialect kregen: de *houding* ten opzichte van een taalvariëteit is dus ook een bepalende factor. Sprekers van het Haags zelf hebben niet het idee een dialect te spreken; ze vatten het veelal op als verbastering van het Nederlands, foute, slordige of platte taal. Dat komt voort uit het lage prestige ervan in de taalgemeenschap: stadsdialecten worden door arbeiders gesproken, terwijl de regionale dialecten door meer standen en klassen gebruikt worden, hoewel ook daar steeds meer beperkt tot lagere klassen.

De uitdrukking *plat* kan vaak voor beide gebruikt worden, maar de gebruikswaarde is anders. Twee Limburgers die elkaar in Utrecht ontmoeten, kunnen op een gegeven moment tegen elkaar zeggen: "Zullen we plat praten?" Of direct: "Zou ver plat kallen?" Dat gebeurt niet wanneer twee Hagenaars elkaar in Brabant tegenkomen. Het argument om Haags wél een dialect te noemen is, zoals gezegd, dat het gebonden is aan een geografische ruimte in Nederland. Maar omdat het anderzijds samenhangt met een sociale klasse, is Haags tevens als *sociolect* te typeren. Met de term *sociaal dialect* zijn beide kenmerken gedekt.

Binnen de taalgemeenschap van Den Haag worden bepaalde variëteiten van het Nederlands als gescheiden eenheden ervaren; plat-Haags en hoog-Haags. Alles wat daar niet onder valt, ziet men als 'normaal Nederlands'. De zaak ligt echter veel gecompliceerder: uit onderzoek blijkt dat er binnen grote steden altijd sprake is van een continuüm waarlangs, afhankelijk van stijl, sociale klasse, leeftijd en sekse, verschillende vormen van variatie mogelijk zijn.

Men zou vanuit dat oogpunt bezien tamelijk willekeurig te werk gaan

door ergens in dat continuüm een paar strepen te trekken. Dat neemt niet weg dat als er binnen de taalgemeenschap bepaalde normen en houdingen bestaan die hun uitdrukking vinden in 'naamgeving', het handig is om die namen te gebruiken – ook al heeft het in een stad als Den Haag vaak weinig zin te zeggen: die mensen spreken geen plat-Haags en die wel. Opmerkelijk is overigens dat een negatief oordeel van mensen over iemands taalgebruik soms van de realisering van één woord kan afhangen, bijvoorbeeld het (eerste) persoonlijk voornaamwoord in de zin: *Tegen mijn zegt ie dat niet.*

Haags was tot voor kort alleen een gesproken taalvariëteit, al in de achttiende eeuw ook omschreven als *straattaal.* Die laatste term heeft recent een wat andere betekenis gekregen: in onderzoek van onder anderen René Appel (in Amsterdam) en Jacomine Nortier (in Utrecht) is het de taal van jongeren in de grote steden, die gekenmerkt wordt door taalelementen uit verschillende culturen. Hoe dat onder Haagse jongeren ligt, is niet bekend.

Tot slot een opmerking over de term *Poldernederlands,* in 1997 door de taalkundige Jan Stroop geïntroduceerd naar aanleiding van de steeds frequenter optredende realisatie van de tweeklanken *ei* (ook gespeld *ij*), *ui* en *ou* (ook gespeld *au*) als *aai, ou* en *aau.* Het ABN kent die verlaging niet. Stroop meent dat Poldernederlands niet uit een dialect is ontstaan. De vooral vrouwelijke, hoogopgeleide sprekers die voorgaan in de verspreiding ervan, hebben de bedoeling ABN te spreken, maar houden zich wat de diftongen betreft (onbewust) niet aan de norm. Toch is een afkomst uit het Haags niet uit te sluiten. Een plat-Haags sprekende vrouw (opgenomen op de band, maart 2001 Schilderswijk) realiseert volgens onze metingen haar *ei/ij*'s op precies dezelfde manier als de Poldernederlandse *ei/ij* van hoogopgeleide vrouwen.

Houding

Analyses van hoe er feitelijk wordt gesproken, hebben laten zien dat mensen hun taalgebruik nooit geheel onder controle hebben: ze denken en zeggen dat ze bepaalde taalvormen gebruiken, maar in de praktijk blijkt het anders te gaan. Dat geldt voor alle taalniveaus: sprekers hebben soms een uitspraak waar ze achteraf van schrikken, gebruiken woorden die ze verfoeien, achtervoegsels die ze afkeuren, een zinsconstructie die ze dachten te kunnen ver-

mijden. Ze praten soms te plat en soms te bekakt, vinden ze zelf. Ze bezigen een ouderwetse vorm of juist een te eigentijdse. Ze denken een eigen stijl te ontwikkelen, maar hebben niet in de gaten dat ze anderen navolgen.

Voor een belangrijk deel hebben die tegenstellingen te maken met de spanning die er bestaat tussen normen op het gebied van taalgebruik en met iemands wil of vermogen daar in de praktijk mee om te gaan. Met de taalvormen die mensen gebruiken, geven ze uitdrukking aan hun identiteit, aan hun solidariteit met een bepaalde groep en aan hun wens tot sociale profilering. Van de norm die ze openlijk aanhangen, blijken ze om soms onbekende redenen frequent af te wijken.

Met name in het taalonderwijs vormt de spanning tussen normen een probleem. Enerzijds is het noodzakelijk dat leerlingen de taal die ze van huis uit hebben meegekregen, kunnen gebruiken om hun gedachten onder woorden te brengen en niet te vervreemden van de ervaringen die in de taal van hun omgeving opgeslagen zijn. Anderzijds is het van belang dat ze hun horizon verbreden en met het oog op hun latere maatschappelijke ontwikkeling op den duur in staat zijn de standaardtaal te beheersen, vooral als het op schrijven aankomt.

In de jaren zeventig was er in de toen opkomende sociolinguïstiek (de tak van taalwetenschap die zich bezighoudt met taal en sociale factoren) een sterke beweging om de eerder geproclameerde gelijkwaardigheid van talen ook te bepleiten waar het de vanouds laag gewaardeerde sociolecten betrof. In *Plat-Haags* heb ik 1977 in verband met het onderwijs een pleidooi gevoerd voor een beleid dat onderscheid maakt tussen verschillende taalniveaus en leeractiviteiten. Zo werkt het in een bepaalde fase van het leesonderwijs contraproductief om leerlingen te corrigeren die bij het hardop lezen *hij komt* uitspreken als *hij komp*. Ze hebben namelijk niet alleen begrepen wat er in de tekst stond, maar dat ook nog vertaald in hun eigen taal: een prestatie op zich. Als ze dergelijke zinnen daarentegen leren *schrijven*, ligt het anders, omdat daar een andere vorm van communiceren aan de orde is. Leren lezen en spellen in de standaardtaal is op basis van een dialect zeer goed mogelijk. Op veel scholen is inmiddels sprake van een tweesporenbeleid. In dit boek zullen wij op deze kwestie verder niet ingaan.

Evenals andere stadsdialecten is plat-Haags de laatste jaren gerevitaliseerd: in sommige kringen wordt het neoplat bewust als 'antitaal' gebezigd: je kunt je ermee afzetten tegen de burgermaatschappij, waarvan de sociale sfeer door prominente vertegenwoordigers wordt geridiculiseerd (zie bijvoorbeeld de stripboeken *Haagse Harry* 1, 2 en 3). Over deze profilering en distantie ten opzichte van de standaardtaal schreef de Nijmeegse taalkundige Toon Hagen eens: "Interessant is dat dergelijke sociolectische veranderingen op het gebied van de uitspraak vaak tendenzen volgen die de taalwetenschap aanduidt als die van de 'natuurlijke fonologie', dat wil zeggen dat de veranderingen bepaald worden door het uitspraakgemak en/of de balans in het totaal van de spraakklanken. De keerzijde van deze medaille is inderdaad dat 'beschaafdheid' in de uitspraak linguïstisch gezien vaak 'onnatuurlijk' is en om een extra inspanning van het spraakorgaan vraagt. Distinctie heeft zijn prijs."

Leeswijzer, conventies, bronnen

De opzet van dit boek is als volgt. Eerst komen drie hoofdstukken over respectievelijk klanken, woorden en zinnen. Vervolgens wordt het Haags (in hoofdstuk 5) in het kort historisch bezien. Hoofdstuk 6 bevat enkele observaties over de opkomst van het Haagse neoplat: een 'publieke' orale, en vervolgens geschreven traditie van het stadsdialect. In hoofdstuk 7 worden veranderingen in de houding ten opzichte van het Haags zowel binnen als buiten de stad nader geïnterpreteerd. Hoofdstuk 8 bevat een woordenlijst met Haagse woorden, in hoofdstuk 9 gevolgd door voorbeeldteksten.

In dit boek staan geen voetnoten en slechts sporadisch literatuurverwijzingen. Aan het eind van elk hoofdstuk is een paragraaf "Toelichting" opgenomen, waarin bronnen staan vermeld en suggesties worden gedaan voor 'verder lezen'. Er wordt zoveel mogelijk naar Nederlandstalige publicaties verwezen. De bibliografie aan het einde bevat uitsluitend studies die in hun geheel over het Haags gaan. Er worden geen fonetische tekens gebruikt. Om de leesbaarheid van voorbeeldteksten in hoofdstukken als die over woordvorming en zinsbouw geen geweld aan te doen, geeft alleen de spelling in hoofdstuk 2 (over klankvormen) de typisch Haagse klanken weer; zie p. 39 e.v. voor de gevolgde conventies.

Hoewel het Haags de laatste kwarteeuw veel belangstelling heeft gekregen, is er sinds 1976 nauwelijks onderzoek naar de taal in Den Haag gedaan. Met name is het jammer dat er nooit is gekeken naar verschillen in taalgebruik tussen mannen en vrouwen en tussen sociale groepen. Wel is er nieuw materiaal op het gebied van het Haagse lexicon: in *Kèk mè nâh* van Ad van Gaalen en Frans van den Mosselaar en in "Het Haags en zijn standaarden" van Ton Goeman. Beide publicaties besteden ook aandacht aan de houding tegenover taalgebruik. Ik heb verder twee zegslieden kunnen traceren die aan mijn oude onderzoek hadden meegewerkt; van interviews met hen werden bandopnamen gemaakt. Ook konden enkele nieuwe contacten worden gelegd met het oog op informatie voor de hoofdstukken 6 en 7. Ten slotte hebben Ton Goeman en ik de geluidsbanden die de basis vormden van mijn oude studie bestudeerd om nieuwe gegevens te verkrijgen voor de hoofdstukken 2, 3, 4 en 8.

Toelichting

Enkele publicaties over de taal van het parlement: Albert Hofstede, *Parlementaal : een verwarrend woordenboekje* (Kampen : La Rivière & Voorhoevę, 1991); Emile en Menzo Willems, *Binnenhof-bargoens* (Den Haag: BZZTôH, 1997); Carla Joosten, Natascha Kruit en Tom van der Maas, *Politieke woorden. Termen en Begrippen: het Binnenhof* (Den Haag: Sdu, 1997). De voorbeelden in dit hoofdstuk zijn uit dit laatste boek. Eerder schreef Jan Renkema *De taal van 'Den Haag': een kwantitatief-stilistisch onderzoek naar aanleiding van oordelen over taalgebruik* (Den Haag: Staatsuitgeverij, 1981^2). Twee Nederlandstalige inleidingen over taal en maatschappelijke verschijnselen: René Appel, Gerard Hubers en Guus Meijer, *Sociolinguïstiek* (Utrecht: Spectrum, 1977); Tom Boves en Marinel Gerritsen, *Inleiding in de sociolinguïstiek* (Utrecht: Spectrum, 1995). Over normen: Renée van Bezooijen, "Normen m.b.t. Standaardnederlands", *Taal en Tongval* (1998), 30-47. Publicaties over straattaal: René Appel, "Straattaal: de mengtaal van jongeren in Amsterdam", in *Thema's en trends in de sociolinguïstiek* 3, *Toegepaste taalwetenschap in artikelen* (1999) 2 [= 62], 39-55, 100; *id.*, "'Ik mix gewoon, no span': de straattaal van jongeren in Amsterdam.", *Onze Taal* 68 (1999) 6 (juni), 140-43; Jacomine Nortier, *Murks en straattaal. Vriendschap en taalgebruik onder jongeren* (Amsterdam: Prometheus, 2001). *Poldernederlands* verscheen bij

Bert Bakker (Amsterdam: 1998). De meting van de *ai* voor *ij* werd uitgevoerd met behulp van het software-programma *Praat* 4.0 (Paul Boersma, Instituut Fonetiek UvA) volgens de criteria voor formantverloop en signaalomkering die Jan Stroop formuleerde (zie www.poldernederlands.nl). Het citaat over distinctie en haar prijs staat in Joep Kruijsen en Nicoline van der Sijs (red.), *Honderd jaar stadstaal* (Amsterdam/Antwerpen: Contact, 1999).

2. De Haagse klanken

Van diftongen naar monoftongen

Tot besluit van een verhaal waarin hij vertelde hoe hij als jongen ontslag op staande voet had gekregen (zie voor de tekst hoofdstuk 9) zei een van mijn informanten: *d'r is d'r geen ene baas die mijn durft op te lichte.* Als we het woord *baas* dat hij hier gebruikte, apart zetten en de uitspraak ervan laten horen aan mensen uit de Nederlandse taalgemeenschap, wordt de *aa* daarin niet als typisch Haags ervaren.

Ook andere klanken in Den Haag verschillen niet of nauwelijks van die in het Standaardnederlands: dat geldt voor de *ie* van dezelfde informant, tweemaal aanwezig in de zinsnede "Hè' ik me eige *iedere* dag de pestpokke motte *fietse* ...", voor zijn *oe* in "Je hep me op staande *voet* ontslage", de *uu*'s in "Nou ja, in een tijd van vijf *minute* stond de politie *natuurlijk* voor de deur", de *a*'s in "Ik zeg '*wat zal* u *dan* doen?'" de *o* en de *i* in "*Mot* je eens kijke wat *ik* allemaal *flik* joh" en de *u* in de zin "Ja, ik als jonge *knul* ja goed ik kon uit de voete natuurlijk met die kwast."

Maar bij de schuingedrukte woorden in het volgende fragment, waarin een Haagse bouwvakker vertelt hoe het bij hem op het werk is toegegaan, is dat anders: "Mochte geen *spijkers* meer op de *bouw*, want 'r liepe ook wel meer *timmerlui*, maar die liepe te gooie en te *smijte*, *smijte* met die *spijkers*, want

die hadden dan een *spijkerbak* weet je wel en dan kommie 's maandags op de *bouw*, *nou* dan had 't geregend en zo en dan ware die *spijkers* allemaal verroest en dan gooide ze die hele bak leeg en dan gooide ze d'r weer nieuwe in."

Op de band waarvan dit fragment is getranscribeerd, zijn de spijkers in enkele gevallen duidelijk *spèèkers*; smijten is *smèèten*, de bouw wordt uitgesproken als de *bààw*, en timmerlui als *timmerlèù*. De Standaardnederlandse *ij/ei*, *ui* en *ou/au* klinken evident 'Haags'.

Vooral de uitspraak van deze drie diftongen (een technische term voor tweeklanken) kenmerkt voor veel mensen het sociolect: ze worden in Den Haag als monoftongen ('eenklanken') gerealiseerd. De 'glijklank' aan het einde is verdwenen en ook de 'klankkleur' van het eerste deel verschilt van de als correct beschouwde vorm: zo is er bij de *ui*, als men naar de stand van de onderkaak en de tongstand kijkt, sprake van 'verlaging'. Bij de *ij/ei* is er meestal ook verlenging.

In Den Haag wordt de uitspraak van de drie genoemde klanken traditioneel pregnant vormgegeven in zinnetjes als *Ik kom thèùs, op het Rèèswèèkseplèèn vèèfhondert vèèfenvèèftig, wèèf èùt, kindere in de zèèk, kachel èùt, kè-je met je kààwe klààwe hààtjes in de kachel dààwe, nààh...!* Veel 'Hagenezen', ook zij die het sociolect van huis uit niet spreken, zijn er trots op deze zinnen te kennen en ze worden dan ook 'zo plat mogelijk' en in tal van variaties uitgesproken.

Hypercorrect plat-Haags

Nu is het interessant dat sociolinguïstische analyses van fragmenten op de band hebben uitgewezen dat de platte uitspraak zelden in *alle* gevallen wordt gerealiseerd: er is gewoonlijk sprake van een wisselwerking tussen de standaardtaal en het sociolect. Dat geldt ook voor het Haags: geen enkele 'echte platte Hagenaar' zal onder alle omstandigheden een *ij* of *ei* als *èè* realiseren.

Dat heeft verschillende redenen. Een ervan is het feit dat de uitspraak van spraakklanken beïnvloed wordt door de omgeving waarin ze staan. Op een bandopname van een recent gevoerd gesprek met een Hagenaar is de zin te horen: "Toen ben ik weer naar de fabriek gegaan, naar de ijsfabriek, ijsjes inpakke". Wie Haags probeert na te doen en bekend is met de wisseling *ij-èè*,

is geneigd daarvan te maken: *...naar de èèsfabriek, èèsjes inpakke.* Maar deze Hagenaar, die ongeveer zijn hele leven in de Schilderswijk heeft gewoond, zegt heel duidelijk " ...naar de *èè*sfabriek, *ij*sjes inpakken." De tweede keer is het onmiskenbaar de *ij*-klank van het Standaardnederlands, waarschijnlijk als gevolg van het feit dat de *sj* in *ijsjes* de uitspraak van de *ij* beïnvloedt.

Ook de plaats van *ij* is van belang: aan het einde van een woord hebben platpraters van alle generaties, ook in alledaagse conversatie, een duidelijke voorkeur voor een standaard-*ij*, zoals bleek uit een analyse van ongeveer 2000 *ij*'s in plat-Haags. Ongetrainde luisteraars die naar het bandje luisteren waarop deze spreker te horen is, vallen echter meestal alleen de platte realiseringen van de diftongen op. Pas door preciezer te analyseren wordt duidelijk dat het om een bepaalde verhouding tussen standaard en plat gaat. Wie het stadsdialect zelf dagelijks bezigt in tal van situaties, hoort onmiddellijk het verschil tussen dit 'authentieke' Haags en het 'hypercorrecte plat' van de (relatieve) buitenstaander. Sprekers van neoplat realiseren de slot-*ij* altijd als *èè*.

De neiging om bij het karakteriseren van een dialect *alle* taalvormen als plat weer te geven, was er ook in het verleden al. In de negentiende eeuw noteerde Winkler, die de parabel van "De verloren zoon" in tal van dialecten weergaf (zie hoofdstuk 5), alle *ij*'s als *èè*, vergelijk de zin *Daarom moste we nou aok vroalik en blèè weze [ ] hèè was verloren en nou is-t-i terug gevonde.* Ook in dialectatlassen wordt weinig aandacht besteed aan de variatie binnen een dialect.

Stijlverschillen

Het feit dat er de ene keer *ij* en de andere keer *èè* wordt gezegd, heeft ook te maken met stijlverschillen in iemands taalgebruik. Je praat anders naar gelang de setting formeel of minder formeel is. De man die hierboven het verhaal vertelde over de spijkers op de bouw, vroeg ik indertijd de volgende lijst woorden voor te lezen:

1. huis
2. buik
3. zuip

4. kruip
5. fluit
6. lui
7. ruif
8. buig
9. puin
10. zuil

In alle gevallen realiseerde hij een 'keurige' *ui*. Tijdens het interview dat ik hem afnam, vroeg ik hem vervolgens een stukje voor te lezen. Het doel daarvan was hem iets minder formeel taalgebruik te ontlokken. Daarvoor had ik – op basis van een anekdote die een loodgieter vertelde aan een onderzoeker van het Meertens Instituut – de volgende tekst gemaakt (de woorden waar een *ui* in voorkomt, zijn gecursiveerd):

Als jongen zijnde heb ik heel wat kwajongensstreken *uitgehaald*. Ik zat aan 't Westeinde op school, achter de Prinsengracht, bij de *Loosduinseweg*. We waren daar vaak aan 't voetballen. Dus je begrijpt hoe dat gaat. Ik moest altijd het dak op om die bal eraf te halen. Soms moest de politie me er zelfs afhalen.
Nou was daar niet ver van die school de Houtmarkt: dat was vroeger een appeltjesmarkt. 't Zag er altijd zwart van de mensen. Afijn, op een middag *schuif* ik tussen de mensen door – het was nog hartstikke koud ook, want het vroor verdomd hard – om te kijken of ik nog rotte appelen zie liggen. Want ik wilde een geintje *uithalen* op school, dus ik neem een paar van die rotte appelen mee. Die middag hebben we bordschrijven. De meester staat met z'n gezicht naar 't bord, en Bart, die naast me zit, geeft me nog een dauw, ik grijp zo'n rotte appel, ik gooi dat ding ... PATS: spat ie vlak boven z'n hoofd *uit* mekaar.
Maar de meester had 't toch gezien, en die wordt natuurlijk kwaad en die smijt me *eruit*. Hij zegt: "Ga jij maar gauw naar de bovenmeester, dit is geen werk". Maar ik krijg al pijn in me *buik* als ik daaraan denk. Want hij had me broer een keer bont en blauw geslagen. Dus ik sta daar op de gang te prakkezeren, en daar zie ik opeens boven de *ruiten* openstaan. Ik denk bij me eigen: gauw pleite. Dus ik klim gelijk naar *buiten*, en langs de afvoerpijp naar beneden.
Het was stervenskoud en ik stond daar op me kousevoeten. Maar ik kijk opzij, en vlakbij de *Loosduinseweg* zie ik de aswagen rijen. Ik erop. Die gasten nog schreeuwen: "Eraf jij!". Maar ik hield me goed vast aan die grote ijzeren bouten aan de zij-

kant; trouwens, die wagen reed al veels te hard om er nog af te kennen springen ... En toen hebben ze me maar bij ons om de hoek afgezet. De buurvrouw zei dat me vader niet *thuis* was, want daar was ik nog effe benauwd voor. Anders was ik nog liever *buiten* gebleven".

Met het verhaal in deze tekst kon degene die ik interviewde zich inleven en werd zijn taalgebruik wat ongedwongener dan bij het oplezen van losse woorden. Het aantal platte realiseringen stijgt dan ook:

	standaard: *ui*	tussenvorm *eu*[e]	plat: *èû*
uitgehaald			x
Loosduinseweg		x	
schuif	x		
uithalen		x	
uit			x
eruit	x		
buik	x		
ruiten		x	
buiten			x
Loosduinseweg	x		
thuis	x		
buiten		x	
TOTAAL	5	4	3

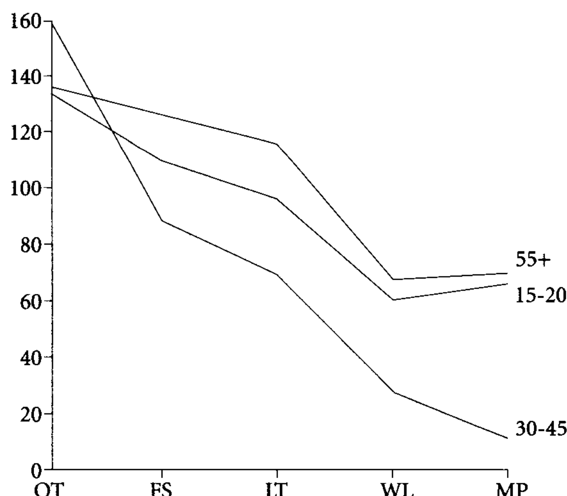
De spreker realiseert nu nog maar in minder dan de helft van de gevallen (42%) de standaardvorm. Als we kijken naar opnamen waarin geïnterviewden vrij praten, neemt het aantal dialectische vormen gewoonlijk nog meer toe, vooral in het informele gedeelte van het gesprek, als men gaat argumenteren of verhalen 'uit het leven' begint te vertellen. Van dezelfde informant schreef ik twee van dergelijke informele stukken uit; het eerste fragment beslaat ongeveer twee velletjes papier, waarop negen woorden met een *ui* voorkomen: daarvan wordt nog maar in drie (van de negen) gevallen de standaard-*ui* gesproken.

	standaard: *ui*	tussenvorm *eu*ᵉ	plat: *èù*
Als je an 't vloere ben, dan *gebruik* je veel spijkers	x		
Nou ja, dan haalde je een pak *tweeduimers*			x
..., want 'r liepe ook wel meer *timmerlui*	x		
Maar dáár kwam 't *juist* door ...	x		
Henk, geef me 's een pak *tweeduimers*			x
En dan kwam die *uitvoerder* en die nam dat pak mee, in het magazijn			x
Toen hep tie die vent die hep tie op z'n flikker gegeve zeg, die *uitvoerder*			x
Ik heb geen spijker meer in *huis*		x	
Leuke *uitvoerder* was dat			x
TOTAAL	3	1	5

Alledaags taalgebruik

Wanneer we de uitspraak van de *ui* in andere fragmenten uit dit interview beluisteren, zien we het beeld bevestigd: hoe informeler de situatie, hoe vaker deze spreker afwijkt van de standaardtaal. Ook bij vergelijking van spraakfragmenten van andere informanten van hetzelfde geslacht (m), ongeveer dezelfde leeftijd (30-45 jaar) en uit dezelfde sociale groep, blijkt een dergelijke stijlverschuiving voor te komen. In de grafiek op p. 33 is het patroon van deze groep af te lezen in vergelijking met twee andere leeftijdsgroepen, 55+ers en 15-20 jarigen, waar de stijlverschuiving een stuk minder is. Met OT wordt omgangstaal bedoeld, met FS formele stijl, met LT leestekst, met WL woordenlijst, en MP minimale woordparen (zoals *ruig/rug*, woorden die slechts in één klank van elkaar verschillen). Het totaal aantal uitgesproken *ui*'s waarop de figuur is gebaseerd, bedraagt 863.

Op zich is het niet zo verwonderlijk dat mensen, als ze ongedwongener praten, platter gaan spreken, maar wel dat de stijlverschuiving daarin zo regel-

Stratificatie van [ui] naar leeftijd en stijl

matig is. Waarom zijn de verschillen tussen formeel en informeel taalgedrag bij jongeren en ouderen geringer? Waarschijnlijk komt dat doordat ze zich minder dan de groep 30-45-jarigen (die midden in het arbeidsproces staat en opgroeiende kinderen heeft) laten leiden door de normen van de standaardtaal.

Onderzoek elders maakt het waarschijnlijk dat stijlverschuiving op zich kenmerkend is voor de hele Haagse samenleving: ook sprekers uit een hogere sociale klasse kennen variatie op dit punt en zullen in informele situaties op zijn tijd onbewust een *ui* realiseren, die niet verschilt van of dicht staat bij die van het stadsdialect.

Het verkrijgen van alledaags en informeel taalgebruik is voor een onderzoeker overigens niet eenvoudig. Het vergt taalkundigen meestal veel moeite om 'omgangstaal' op de band te zetten, vooral als de afstand tot de informanten (in sociaal-culturele zin) groot is.

De hierboven genoemde Amerikaanse linguïst Labov heeft daar al in een vroeg stadium van zijn onderzoekingen over geschreven naar aanleiding van het feit dat hij bijna altijd na een lezing over het *vernacular English* van *nonstandard speakers* werd benaderd door collega's met de vraag: "What do you

say to these people?" Een legitieme en belangrijke vraag, meent hij, die samenhangt met "unnamed and unspecified fears that these strangers will somehow do us harm. Each person is secretly convinced that he alone is fearful and isolated." Om goed materiaal te krijgen, zo meent hij, is het de moeite waard om de formele situatie van het interview te doorbreken, het vertrouwen van je informanten te winnen en onderwerpen te bespreken die informele taal uitlokken. Met goed materiaal bedoelt hij met name taalvormen die licht kunnen werpen op taalveranderingen die aan de gang zijn, waarvan mensen zich nauwelijks bewust zijn en die zeer moeilijk te observeren zijn. Als ze zich daar wél van bewust zijn, kunnen ze ook taalkundigen op hun nummer zetten, zoals ons in 2001 overkwam tijdens een interview: "Maar asse wij zo zitte te prate, dan hoor je dat niet, wat jij wil weten."

Andere vormen van monoftongering

Misschien is de uitspraak van de *ui* in Den Haag de laatste decennia gewijzigd; eind jaren zeventig waren daar al enkele aanwijzingen voor. Onder de platte realisering van de *ui* bleek ik aanvankelijk ook de vorm *aa* gerekend te hebben, die een paar keer voorkwam bij 15-20-jarigen, en sporadisch bij 30-45-jarigen. Pas aan het eind van mijn onderzoek begon ik deze *ui* te 'horen', toen ik nog eens de banden beluisterde van een paar jongeren rond de zestien jaar in een verhitte discussie, waarin een paar keer het woord *duivenstront* viel, duidelijk gerealiseerd als ***daa**vestront:* " ...dat hebben ze bij Boutkamp ook gedaan! Die hebben duivestront gepakt, en daar hebben ze die hele kitten met duivestront begooid." [kit = politieagent]

Inmiddels hebben we banden van toen nog eens herbeluisterd en kunnen constateren dat deze verlaagde *ui* (tot *aa*) onder de *lower class* in Den Haag vaker voorkwam. Thans is deze realisering heel normaal, zowel bij mannen als bij vrouwen, zoals bleek uit een proef, waar een lange, open *aa* kon worden genoteerd bij de realisering van ***ui**tgekookte* en ***ui**tmete.* Het woord *huis* werd enkele malen genasaliseerd (met een *n*) uitgesproken: *hãs.* Ook hier is de omgeving waarin de klank staat van invloed. Bij *badkuip* hoor je niet *badk**aa**p*, maar weer de platte *èù* van *freule.* De *p* leidt tot ronding van de lippen, de *s* tot spreiding.

Bij de *ij/ei* was de verlaging indertijd gemakkelijker te observeren. Behalve de karakteristieke platte *èè* was er eind jaren zeventig in Den Haag ook sprake van de *ai*-klank: *kaike* in plaats van *kijke* of *kèke*. In 1977 was daar in een vijfde van de gevallen sprake van bij jongens tussen 15 en 20 jaar tijdens informele gesprekken. 30-45-jarige mannen gebruikten die vormen niet en ouderen in slechts één procent van de gevallen. Waarschijnlijk heeft deze realisering van *ij/ei* (die naderhand hét kenmerk zou worden van het hierboven genoemde Poldernederlands) zich sindsdien aanzienlijk verspreid, niet noodzakelijk vanuit Den Haag overigens.

Van monoftongen naar diftongen

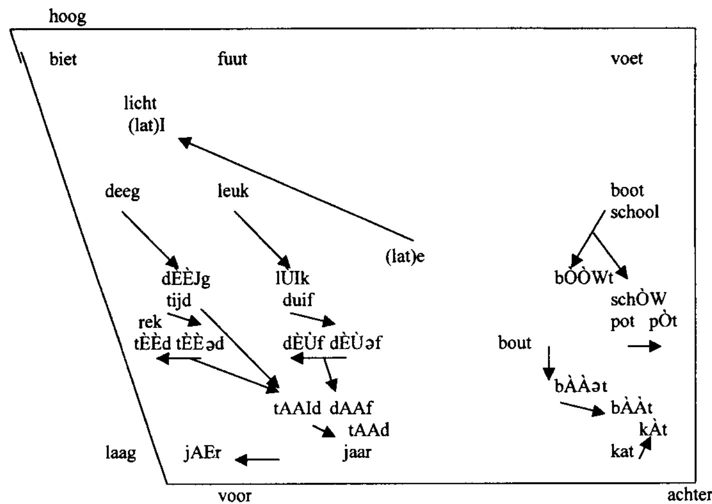
Is er bij *ij*, *ui* en *au* de neiging om daar een monoftong van te maken, het omgekeerde is het geval bij de *oo* en *ee*: die worden in het Haags niet zelden tot tweeklanken. Over het voorkomen daarvan zijn geen systematische gegevens voorhanden, maar hoewel deze realiseringen in het bewustzijn van sprekers minder kenmerkend zijn voor het Haags (zinnetjes erover in de trant van het *Rèèswèèkseplèèn* ontbreken), begint ook hier onder invloed van *Haagse Harry* sjibboletvorming op te treden.

In alledaagse taal konden de volgende voorbeelden worden genoteerd: "W*au*nt hier eigelijk de kr*au*nprins?" *Stenen* wordt *steinen* en verder hoorden we een woord als *leuk* in wisselende mate van frequentie gerealiseerd als *luik*. Ook hier dus diftongering, plus verlaging.

Klankontwikkelingen in het Haags

Tot slot geven we in onderstaande figuur een overzicht van de Haagse klanken en de ontwikkelingen daarin. De figuur is een model, een schema van de mondholte, waarbinnen per klinker de plaats is aangegeven waar de tong het hoogste is. De voorkant van de tong kan hoog (*biet*) of laag (*jaer*) zijn, evenals de achterkant (hoog: *voet*, laag: *kat*). Daartussenin liggen andere klinkerplaatsen.

De pijlen in de figuur geven een ontwikkeling aan. Met kleine letters worden klanken aangegeven die hetzelfde zijn gebleven of die uitgangspunt van een ontwikkeling zijn. Met hoofdletters worden klanken voorgesteld die een tussenstadium of voorlopig eindstadium van de ontwikkeling vormen. De

Vocaaldriehoek Haags

diftongen zijn daar geplaatst waar het eerste gedeelte van de klank wordt gevormd. Er zijn vijf typen verandering:

- verlaging met diftongering (voorbeeld: *deeg* [groter] dÈÈJg)
- verlaging met ə-naslag [stomme-e] (voorbeeld: *duif* [groter] dÈÜəf)
- simpele verlaging (voorbeeld *tijd* [groter] tAAId), verlies van laatste stuk van de diftong (voorbeeld: tÈÈd, tAAd)
- overronding (voorbeeld *pot, kat* [groter] pÒt, kÀt)
- het meer naar voren uitspreken van de /aa/ zoals in *jaar* [groter] jAEr

Dit is het beeld van de ontwikkelingen tussen 1960 en 2001. Vroegere ontwikkelingen zoals die van *tîd* tot *tÎd* en *tijd* zijn buiten beschouwing gelaten. Aan het einde van de negentiende eeuw was de klinker van *deeg* nog /aai/, dat is dus een behoorlijke stap verder omlaag dan nu. De verlagingen *tAAid, tAAd* en *dAAf* hebben de plaats van die inmiddels verdwenen /aai/ ingenomen. De uitspraak met een /I/ voor de onbeklemtoonde klinker is al oud: de gezusters Huygens (zie hoofdstuk 5) schrijven in hun brieven van de eerste helft van de zeventiende eeuw al stelselmatig *allee* voor *alle.*

Andere verschijnselen bij klinkers

Er zijn nog meer verschijnselen bij klinkers waarin het Haags zich onderscheidt van de standaardtaal. We signaleren zonder daar verder op in te gaan enkele punten. Typerend voor zowel hoog- als plat-Haags is de zogenaamde 'palataliseringstendens': de neiging om *kantoor* en *Laan van Meerdervoort* meer naar voren in de mond te realiseren tot respectievelijk *kanteur* en *Laan van Meerdeveurt.*

Vanouds zijn in Den Haag doubletten te horen als *duwen* en *douwen, nu* en *nou.* Van verkorting is sprake bij *an* (in plaats van *aan*): *an 'n Schilderswijker hebbie hier niks.* Deze verkorting komt zeker niet alleen in Den Haag voor en is ook te horen bij *effe* in plaats van *even.* Verder wordt de *i* in woorden als *officieel* en *fascinerend* vaak als een 'stomme e' uitgesproken: *offecjeil* en *fasjenerend.* Ook bij *kemedie* (voor *komedie*) gebeurt dit. *Stukadoor* wordt met de lippen gespreid als *stikkedoor* uitgesproken (vergelijk *stikkezak* voor *stukkezak*). Invoeging van een 'stomme e' binnen een woord hoorden we in *gewerrek* (gewerkt), *arrebeier* (arbeider), *Herreman* (Herman), *erreg* (ook: *erràch*); bij *l* in *lijn ellef* (lijn elf) en *Delleft* (Delft).

De verhouding tussen klinkers en medeklinkers

"Ik zie mijn jonge ineens *bloeie*", zei een van onze informanten. Uit de context bleek dat het Standaardnederlands hier *bloeden* zou hebben gehad, een vorm van 'verzwakking', waarbij een *j* optreedt in plaats van een *d.* Zo ook in *graszooiehandel.* De *d* kan ook tot een *w* worden in *angehàwe* (aangehouden), *ouwers* (ouders). Of vervallen: *vader* wordt *vaar.* Vocalisering van de *l* treedt op als *vernielen* vrijwel tot *vernieuwen* wordt; wij noteerden verder *schoow* (school). Bij de realisering van *verhaal* tot *verhaa'* hoorden we nog slechts een zwakke klank tussen *w* en stomme *e.* Bij de *n* is er geregeld nasalisering te horen in woorden als balkons en mensen, die respectievelijk te horen zijn als *bekõs* en *mênse.*

Medeklinkers

Mach ik een bchoodje tachtaach met èù, Bacht? Ook de Haagse *r* is een sjibbolet geworden en het broodje tartaar met ui is inmiddels in heel Nederland

bekend. *Grammatica* werd door onze informanten niet zelden als *chammatica* uitgesproken en de verschillen tussen *groot* en *goot*, *bemoedigen* en *bemoederen*, *erwtensoep* en *echte soep*, *schrijven* en *schijven*, *graan* en *gaan*, *kort* en *kocht* waren vaak nauwelijks te horen. In al deze gevallen is de *r* vrijwel een *ch*.

Maar bij het nauwkeuriger beluisteren van fragmenten is te horen dat de *r* na een gesloten klinker en vóór een (stemloze) *t* heel anders luidt. *Gehuurd* wordt dan vrijwel uitgesproken als *gehuwd* en *biertjes* als *biejtjes*. Na een onbeklemtoonde 'stomme' *e* is het weer anders: *voeger* kan dan *foegah* worden. Assimilatie treedt op bij *verder*, dat als *vedder* wordt uitgesproken. De *r* wordt in Den Haag nooit met de punt van de tong uitgesproken (zoals bijvoorbeeld in Amsterdam); we horen er wel de zogenaamde 'gebrouwde' of uvulaire *r*, die tot stand komt door het trillen van de huig tegen de tongrug: 'achter in de mond'. Vaak is in het Haags sprake van een velaire *r*, die 'midden in de mond' tot stand komt: het is deze *r*, die in het Haags tot *ch* wordt.

Bij sommige zogenaamde dentale medeklinkers, klanken die gevormd worden doordat de tong met de tanden of het tandvlees in aanraking komt (*t* en *s*) is er ook iets aan de hand. Wie in Den Haag de naam Aad draagt, zal vermoedelijk weleens te horen hebben gekregen: "Aad*ssj*e, mach ik effe je kammet*ssj*e?" We hoorden ook praten over een *biertssje* (verschil met *bietssje* is er nauwelijks). Over mensen die verhuisd zijn naar Zoetermeer, wordt gezegd dat ze nu in *Sjoetermeer* wonen; in hun oude huis wonen nu *Sjurinamers*. Omgekeerd gaat men *doezze* (douchen); een enkele keer werd een *zoort* (soort) gehoord, een Amsterdamse hypercorrectie die zich snel aan het verspreiden is.

De *l* valt vaak weg in *als* (*as*), *konijnenhok* wordt *knijnehok*, *precies* wordt *pesjies*. Algemeen westelijk is het verdwijnen van de slot-*n*: *voeren* en *kopen* worden *voere* en *kope*. De stomme *e* aan het einde kan tot de *u* van *put* of de *i* van *pit* worden, afhankelijk van de voorafgaande medeklinker: *voeruh*, *kopi*.

Klemtoon

Ten slotte zijn er klemtoonvarianten. Wij noteerden de volgende opmerkelijke uitspraken: ***élektrisch*** *kacheltje*; *met een* ***plestiék*** zwaard. Ook verschillende straatnamen hadden een opmerkelijke uitspraak: zie p. 51.

Spelling

Dialecten kennen meestal geen schriftelijke traditie, sociolecten nog minder. De Haagse klanken werden in het verleden slechts zelden opgetekend. Gebeurde dat wel, dan werd vaak naar andere woorden (eventueel uit een andere taal) verwezen om de uitspraak duidelijk te maken. In de negentiende eeuw schreef Winkler: "de ui klinkt als eui, dat is de fransche *eu* van *heureusement*, met een korte, onvolkomene *i* tot naslag. Hoe platter de uitspraak te 's Gravenhage, hoe minder men in dezen klank de *i* laat horen." Andere schrijvers gebruikten weer andere conventies.

We geven in onderstaande tabel een overzicht van enkele noteringen van typisch Haagse klanken vanaf medio negentiende eeuw. In dit boek is het Haags alleen in dit hoofdstuk over klanken consequent in een spelling genoteerd die rechtdoet aan de uitspraak. In de volgende hoofdstukken zou deze notatie afleiden van de daar besproken verschijnselen op het gebied van vormleer en zinsbouw.

Onze notatie wijkt bovendien af van de 'offesjele' uit *Ut Groen-Geile Boekie* (zie p. 86), omdat deze geen recht doet aan de hierboven besproken variatie in de realisering van Haagse klanken. Aangezien we geen fonetische tekens gebruiken, is ook de notatie in ons boek slechts een benadering. De uitspraak van het Haags is te beluisteren op de site www.taalinstadenland.nl.

ABN	Winkler	Leopold & Leopold	Van Gaalen & v.d. Mosselaar (1985)	Neoplat (Rueb, Bral e.a.), 1993→	Dit boek
aa	a / aa	a / aa / ei	a / aa	a / aa	aa
ee	ai / eur	ai / ee / eur / ie / ei / i	eej	ei	ee ei
ieie	ie	ie	ie	ie	
uu	uu	uu	uu	uu	uu
oo	ao / oo / ai / eur	au / eur/ eu	oow / ör	au	oo au
o o	o / oe	o	o	o	
u u	u / o	u / ol	u	u	
ei, ij	èè (èè-e)	ei / ee / e	è / eh	è	ei, ij èè, èj
eu	eu	eu	ö	ui	eu ui
ui	eui	eu / ui / ai / u	uh / èù	ùi	ui èù àà, à, aa
au, ou	ou	ou / ow / o	ah / âh	âh	au, ou à, àà, âh
ooi	ooi	ooi		auj	ooi, auj
aai		aai		aai	aai
r	r	r	r^	g, ch âh, aah	r, ch, g, h, j, e, ', *niets*
l	l	l	l	l, niets	l, w, *niets*

Toelichting

Met *informanten* worden in dit boek 'zegslieden' bedoeld, mensen die onderzoekers informeren over het Haags en van wie stukken gesproken tekst op de band zijn gezet. Dit hoofdstuk steunt in belangrijke mate op Elias (1977), hoofdstuk 3 en 4. De citaten van William Labov over het doen van observaties zijn uit "On linguistic methodology", *Language in Society* 1: 1 (1972):

97-120. Ander werk van Labov, die vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw de basis legde voor sociolinguïstisch onderzoek: *Sociolinguistic Patterns* en *Language in the Inner City. Studies in the Black English Vernacular* (beide: Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972). Van recenter datum zijn *Principles of Linguistic Change*, waarvan twee delen zijn verschenen: 1 *Internal Factors*, 2 *Social Factors* (Oxford UK en Cambridge USA: 1994 en 2001). Over de problemen bij het scoren van variabelen: Michael Elias en Frank Jansen, De betrouwbaarheid van het scoren bij sociolinguïstisch onderzoek", *Spektator* 6 (7/8) (1977): 423-27. Voor een dialectatlas met gegevens over Den Haag: L. van Oyen, *Dialektatlas van Zuid-Holland en Utrecht* (= *Reeks Nederlandse Dialectatlassen* 11) (Antwerpen: De Standaard, 1968).

3. Haagse woorden en woorddelen

"Haags is gewoon een soort instinc
wat je krijg."

(Tinus, 17 j.)

Typisch Haags?

De vraag of het Haags vooral gekenmerkt wordt door klanken of woorden is moeilijk te beantwoorden. Dat hangt immers van veel factoren af: of degene die luistert, afkomstig is uit de stad zelf, uit de directe omgeving of daarbuiten en ook in hoeverre hij of zij getraind is in het opmerken van taalvariatie en het vellen van een oordeel daarover.

Iemand die altijd in Den Haag heeft gewoond, merkt de Haagse klanken in bepaalde omstandigheden misschien nauwelijks op, maar zal wellicht wel afwijkingen bij het gebruik van *liggen* en *leggen* constateren. Winkler kon in 1874 nog met stelligheid beweren: "Het haagsch wijkt niet zoo zeer van andere hollandsche tongvallen af door eigene woorden en vormen als wel door de eigenaardige uitspraak." Tegenwoordig waagt men zich niet meer zo snel aan een dergelijk oordeel.

Onderzoek naar woorden en woorddelen van een taal verloopt anders dan dat naar klanken. Bij een tweeklank als *ou (of au)* hoeven zegslieden maar

even aan het woord te zijn of ze hebben al enkele woorden met een *ou* uitgesproken. Met enkele minuten ongedwongen spraak is dan reeds na te gaan hoe zo'n *ou* in Den Haag gerealiseerd wordt, in welk opzicht er in het betreffende spraakfragment sprake is van variatie; dat kan vergeleken worden met de *ou's* van dezelfde spreker in een andere context en voorts van andere sprekers van het sociolect, die jonger of ouder zijn, van een andere maatschappelijke klasse of geslacht.

Wie wil weten welke woorden er in welke spreekstijlen in gebruik zijn, heeft daartoe veel grotere stukken tekst nodig, vooral als het doel is gegevens te verzamelen uit de dagelijkse, niet formele taal. En dat laatste is bij taalvariatie en taalverandering nu eenmaal het meest interessant.

Ganderik, kit, jut, smeris, agent

Stel dat iemand wil weten of het stadsdialect bepaalde woorden kent voor 'politieagent'. Wanneer het gesprek niet gaat over een onderwerp waarin zo'n woord zal opduiken, vang je als onderzoeker bot. Pogingen het interview in die richting te krijgen, kunnen geforceerd overkomen. Meestal wordt dan ook als oplossing gekozen om met vragenlijsten te werken. Men vraagt iemand: *welke woorden gebruikt u voor politieagent?* Nu blijkt op dergelijke vragen vaak geen goed antwoord te komen: informanten weten zelf niet wat ze zeggen als ze geen aandacht besteden aan de wijze waarop ze zich uitdrukken. Bij het zoeken naar varianten voor een woord *politieagent* valt dat nog wel mee: men kan de vraag immers inbedden, door situaties op te roepen waarin zegslieden met de politie in aanraking zouden kunnen zijn geweest. Als dat niets oplevert en een onderzoeker uit andere bronnen al enige bekendheid heeft met het dialect, kan hij wanneer mensen geen antwoord weten, ook vragen stellen van het type: "Kent u het woord *ganderik*? Gebruikt u dat zelf weleens?" Ook als het antwoord luidt *O ja, natuurlijk, ja, daar had ik niet aan gedacht* hoeft het antwoord dat men krijgt nog weinig te zeggen over iemands feitelijke taalgebruik. Een opmerking als *Ja, mijn vader gebruikt dat woord nog wel, maar wij zeggen dat eigenlijk niet meer* kan evengoed iets zeggen over de wijze waarop men denkt afstand te hebben genomen van vroeger.

Een andere manier om informatie te verzamelen is dat tussenpersonen worden ingeschakeld; vanouds geliefd zijn onderwijzers en leraren, die enerzijds in nauw contact staan met de groepen van wie het taalgebruik wordt onderzocht en daar anderzijds zoveel afstand van kunnen nemen dat ze hun observaties kunnen objectiveren in hanteerbare brokken informatie. Want om dat laatste is het onderzoekers te doen.

Het zou eenvoudiger zijn als informanten commentaar konden geven in de trant van "Ik zeg *kitten* als ik het met mijn vrienden over politieagenten spreek, ik roep 'Daar hê je de *smeris*' wanneer er een op me afkomt, ik heb het met mijn ouders altijd over *ganderikken*, en als ik aangifte moet doen van diefstal zeg ik *agent*" – maar zo werkt het niet. Het feitelijke gebruik van de plat-Haagse woorden heeft immers ook te maken met een zich willen afzetten tegen een cultuur waarvan juist onderzoekers representanten zijn. Met andere woorden: de per definitie formele setting van het interview interfereert met de wens dergelijke woorden aan informanten te ontlokken.

Het vloek- en scheldrepertoire

Een vader tegen zijn dochter: *je zus verwenst me ziektes die op de pollikliniek in de Westeinde niet te geneze zijn.* Haags wordt dikwijls geassocieerd met vloeken en schelden. De houding daartegenover onder plat-praters is ambivalent. Enerzijds wordt vloeken ingebed in taalactiviteiten waarin het prestige heeft, anderzijds is er afkeuring. Een jongen van zeventien: "Plat-Haags vind ik gewoon onbeschoft. Ik gebruik 't zelf ook wel, sommige woorden, maar die buurman van mij, nou ja, die praat de hele tijd niks anders. En veel vloeken erbij."

In september 1991 was er op het Haagse Plein een wedstrijd 'Prachtig plat-Haags praten'. De dubbele houding was daar heel duidelijk te merken: men was trots op het echte Haags, waarin verschillende grappige verhaaltjes worden verteld, maar het werd stil en er ontstond verontwaardiging toen een vrouwelijke deelnemer die zich het stadsdialect duidelijk had aangeleerd naar de microfoon stapte en in het Haags een verhaaltje voorlas, doorspekt met vloeken.

Enkele jaren later zouden dergelijke krachttermen een plaats krijgen in de *Scheldwèzâh*™ (Scheldwijzer) in *Ut groen-geile boekie* (1998) van Bral, Rueb

& Rueb. Ze zijn meestal niet karakteristiek voor conversatie, maar een bedenksel; evenals de Haagse klanken worden ook de vloeken in het neoplat gecultiveerd. Het repertoire aan scheld- en scabreuze woorden is gericht tegen meerderen (in het bijzonder plaatselijke politici), vrouwen en in mindere mate tegen als lastig of kleiner ervaren lotgenoten.

De reden voor dergelijke verbale agressie ligt in onzekerheid over werk, onzekerheid met betrekking tot vrouwenemancipatie en de vlucht in gepolariseerde oude sekserollen, onzekerheid met betrekking tot multiculturaliteit en ambivalentie met betrekking tot kleine misdaad. Naast de gebruikelijke taboedoorbreking is er historisch bezien een ontwikkeling van zweren en vervloeken naar de vreselijkste ziektes nu.

In vroegere schriftelijke bronnen is er minder van terug te vinden, maar er zijn niettemin voorbeelden van. Leopold & Leopold (negentiende eeuw) geven onder andere *gemàine smakker van een vent, hòw je bakkes, jèj ken vaur m'n part daud valle, làileke gemàine fàiks met je pèustig bakkes, schrokdarrem, gemeene loeders, vûile slet, looie-pèipedief* en *jôu leelike manke horlepoot.*

Welke vloeken van buiten komen en welke karakteristiek zijn voor het sociolect, is lastig na te gaan. Het eerder gesignaleerde probleem 'hoe kom je aan goed materiaal' doet zich hier nog sterker voor. Wie langs een bouwkeet loopt waar het raam openstaat en opvangt hoe daar gevloekt wordt, zal zodra hij binnenkomt, bemerken dat het taalgebruik acuut een andere wending neemt. Vragenlijsten uitzetten heeft hier weinig zin.

Dat het lastig is om je als verzamelaar van vloeken een houding te geven ten opzichte van mensen buiten je eigen cultuur, blijkt uit een recent verschenen studie over dit onderwerp van een Leidse onderzoeker, die om materiaal te verkrijgen een voetbalclub benaderde en moest constateren dat zijn vragenlijsten op de voetballers zo'n verpletterende indruk maakten "dat die lijsten na veel jolijt belandden in de verkruimelde omgeving van een vuilniston."

Dit citaat laat zien hoe groot de afstand van een onderzoeker kan zijn tot zijn informanten, die zich vermoedelijk afvroegen: welke mafkees gaat nou vloeken verzamelen? Het sluit aan bij de in hoofdstuk 2 besproken gêne van academici. Methodologisch is er in ieder geval een probleem: als mensen zich geobserveerd weten, gaan ze zeer goed op hun taalgebruik letten.

Een selectie uit mijn eigen materiaal: *krijg de pleuris, me tene valle van me pote af; as ik hem 'n voegspijker geef en een brok specie, ken ie d'r ook geen pokke van; je pleurisvaar; nou een kankerzootje daar jonge; daar krijg ik gewoon zwaar de tering als die mense tegen mekaar prate; ik vind het een tyfusbuurt; dan hoor je de volgende dag nog: vuile klere lafaard; je hebt er van die asbakke [over bepaalde etnische groep, ME] bijzitte; die gaan kankerzooi uit lope trappe; laat ze mekaar de tyfus slaan, die kankerzooi; dat choleraland; die hele Nederlandse regering is klote; as ik hem een voegspijker geef en een brok specie ken ie d'r ook geen pokke van; maar mooi een kankerklootzak; krijgt ie nou gauw de hondeziekte.*

Nette leenwoorden, hypercorrectie, Bargoens

Bepaalde woorden in het Haagse sociolect laten zien dat er sprake is van een taalverandering die 'van boven' komt. Dat is het geval bij de in het verleden vaak gesignaleerde neiging om 'nette leenwoorden' te importeren. In de literatuur wordt gemeld dat *Ik moet even* ***nadenken*** tot *Ik mot effe* ***prakkezeere*** wordt. *Aanbevelen* wordt via *recommanderen* tot het pleonastische *anrikkemendeere.* Wij noteerden verder *rittereere* voor *retireren, lammentere* voor *lamenteren* en het in het vorig hoofdstuk al genoemde *stikkedoor* voor *stukadoor.*

Een aantal van die woorden is in zeventiende eeuw al volop aanwezig, Kloeke noemt er in zijn achttiende-eeuwse lijst (zie p. 73) enkele: *kattekezeeren* voor 'ondervragen' of 'catechiseren', *spikklaasie* voor 'bespiegeling' of 'speculatie'. Vermoedelijk hangen ze deels samen met de aanwezigheid van administratieve en legertermen. Vaak vinden dergelijke vormen hun oorsprong in de neiging van taalgebruikers het 'te goed' te doen, waardoor ze vormen gaan gebruiken, die juist afwijken van de norm: in bovenstaande voorbeelden een woord uit het deftig beoordeelde Frans. Ze zijn te beschouwen als hypercorrecties.

Met betrekking tot de uitgang voor het verkleinwoord in het Nederlands is iets vergelijkbaars het geval. Het gestigmatiseerde achtervoegsel *-ie* (*snoepie* moet *snoepje* zijn) leidt tot hypercorrectie bij *poliesje* voor 'politie', een verschijnsel dat al oud is: in de negentiende is *ruusje* voor 'ruzie' opgetekend. Meestal zijn sprekers zich daarvan niet bewust, zeker niet in een later stadium van de hypercorrectie.

Een jongen van zeventien gebruikte in een gesprek over relletjes in zijn buurt het woord *gage,* dat naar wij vermoeden is afgeleid van het Franse *gâchis,* dat onder andere 'rotzooi, chaos' betekent. Een deel van de typisch Haagse woordenschat heeft een Bargoens karakter (vroeger wel als boeventaal gekarakteriseerd), vaak met een Jiddische achtergrond. Dergelijke woorden komen sociaal gezien niet 'van boven', maar van onderen: *matsen, gesnapt, niesje* 'meisje', *peigeren, geteisem.*

De -t aan het eind van een woord: weglating en toevoeging

Een trambestuurder over een passagier die naar binnen wil met een bakje patat met satésaus: *... en die wil naar binnen toe, maar ja, dat ken je niet tollerere hè, dat gaat gewoon nie, want dat vulles dat* ***kwak*** *overal die bakkies neer. Kwak* in plaats van *kwakt.* Wie banden beluistert met plat-Haags valt het op dat de werkwoordsvorm van de eerste en derde persoon enkelvoud dikwijls gelijk is.

Deze weglating van de *t* (men spreekt meestal van *t*-deletie) komt ook bij het voltooid deelwoord voor: *gewerkt* wordt *gewerrek.* In recent gevoerde gesprekken noteerden we dat er werd *gepik,* dat een zeker plein niet meer *gebruik* is, en dat Duivesteijn hier ook is *grootgebrach.* Maar ook in zinnen als *want die mensen die willen gewoon met de groep waar ze dan* ***terech*** *zijn gekomen willen ze mee* en *dan hadden wij* ***respec*** *voor de politie* zijn de Standaardnederlandse vormen *terecht* en respect tot *terech* en *respec* geworden.

Het verdwijnen van de *-t* heeft te maken met de complexiteit van de klanken aan het eind van dergelijke woorden. Het verschijnsel doet zich vooral voor na stemloze medeklinkers als *p, k* (zogenaamde occlusieven) en *s, ch, f* (fricatieven), ook bij andere werkwoordsvormen: *toen mos ik* 'toen moest ik', *een ander seg tegen mijn,* en ook wel bij losse woorden: *Juis!* Een enkele maal ook na een stemhebbende medeklinker (*l, r, n*) *Die bel m'n op* (Die belt me op), of na een klinker: *Jij bent ook zo'n klootzak hè, je mot die gaste pakke die honderdtwintig rije met die brommers, ik zeg, die mot je pakke ik zeg maar niet iemand die zeventig* ***rij.***

Ook bij *t*-deletie is sprake van variatie: afgezien van het verschil in optreden ervan bij genoemde medeklinkers geeft lang niet elke spreker er in gelijke mate blijk van, en ook individuele sprekers laten de *-t* in hetzelfde woord

soms wel en soms niet weg. Bij *je* ***komp*** is de *p* ontstaan als overgangsklank tussen *m* en *t*, waarna de *t* kon vervallen.

Omgekeerd voegen Hagenaars aan het woordeinde – ten opzichte van het Standaardnederlands – soms juist een *-t* toe. Enkele voorbeelden:

- als ik hier met een kerstboom *loopt*, slaan ze ook m'n schedel in
- maar omdat ik altijd naar Delft *toegaat*, *gaat* ik binnedoor
- ik zeg: *doet* er wat an, 't wordt een getto!
- *gaat* je niet uit zitten slove!
- *onthààt* één ding van mèèn!
- of ik dat goed *doet*
- als ik 't slag *ziet*
- ik ken *enkelt* maar beschaafd Haags
- begrijp je wat ik *bedoelt*?
- op de *brommerd*

Het kan voorkomen dat in één zin zowel toevoeging als wegvallen van de slot-*t* voorkomt: *wat ik meemaak, wat ik* ***doet****, wat ik eet, wat ik drink, dat* **klop**.

Voornaamwoorden

Haags vertoont enkele verschillen met het Standaardnederlands als we kijken naar de vormen voor enkele voornaamwoorden. Beginnend bij de eerste persoon enkelvoud van het
persoonlijk voornaamwoord horen we op de banden: *ze vertrouwt enkelt* ***mijn*** *– dan neemt ie voor* **mijn** *de benen, hoor! – die bel* **m'n** *op (Die belt me op) – kijk als je nou wil stelen, laat ie 't dan bij de grote hoop gaan halen, maar niet bij* **mijn**. In al deze gevallen is er in de objectvorm (als 'lijdend voorwerp') en na een voorzetsel sprake van *mijn* in plaats van *mij* en van het (onbeklemtoonde) *m'n* in plaats van *me*. Verder komt *jou* als onderwerp veel voor in plaats van *jij*, evenals in andere steden in het westen: *ik ben veel groter als* ***jou***.

De vroeger wel genoteerde vorm *wullie* voor *wij* zijn we niet meer tegengekomen, maar in de derde persoon meervoud als onderwerp gebruiken

Hagenaars (net als veel andere Nederlanders) zeer frequent *hun*: *Omdat hun, hun verdienen d'r brood d'r an!* Ook *hunnie* is gebruikelijk: "Waarom staan *hunnie* daar dan?" Variatie in één zin: "Maar ja, *hun* leeje op bed, *hunnie* kèèke naar buite." Een enkele keer *hullie*: *dat moeten* ***hullie*** *voor d'r eige wete!* In plaats van *ik* viel in sommige gesprekken *deze* te beluisteren, vooral als iets benadrukt werd: *dat gaat* ***deze*** *dus niet doen*. Of, met substantief: ***deze jongen*** *gaat nu pleite.*

Het **bezittelijk voornaamwoord** heeft in het enkelvoud (onbeklemtoond) voor de eerste, tweede en derde persoon *me*, *je* en *se*. Bij het **wederkerend voornaamwoord** treedt voor *zelf* vaak *eigen* op: *ik ken me d'r eige niet mee verenige op 't ogenblik; zoals ik nu werk, voor me eige, zo heb ik dertienenhalf jaar bij 'n baas gewerk.* In de tweede persoon is het *je eige* (*dat je je eige lekker ken verwarme en dan opsodemietere*) en in de derde persoon *se eige* (*hij gaat se eige wassen*). Voor het meervoud noteerden we: *in de ochtend wasse we ons eige* en *die gaan d'r eige wat verbeelde. Zich* wordt *hem* in *hij had dat boekie bij* ***hem***.

Bij het **betrekkelijk voornaamwoord** wordt *wat* gezegd waar in Standaardnederlands *die* of *dat* te horen zou zijn. Het citaat waar dit hoofdstuk mee begint, laat dat zien en verder hoorde ik *al die dinges* ***wat*** *je hep*. Bij het **aanwijzend voornaamwoord** werd een enkele keer een afwijkende vorm gebruikt: *in* ***dat*** *wijk natuurlijk niet; bij* **dat** school. Omdat ook het lidwoord vaak onzijdig is (*het Schilderswijk*) ligt het voor de hand er hier vanuit te gaan dat deze zelfstandige naamwoorden zowel vrouwelijk als onzijdig zijn.

Ook bij andere **zelfstandige naamwoorden** zien we een dergelijke variatie: *een* ***goed*** *knokpartij*. Verder is er daar soms sprake van afwijkende meervoudsvorming: *-s* in plaats van *-n*. Behalve *dinges* in de zojuist genoemde zin hoorde ik een vrouw in een gesprek over het ouderlijk gezin *de meides* zeggen. En over haar opvoeding door nonnen: *die hadden goeie normes en waardes.*

Werkwoordsvormen

Bij het hulpwerkwoord *hebben* is het zowel bij *ik, jij, hij* als *zij* in Den Haag *hep: als je dat nooit geleerd* ***hep***; ***hep*** *je baas geen geld meer? Zijn* kan in de vervoegde meeervoudsvorm *benne* worden: *nou daar* ***benne*** *ze bang voor hoor!* En: *Daar* ***benne*** we *op de Veerkade. Moeten* is vaak *motte*, in tal van vormen (*toen* ***mos*** *ik naar de kopschool)* en *mogen* wordt *magge*: *ze* ***magge*** *niks, nee natuurlijk magge ze niks, maar ze komme wel lazerus dat gebààw uit.* Hier komt de meervoudsvorm qua klank overeen met de enkelvoudsvorm, zoals ook bij *zullen* het geval kan zijn: *we* ***zalle*** *je effe opknappe met een man of drie.*

Dan zijn er de paren *kunnen/kennen* en *liggen/leggen*, die frequent afwijkingen ten opzichte van het Algemeen Nederlands laten zien: *dat je je eige lekker* ***ken*** *verwarme; je* ***ken*** *lache; dan hoor je bepaalde uitdrukkingen van die mense die wij dus niet goed* **kenne** *verstaan; toen die tijd* **kon** *ik allemaal woorde.* Bij het tweede paar: ***Legt*** *t'r an wat je gaat doen; waar ze kindere bij* **leeje***; Jan d'r* **legge** *koeke; dus overal* **lage** *we pakke zand neer; nou,* **lee** *die zo twee keer veertien gulden vijfenzeventig neer; ik had een keertje vuurwerk thuis* **legge**. Ook in samenstellingen: *gaan we dwarslegge?*

Het idee bij sprekers van plat-Haags dat ze het verkeerd doen bij het gebruik van bovengenoemde twee werkwoorden is zeer duidelijk in het bewustzijn aanwezig. Een informant kreeg kritiek van een van de kinderen op zijn gebruik van *liggen* en *leggen* en had daarop – zo vertelde hij – gerepliceerd met: "Als ik nà seg van ligge of legge, wat gaat jàà dat nà an. Dat mot je mèèn 's vertelle. 'Pap, 't hoort niet'. Ik seg, daar heb ik niks mee te make. Wat gaat hem dat aan of ik dat seg? Ik blèf' seggen."

Bij het werkwoord *zeggen* hoorden we: *en dan zeien wij, dan zééje wij* (in één zin vlak achter elkaar variatie), *omdat ik er wat van zee. Komme* treedt vaak op in plaats van *komen*, ook werd *zatte* gehoord voor *zaten: daar zatte die twee kindere.* Een afwijkende voltooid deelwoord: *èùtgehakke* (sterk in plaats van zwak:) *uitgehakt.* Een ouderwetse vorm van *durven: je* ***dorst*** *wel.*

Andere verschijnselen

Bijwoordelijke bepalingen van plaats worden soms als tijdsaanduiding gebruikt: ***Daarvandaan*** (daarna) *ben ik schilder geworden.* Er zijn ook afwijkende tijdsaanduidingen als *onderlaatst* voor *laatst.*

Aan het woordeinde hoorden we toevoeging van klinkers in: *daaro* (daar); *ik heb geen* ***ene*** *som gemaak,* ***watte*** *wij vroeger op school geleerd hebben.* Dit laatste voorbeeld zal in het volgende hoofdstuk behandeld worden bij de bespreking van het zogenaamde congruerend voegwoord. Toevoeging van het achtervoegsel *-ig* is er in *allenig.*

Haagse *straatnamen* worden vaak anders uitgesproken. Een van mijn informanten: "Maar wat mij wel opvalt, dat je hier mense in de buurt – die zegge geen Parallelweg, die zegge Prelleweg. Dat valt me wel op, als ze zoiets zegge. Nee, of 't nou dommigheid is. Mijn moeder die zei altijd Prelleweg, ik zeg mens ik zeg 't is de Parallelweg. Maar vijf minute later zei ze weer Prelleweg. Of ze dat nou niet wilde onthoude. Maar dat zijn 'n hoop mense hier die dat zegge. Die wete niet beter of 't heet Prelleweg. Dat gaat gewoon vanzelf, dat is heel raar."

Zo hoort men ook *Bokkestraat* voor Boekhorststraat, *Joetonstraat* of *Nutonstraat* voor Newtonstraat, *Pekrugerlaan* voor Paul Krugerlaan, etc. Ook de klemtoon ligt soms anders dan men zou verwachten: Laakh*a*ven, Engelenb*u*rgstraat, Vinkenst*ey*nstraat, Reder*ij*kerstraat. Tal van nieuwe gebouwen hebben al snel namen gekregen, die zich bij uitstek lenen voor een Haagse uitspraak: het ijspaleis (nieuwe stadhuis aan het Spui) *èèspalèès*, de zwarte (*zwagte*) Madonna.

Ten slotte hebben verschillende woorden een iets andere gebruikswaarde of betekenis dan in het Standaardnederlands. Het Nederlandse woord *politie* wordt in de standaardtaal gebruikt voor een collectivum, niet voor iemand die bij de politie werkt. In het Haags vinden we: *daar kwam een politie aan.* Verder hoorde ik *als jij gewoon arbeidersvolk bent.* Ook bij andere woorden zijn er soms kleine verschillen. Hieronder volgt een selectie uit oude en recente interviews:

- *ouwehoeren:* tegen iemand ingaan, aanvallen
- *zogenaamd*: namelijk
- *belullen*: verlinken
- *erover denken*: bedenken
- *knerp*: raar persoon
- *hatelijk*: lelijk
- *ingenomen*: innemend
- *intrigeren:* interesseren
- *niet interesseren:* niet bang zijn voor

Een overzicht van het Haagse lexicon wordt in hoofdstuk 8 gegeven.

Toelichting

Over vloeken zie P.G.J. van Sterkenburg, *Vloeken. Een cultuurbepaalde reactie op woede, irritatie en frustratie* (Sdu Standaard, 1997, 2001^2); uit dit boek is het citaat over de voetbalclub (p. 81). Verder: Ewoud Sanders en Rob Tempelaars, *Krijg de vinkentering! 1001 hedendaagse Vlaamse en Nederlandse verwensingen* (Amsterdam: Contact 1998). Over vloeken en taboes: Michael Elias, *Taboe in taal* (Utrecht: Kosmos, 1992). Voor de *-t* aan het einde van een woord zie Ton Goeman, *T-deletie in Nederlandse dialecten. Kwantitatieve analyse van structurele, ruimtelijke en temporele variatie.* Dissertatie VU Amsterdam. (Den Haag: Thesus, 1999).

4. Zinsbouw en pragmatiek

In de eerste paragrafen van dit hoofdstuk gaat het om *zinnen*: woordvolgorde, ontkenning, de manier waarop verwezen wordt naar andere zinsdelen, bijzonderheden in verband met werkwoordsvormen, e.d. Nu zijn er niet veel gegevens daaromtrent: een grammatica van het Haags is nog niet geschreven. Het idee om zo'n onderneming op te zetten zou vroeger in het hoofd van taalkundigen vermoedelijk ook niet snel opgekomen zijn. Eeuwenlang waren grammatica's normgevend; de samenstellers ervan werkten meestal met geconstrueerde, min of meer 'ideale' zinnen en hadden niet de bedoeling om een beschrijving van feitelijk taalgebruik te geven. De norm die ze gebruikers verschaften, was primair op de *schrijftaal* gericht, die haast per definitie een bovenregionaal karakter moest hebben. Dat neemt niet weg dat deze natuurlijk niet los stond van alledaagse, gesproken taal.

Karel van het Reve heeft eens een pleidooi gevoerd voor een uitgebreid onderzoek naar spreektaalconstructies, in een van de columns die hij de laatste jaren van zijn leven voor *Het Parool* schreef. Lezend in brieven van Vincent van Gogh en Multatuli was hij op zinnen gestuit als *Die démarche heb ik geen spijt van* en *Die juffrouw Teunisz moet ook niet veel aan wezen.* Dergelijke constructies worden beschouwd als fout Nederlands, terwijl ze in spreektaal veel worden gebruikt. Na nog enkele voorbeelden te hebben gegeven, merkte hij op: "Het rare is [...], dat er veel gedaan is aan de studie van

het Nederlands, maar bijna uitsluitend van het *geschreven* Nederlands." Neerlandici spoorde hij aan in deze lacune te voorzien door materiaal te verzamelen voor de publicatie van een paar honderd boeken met gesproken Nederlands – waarna het onderzoek zou kunnen beginnen naar de grammatica daarvan. Een van de methodes die hij had bedacht om aan gegevens te komen: zet iemand met een walkman in de trein van Amsterdam naar Groningen. "Het moet al gek lopen als er in die trein niet twee mensen zitten die van Amsterdam tot Groningen in een ononderbroken gesprek gewikkeld zijn." De walkmandrager zou bij ze in de buurt moeten gaan zitten, net doen of hij naar een bandje aan het luisteren was, maar in werkelijkheid moeten opnemen wat er gezegd werd. Vervolgens die paar uur gesproken Nederlands uittypen. "Dat is erg moeilijk, maar het kan."

Die paar honderd boeken gesproken Nederlands waar Van het Reve op hoopte, zijn nog steeds niet verschenen, al is er de laatste decennia wel meer aandacht gekomen voor de syntaxis van spreektaal: zo verscheen er in 1991 bij het Meertens Instituut een *Atlas van de Nederlandse dialektsyntaxis* en kwam er recent een dik boek van de taalliefhebber Jelle de Vries uit, *Onze Nederlandse spreektaal*, waarin aandacht wordt geschonken aan spreektaalconstructies. Maar omdat we over de syntaxis van gesproken taal in het algemeen toch weinig weten, is het lastig om syntactische verschijnselen uit het Haags te duiden. Wijken bepaalde constructies die in Den Haag te horen zijn alleen maar af van de norm voor algemeen gesproken Nederlands? Komen ze ook voor in de spreektaal van andere (stads)dialecten in het westen van ons land? Of zijn ze echt uniek voor Den Haag? Gegevens die een vergelijking mogelijk zouden moeten maken, zijn er nog niet veel. Op het gebied van de syntactische variatie in Nederlandse dialecten loopt (sinds 2000) het project Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten (SAND).

Dan is er het punt dat dialectsprekers zich over het algemeen minder bewust zijn van de syntactische eigenaardigheden in hun dialect dan op het gebied van specifieke klanken en woorden. Voor een randstedelijk sociolect als het Haags geldt verder dat de syntaxis relatief gezien weinig van de gesproken standaardtaal verschilt.

Een uit Twente bekende en inmiddels uitgebreid onderzochte constructie als *Ik heb de band lek* bijvoorbeeld (voor *Ik heb een lekke band* of *Me band is lek*) vind je in westelijke dialecten niet. Ook taalkundigen waren lang de

mening toegedaan dat de variatie in zinsbouw relatief geringer zou zijn dan bij klanken en woorden. In de woorden van G.G. Kloeke, een bekende dialectoloog uit de vorige eeuw: "[...] wanneer we de zaak nu eens globaal bekijken, berusten de kenmerkende verschillen van al onze dialecten, het Friesch uitgezonderd, eigenlijk niet in hoofdzaak op verschillend vocalisme? Het consonantisme is over 't geheel genomen overal hetzelfde en wat de woordenschat betreft: het percentage van overeenstemmende woorden in de verschillende dialectische vocabularia overtreft dat der afwijkingen verre. Op syntactisch gebied kan men het haast als een buitenkansje beginnen te beschouwen, indien men nog iets eigen-dialectisch vindt."

Een variatie dus op wat eerder door Winkler werd beweerd (zie p. 42). Onderzoek naar dialectsyntaxis was toen echter nog weinig ontwikkeld en de vraag in hoeverre dergelijke intuïties zich verhouden tot de feiten, moet nog onderzocht worden.

Gegevens verzamelen

Een moeilijkheid is verder dat de frequentie van sommige syntactische verschijnselen veel lager is dan van klanken: wie op zoek is naar een bepaalde voegwoordconstructie heeft na een interview van enkele uren soms nog niets gevonden. Het is natuurlijk mogelijk om mensen te bevragen op het voorkomen van bepaalde constructies of hun bepaalde zinnen voor te leggen met open plekken, maar dan is er het nadeel dat de onderzoeker zich niet baseert op spontaan taalgebruik, maar op het oordeel van taalgebruikers, dat zich meestal aanpast aan de normen van de interviewer.

Een interviewmethode waarbij twee sprekers van hetzelfde dialect worden geselecteerd en de een de ander interviewt, kan dit laatste bezwaar enigszins wegnemen, maar voor serieus onderzoek naar syntactische variatie blijft het tijdrovende verzamelen van spontane taaldata essentieel.

Is de vraag of bepaalde spreektaalconstructies typisch Haags zijn, dus al moeilijk te beantwoorden, de kwestie of het voorkomen ervan mogelijk samenhangt met sekse, leeftijd, sociale klasse of opleiding is al helemaal gecompliceerd. Om daar uitspraken over te kunnen doen, zou in de eerste plaats veel meer materiaal van Hagenaars verzameld moeten worden dan nu beschikbaar is, waarop veel meer analyses uitgevoerd zouden moeten worden.

Voor het Heerlens heeft Leonie Cornips iets vergelijkbaars wél kunnen doen: in haar dissertatie liet ze zien dat gebruik van bepaalde constructies samenhing met de mate waarin iemand dialect spreekt. Soms speelde leeftijd een belangrijke rol: mensen van zestig jaar en ouder gebruikten zinsconstructies als *ik heb de handen vies* en *ik heb de verwarmingsketel kapot van de week* (vergelijk het Twentse voorbeeld) in 54% van de gevallen en jongeren tussen 20 en 45 jaar in 30%. In andere gevallen waren juist beroep en opleiding doorslaggevend, zoals bij zinnen als *want eh eigenlijk ging dat niet of een hele hoop trammelant enneh ... ik zeg van zet me daar maar op de stoep dat ie het zich maar bekijkt.*

Zolang systematisch onderzoek van een omvangrijk corpus ontbreekt, moeten we het voor het Haags doen met wat er, soms toevallig, werd genoteerd: in het volgende hoofdstuk passeren enkele syntactische verschijnselen uit vorige eeuwen de revue, in onderstaande paragrafen beschrijf ik enkele opmerkelijke constructies die de laatste vijfentwintig jaar genoteerd werden in Haagse spreektaal. Opmerkelijk betekent in dit verband vooralsnog: afwijkend van geschreven Algemeen Nederlands, waarschijnlijk kenmerkend voor stadsdialecten in het westen des lands, in enkele gevallen misschien specifiek Haags dan wel naar verhouding frequent voorkomend in het Haags. Om een indruk te krijgen van zinsbouw in Haagse omgangstaal kan de lezer zelf het uitgeschreven protocol bestuderen dat staat afgedrukt op de pagina's 124-126.

Alle voorbeelden hieronder komen uit het vrije gedeelte van de gehouden interviews; de terminologie is eenvoudig gehouden en sluit zoveel mogelijk aan bij die van de schoolgrammatica (ontleden van zinnen). Ik beschrijf eerst verschijnselen die kenmerkend zijn voor hoofdzinnen, daarna komen constructies aan bod die met de bijzin te maken hebben, gevolgd door enkele constructies die zowel in hoofd- als bijzinnen voorkomen. De reden van dit onderscheid is dat in het Nederlands (in al zijn varianten) de woordvolgorde in hoofd- en bijzinnen aanmerkelijk verschilt: vergelijk bijvoorbeeld de positie van de persoonsvorm *geeft* in de hoofdzin *Hij geeft mij twee weeklonen erbij* en in de bijzin *Ik wil dat hij mij twee weeklonen erbij geeft.* Onmiddellijk valt de afstand op die er in de bijzin is tussen het onderwerp *hij* en de persoonsvorm *geeft.* Hierbij valt overigens op te merken dat het in gespro-

ken taal lang niet altijd duidelijk is wat een 'zin' is en of er sprake is van een hoofd- of een bijzin. De interpretatie van de intonatie speelt daar onder andere een rol bij.

Verschillende zinswendingen zijn kenmerkend voor het vertellen over gebeurtenissen die men zelf heeft meegemaakt; de eigen presentatie, schildering van situaties en het opbouwen van spanning spelen in die vertelstijl een belangrijke rol. Het slot van dit hoofdstuk gaat op dergelijke gevallen kort in: er komen enkele manieren van spreken aan de orde die op het grensgebied liggen van syntaxis en pragmatiek, de studie van 'taalgebruiksgewoonten'. Voor een *verklaring* van de syntactische verschijnselen in dit hoofdstuk kan de lezer terecht bij artikelen in de paragraaf "Toelichting".

Verschijnselen in de hoofdzin

Werkwoord aan het begin

Waren er relletjes bij ons in de buurt. Nou een kankerzootje daar jonge [...] Staan ze op iedere hoek, staan 'n stuk of twee, drie van die zwarte jeepies met manne met knuppels, nou ja, d'r is geen ene wagen heel d'r uit gekomme. Een persoonvorm op de eerste plaats van een mededelende zin geldt als karakteristiek voor spreektaal en komt in het Haags veel voor. In een verhaalfragment van een tramconducteur die op de Prinsegracht rijdt:
Hep lijn 10 een halte, maar lijn 6 niet, want die stopt linksaf op de Brouwersgracht. Het gaat in bovengenoemde zinnen om volgordevarianten, vergelijk *Er waren relletjes bij ons in de buurt.* Soms ontbreekt *er* ook nog en begint een spreker met: *waren relletjes bij ons in de buurt [...] Ze staan op iedere straathoek.* Dat lijkt op de manier waarop veel moppen beginnen:
Zitten twee vliegen op een hondendrol, zegt de een tegen de ander ...

Bij de volgende zinnen uit een ander verhaalfragment ligt het misschien ingewikkelder: "*Kom ik daar*, zeg eh 'Ik wou graag me geld me geld hebben', want ik had 't uitgerekend, drie keer veertien gulden vijfenzeventig 's dat had ik schoon [...] *Zeg tie vent tegen de boekhouder* [...] 'Nee' hij zeg 'want de baas hep opgebeld' hij zeg 'je krijg maar één [...]" Het kan zijn dat er sprake is van tweemaal zo'n mededelende zin met het werkwoord voorop, maar het eerste deel kan mogelijk ook opgevat worden als bijzin: *Toen ik daar aankwam, zei ik.*

Vooropplaatsing van andere zinsdelen

Ook andere zinsdelen kunnen natuurlijk vooropstaan: *Ja, duivestront hebbe ze 'm helemaal ondergegooid.* In een wat formelere stijl zou het woord *daarmee* ingevoegd zijn (of de volgorde omgekeerd zijn): *Ja duivestront, daar hebbe ze hem helemaal mee ondergegooid.* Een ander voorbeeld, dat lijkt op die welke Van het Reve noemde: *onze cultuur wordt nooit meer over gepraat.* Ook hier ontbreekt het verwijzende *daar.* Een andere constructie is het als een zinsdeel als het ware voorafgaand aan de zin wordt neergezet vóór een korte pauze, waarna de eigenlijke zin nog weer terugverwijst naar dat zinsdeel: *Die bruine, als ze hier naar Nederland kome kenne ze geen moer Nederlands en binne een week 't eerste wat ze kenne zegge is klootzak, ja da's echt waar.*

Woordvolgorde

Ook andere verschijnselen die met volgorde te maken hebben, kunnen worden gesignaleerd: *En dat mos picobello d'r uitzien* in plaats van *En dat moest er picobello uitzien.*

Herhalingsconstructies

Dan is er de zogenaamde herhalingsconstructie. Een voorbeeld: *Want **je ziet** hier in Den Haag en omstreken* **zie je** *haast helemaal geen Amsterdammer werken hoor!* Onderwerp en persoonsvorm worden in omgekeerde volgorde herhaald na het tussenliggende *hier in Den Haag en omstreken.*

Ik noteerde verder *Maar **ik ga** ieder jaar* **ga ik** *met de huisvrouwe* **gaan ik** *een daggie uit.* Een meervoudige herhalingsconstructie, waarbij de laatste vorm bovendien met een toegevoegde *-n*: *gaan.* Vrij uitzonderlijk is: *Want daar gaat ik ga daar met niemand om zowat.* Met een wisseling van optiek: *Dus die kindere* ***worde*** *van jongsaf aan* **wordt** *dat al ingeprent.*

Deletie

Wanneer je spreektaal op papier ziet staan, zonder intonatie, vallen verder tal van deletieverschijnselen op: zinsdelen die – vanuit de schrijftaal bezien – lijken 'weggevallen', een werkwoordsvorm bijvoorbeeld: *Dus ik naar kantoor.* [...] *En ik naar buite en ik pakte een kei en ik ging rinkeldekinkel.* Of van het onderwerp: *Klop, klop* 'dat klopt, dat klopt', *Had twee grote spiegelruite ingegooid* 'ik had, etc.'

Verschijnselen in bijzinnen

Aan het begin van de bijzin: voegwoorden, betrekkelijke voornaamwoorden

In het Standaardnederlands komen zinnen voor als *ik denk dat ik daar mijn mond maar over moet houden* en *we spreken af dat we het daar niet meer over hebben.* De bijzin begint telkens met het voegwoord *dat.* Op de banden met plat-Haags vallen bijzinnen te beluisteren als: ***datte** we geen bonje daarmee krege.*

Niet alleen het voegwoord *dat* kan verlengd worden, ook bij *als/as* is dat mogelijk: *maar **asse** wij zo zitte prate, dan hoor je dat niet wat jij wil wete.* Verder: ***Azze** ze denke die zal nog wel een paar cente hebbe* [...] Het verschijnsel treedt alleen op wanneer het onderwerp (in bovengenoemde zin *we, wij*) en de persoonsvorm (*krege, prate*) in het meervoud staan; een zin van het type *datte jij dat doet* kwam niet voor.

Al in de jaren dertig van de vorige eeuw werd hierover geschreven door de taalkundigen Van Ginneken en Van Haeringen. De laatste introduceerde de term **congruerend voegwoord.** Hij meende dat het verschijnsel voorkwam bij *as, of, dat* en *omdat* en schreef al dat het nooit in een hoofdzin voorkomt: "Een zin als *Ik ken niet mee, wante de kindere benne ziek* is onmogelijk".

Achter de 'vervoeging' van het voegwoord zag hij een streven om de ongewenste afstand tussen onderwerp en persoonsvorm wat te overbruggen, door met de 'uitgang' vast vooruit te wijzen op de werkwoordsvorm in het meervoud. "Het moet niet," zo'n constructie, schreef hij, "maar het kan." Inmiddels er veel literatuur over dit onderwerp voorhanden.

Ook bij het betrekkelijk voornaamwoord *wat* konden verlengingsvormen genoteerd worden: *Watte wij vroeger gewoon op school geleerd hebben, dat blijf je gewoon doen. – Watte ze daar niet afgevochten hebben.* Het gaat in deze gevallen eveneens om aansluiting bij meervoudsvormen, anders dan bij het vragend voornaamwoord *watte?*, gebezigd als je iets bijvoorbeeld niet goed verstaan hebt. Daar is het louter verzwaring.

Een ander verschijnsel aan het begin van de bijzin is de invoeging van *dat* na sommige voegwoorden: *Terwijl **dat** je me al vijf weke opslag beloof'.* Verder

'En nou ***dat*** *ik 't zal krijge' ik zeg 'krijg ik op staande voet me ontslag'.* Ook bij vergelijkingen waar een bijzin in het geding is, komt invoeging van *dat* voor: *als* ***dat*** *ome Henk tien keer sterker is als* **dat** *jouw [vaar], ik ben nog beter as* ***dat*** *hij is. Ik zeg 'want ik ben zelf wel zo bijdehand hoor als dat je dat denkt'.* In plaats van *terwijl* wordt ook *met* gebruikt: *Met dat ie d'r naar toe loop, scheidt ie d'r mee uit.*

Woordvolgorde

De volgorde van onderwerp en persoonsvorm is in de volgende bijzin omgekeerd: *hij zeg 'want hij gooit al je rui-[ten in]' hij zeg 'ook als neem ik 'm mee'* in plaats van *als ik hem meeneem.* Er kan hier echter ook sprake zijn van contaminatie; het zou dan om de volgende twee zinnetjes gaan: *ook al neem ik hem mee* en *ook als ik hem meeneem.* Dergelijke constructies met *als/al* zijn in meer dialecten uitwisselbaar.

Constructies die zowel in hoofd- als bijzinnen voorkomen

Dubbele ontkenning

Ik heb **nooit nergens** *om gevraagd, hij gaf 't uit se eige.* Dubbele ontkenning is een typisch spreektaalverschijnsel, dat ook in het Haags veelvuldig voorkomt. *Dan ken die* ***nooit geen*** *Haags gaan prate.* Twee dames in een Haagse tram: *dus ik gebruik* ***nooit geen*** *zeep meer ... omdat zij dus ook zo'n gevoelige huid hep.* Een bouwvakker: *hij hep* ***nooit geen*** *pak meer meegenome.*

Dergelijke constructies zijn een tijd veelbesproken geweest onder taalkundigen. Labov gebruikte het verschijnsel in verschillende artikelen om de mythe te ontzenuwen dat de taal van kinderen van arme ouders onlogisch was en niet geschikt voor gedachtevorming. Die opvatting had bij sommigen in die tijd post gevat op grond van het feit dat dubbele ontkenningen (*He don't know nothing*) bij de kinderen 'in the inner city' schering en inslag waren. In verschillende talen is het echter een normaal verschijnsel, ook in hogere regionen van de samenleving.

Herhalingen

Gewone herhalingen van enkele woorden komen veelvuldig voor: *Die mense krijge van mij ook geen antwoord ook.* In de volgende zin wordt het onderwerp herhaald: *Ik ben altijd zijn liefste vriend geweest ik.*

Kwantiteitsaanduiding

Ik zeg 'ik kom vannacht met 'n bijl' ik zeg 'ik sloop heel je auto'. In plaats van *ik sloop je hele auto.* Het gaat hier om een constructie binnen een woordgroep. Dat geldt ook voor *die hele kitten*: 'al die politieagenten'.

Congruentie

In spreektaal ontbreekt vaak congruentie tussen onderwerp en persoonsvorm: *het zijn echt jonge mensen die d'r op uit is.* Vergelijk *ook dan pakken ze je toch een keer terug, niet, die onderwereld.* In dergelijke gevallen is sprake van een constructie 'naar het gevoel'.

Werkwoord

Rond het werkwoord zijn verschillende opmerkelijke verschijnselen genoteerd. Net als in andere dialecten in het westen wordt in het Haags, onder bepaalde omstandigheden, na *als* het tegenwoordig deelwoord van *zijn* toegevoegd: *Kijk, en als jongetje* ***zijnde*** *dan wil je daar niet aan.* Zeer frappant is: *Als ik als agent bij wijze van spreke agent zijnde ben, en dan is er wat aan de hand ...*

Een duratief of iteratief aspect wordt vormgegeven in de constructie *ik was menië menië menië, en gronde gronde gronde, ik denk honderde kozijne per dag.* De infinitief zonder een onderwerp zien we in *toen was 't ineens, eh, ja, een beetje buitenlucht werke.* In de volgende zin verschijnt *ik* weer wel, na een infinitief: *Enne ... Prate ik met die andere ganderikke voor de deur.*

Bij de vervoeging van werkwoorden kunnen verschillen optreden. Een ander hulpwerkwoord van tijd (ten opzichte van de standaardtaal) is er in *Ik* ***heb*** *wel een tijd met die gaste omgegaan.* Bij *Ik zeg 'wat* ***zal*** *u dan doen?'* zou men in de standaardtaal vermoedelijk *zou* horen.

Dan is er de zin *Ik zeg 'Ja' ik zeg 'maar* ***dat blijf je ouwehoere****, de andere week'.* Hoe moeten we *dat* hier duiden? Waarschijnlijk is hier sprake van het lijdend voorwerp van *ouwehoere.* Als de spreker had gezegd *dat blijf je zegge,* was er sprake van een normale constructie. Het is echter ook mogelijk dat er van een verspreking sprake is: in plaats van *dat* had de spreker *dan* willen zeggen.

Partikels

Partikels zijn woordjes als *wel, dan, nu, toch, maar, eens, even*. Ze komen los voor, maar kunnen ook in combinatie met andere woorden optreden. Typisch voor (Haagse) spreektaal: *Ik ben **d'r** gek*. Ze worden ook weggelaten: *dan motte ze ook zegge je wou op je eige mô je naar je eige rotland rotte ook*. Het partikel *dan* is hier (evenals het voorvoegsel *op-*) weggelaten.

Pragmatische aspecten

Met modale partikels zijn we bij een onderwerp beland dat verder gaat dan de eigenlijke syntaxis en te maken heeft met de wijze waarop men conversatie vormgeeft, de loop van een verhaal bepaalt, ingaat op non-verbale aspecten, zichzelf presenteert, tussentijds uitleg geeft, probeert te overtuigen, onzekerheden inbouwt, twijfels wegneemt, bedoelingen nader verklaart – met de *pragmatische aspecten* kortom van taal. Intonatie en gebaren spelen daar een belangrijke rol bij.

Uit analyse van de protocollen blijkt dat sprekers tijdens een gesprek vaak de gewoonte hebben om hun verhaal even te onderbreken om zich tot de gesprekspartner te richten en achtergrondinformatie te geven: *Ja, dat was toen je weekloon hoor, veertien gulde zoveel voor een kn- voor een knul*. Deze sluit aan op een eerder verhaalmoment *Ik als jonge knul, ik kon uit de voete natuurlijk*, kenmerkend voor de biografie van de spreker. Een ander voorbeeld van inkadering tijdens conversatie: *want 'r wordt altijd bij ons gein gemaakt*. Met aftasten of de gesprekspartner op de hoogte is: *weet je wel, op de hoek van de Vaillantlaan, daar hê je Tieleman zitte*.

Een beroep op de gesprekspartner wordt gedaan in tal van herhalingen van het type: *Luistert, luistert!* Een vrouw probeerde daarmee op bijna bezwerende manier 'in te breken' in een woordenstroom van haar zwager. Gas terugnemen in een depreciërende conversatie over allochtonen: *D'r lope echt wel echt wel leuke gaste bij*. In een sterk verhaal: *want daar kon je nog geen gulde op tafel legge, want gegarandeerd, al had je 'm vastgespijkerd, dan nam die de tafel ook nog mee!*

De al eerder vermelde zin *En ik naar buite en ik pakte een kei en ik ging rinkeldekinkel* laat nog een ander verschijnsel zien: geen werkwoordsvorm na *gaan*, maar een klanknabootsing waarmee in beeld wordt gebracht hoe een

spiegelruit aan gruzelementen wordt gegooid. Al dergelijke verschijnselen zijn niet exclusief voor Haagse spreektaal.

Strekking

Interessant is de wijze waarop de strekking van taaluitingen gestalte krijgt. Van een **bevel** is sprake in *maar jij geef me dalijk drie weeklonen.* Een **bedreiging** is het wanneer de spreker zegt *de eerste de beste die d'r zonder bevel inkomt die sla ik wel gelijk z'n nek d'r af.* Of: *'Nee' ik zeg 'maar weet ik dat ik dat ik met drie keer een weekloon weggaat?' Ik zeg 'Want je hele tent gaat d'r an hoor!'* Mijn indruk was dat een aantal vragen dat ik stelde, soms als **aanval** werd ervaren. Op de vraag aan een jonge jongen of hij weleens op plat-Haags was aangekeken, kreeg ik als tegenvraag *Nee, helemaal niet, waarom?* Op de kennelijk als **verwijt** opgevatte vraag *Heb je zelf weleens gevochten?* kwam het antwoord *Ja, waarom niet?* Een **vermaning** van een vader aan zijn opgroeiende dochter om niet in te gaan op de avances van jongens: *Kijk uit, want je hebt een vliegende lul zonder bemanning.* Het stellen van een (retorische) **vraag** tijdens het vertellen en daar zelf een antwoord op geven, komt veel voor: *Weet je wat jij ken krijge? Ik zeg: 't lazerus.* Of het antwoord impliciet laten: *Wat heb ik nâ met jâ te make?*

Voeren en zuigen

Dezelfde trambestuurder die in hoofdstuk 3 aan het woord kwam, zei tegen een passagier die met een sigaret de tram in wilde: *Ik zeg "je ken 'm uitmake of ik help je effe." "En wou jij dat doen?" Nou en ja dan is 't al gebeurd, als ze zo beginne van "wou jij dat doen?", dan hebben ze enkelt "wou jij" al gezegd, dan legge ze al.* 'Voeren en zuigen' komt veel voor als aanleiding voor een gevecht, *Je staat met een groepje jongens bij elkaar, en er komen een paar van een andere straat langs, nou die beginne zo wat te bluffe, daar begint het meestal mee*, maar ook op het werk, om een geintje met iemand te maken: *Dan zegt ie "Hier wou jij kleine, en dan hup ...* Of tegen een politieagent, die wil bekeuren: *Hep je baas geen geld meer? Of hebbie streepies te weinig dan?* Het strekt zich ook uit tot onderzoekers, ervoeren we, toen tegen een van ons werd gezegd: *Hebbie d'r lekker an verdiend joh, aan wat ik je indertijd heb verteld?* En tegen de ander: *Nâh, wat wou je weten, Nelis? Heet ie geen Nelis, hè? Heet toch Nelis.*

Moppen, raadsels, rijmen, uitdrukkingen

Haagse *humor* wordt vaak geroemd: "Vrachtwagenchauffeur zit in Italië. Belt op naar zijn baas. 'Hallo baas, met Martin, ik zit in Turijn.' 'Dat dacht ik al', zegt zijn baas, 'Mooi toch'. 'Nou, dat valt te zeggen baas – me rechterspiegel is kaduuk' '*Leg niet te ààwehoere, Machtin, daar gaat je me toch niet voor opbelle.*' '*Ja baas, maa' me wage legt erop*'". Veel grappen gaan over de dood: *U lijk wel een dooie met een dag verlof.* Uit een andere mond: *Die is al zo lang dood, ach joh, die komp al haast weer terug!*

In een gesprek met een aantal jongeren wisselden moppen, raadsels en rijmen elkaar in enkele gespreksfragmenten in hoog tempo af, met veel seksuele toespelingen: *Weet je wat een dronken hoer op een fiets is?* -Een zigzagnaaimachine. Op de uitdrukking *tweeënhalve mut* volgde als vanzelf *Pijp in je kut*, op *lekker ding* repliceerde een ander *Pijp t'r in.*

Een vrouw vertelde dat ze vroeger niet mocht roken, haar vader zei: *Als ik je met een sigaret zie, sla ik het brandende gedeelte zo je strot in*". In het tijdschrift *Onze Taal* stond enige tijd terug de uitdrukking *Beschuitstuiter met zalf*: "Ik hoorde ooit een man in onvervalst plat-Haags hierom vragen." Het ging om een gehaktbal met mayonaise. De nieuw-Haagse folklore die in hoofdstuk 6 en 7 ter sprake komt, zoekt nadrukkelijk aansluiting bij dergelijke vondsten.

Toelichting

Het stukje van Karel van het Reve verscheen op 2 juni 1990 in *Het Parool* en is herdrukt in de postuum verschenen bundel *Achteraf* (Amsterdam: Van Oorschot, 1999), pp. 129-31. Het boek van De Vries verscheen in Den Haag bij de Sdu (2001). De *Atlas van de Nederlandse Dialektsyntaxis* stond onder redactie van Marinel Gerritsen. Over de constructie *Ik heb de band lek* zie ondermeer Cor van Bree in *Forum der Letteren* (1975): 1-17. Over het Heerlens: Leonie Cornips, *Syntactische variatie in het Algemeen Nederlands van Heerlen* [=*Studies in Language and Language Use* 6] (Amsterdam: IFOTT, 1994). Het citaat van G. G. Kloeke is uit *De Hollandsche Expansie* etc. (1927) p. 5/6. Over voegwoordcongruentie Ton Goeman, "Historiografie van het onderzoek naar voegwoordvervoeging: een bibliografisch overzicht (1821-1996)", in: E. Hoekstra en C. Smits (red.), *Vervoegde voegwoorden* (= Cahiers Meertens Instituut 9) (Amsterdam: 1997), alwaar verdere verwijzingen

(onder andere naar Van Haeringen en Van Ginneken) en *id.*, "Structurele aspecten van de morfologie van voegwoordvervoeging: mogelijkheden en beperkingen, morfologisch gewicht en MCGG", in *Huldealbum Hugo Ryckeboer*, onder redactie van Veronique de Tier, Magda Devos en Jacques van Keymeulen (Gent/Deinze, 2000). Over vooropplaatsing van het werkwoord: Hans Bennis, "Lopen twee mannen in de Damstraat. Zegt die Turk tegen die Marokkaan ...", in: Theo Meder (red.), *Er waren een Marokkaan, een Turk en een Nederlander ... Volkskundige en taalkundige opstellen over het vertellen van moppen in de multiculturele wijk Lombok* (Amsterdam: Stichting beheer Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, 2001). Frank Jansen schreef een proefschrift *Syntaktische konstrukties in gesproken taal* (Amsterdam: Huis aan de drie grachten, 1981), waarin uitgebreid wordt ingegaan op herhalingsconstructies. Over *al/als* zie Jaap de Rooij, *Als of dat* (Assen: Van Gorcum, 1965). Alessandro Duranti, *Linguistic Anthropology* (Cambridge: Cambridge UP, 1997) geeft een overzicht van theorie over taal en sociale interactie. De *beschuitstuiter met zalf* is te vinden in *Onze Taal* 2000 (11): 312. Over de vertelsituatie van raadsels en andere taalspelletjes: Michael Elias, *Rechterraadsels* of *De twee gezichten van de zondebok.* Dissertatie Utrecht. (Maastricht: Shaker Publishing, 1998), p. 22-39. Voorts: Dell Hymes, *Foundations in Sociolinguistics. An Ethnographic Approach* (London: Tavistock, 1974).

5. Uit de geschiedenis van het Haags

Bronnen

Er is een verschil in status tussen taalgegevens die in het heden verzameld kunnen worden en taalgegevens uit het verleden. Om hedendaagse taalvormen te onderzoeken, kunnen we sprekers onder allerlei omstandigheden waarnemen en hun spraak op bandjes of cd-schijfjes vastleggen. Die sprekers zijn door onderzoekers zelf uit te zoeken, zodat gesprekken kunnen worden opgenomen met mensen van verschillende leeftijdsgroepen, van verschillend geslacht en van verschillende komaf.

Voor onderzoek van variatie en verandering in het niet zo recente verleden gaat dat natuurlijk niet: er zijn alleen schriftelijke bronnen. Daardoor ontbreekt de gewenste precisie en zijn we beperkt tot wat er in het verleden – vaak vanuit wisselende optiek, al dan niet toevallig – geschreven is. Een extra probleem daarbij vormt de interpretatie van bepaalde letters: voor welke klanken stonden ze? Een onderzoeker van zeventiende-eeuwse brieven klaagde dat de letter *y* zowel kon staan voor een *ij*, een korte *i* en een *ie*. Bovendien verschillen gesproken en geschreven taal niet alleen wat het onderscheid tussen *klanken* en *letters* betreft: ze kennen ook hun eigen wetmatigheden.

Voor het Haags is een aantal teksten beschikbaar dat ons op het spoor kan zetten van de ontwikkeling ervan. Een voordeel bij het analyseren daarvan is soms wel weer dat schrijvers toen vrijer dan nu waren in het hanteren van een eigen spelling. Uit de zeventiende eeuw hebben we enkele toneelstukken, met name kluchten, waarin personen optreden die gekarakteriseerd worden door het locale taalgebruik. Een andere bron vormen gedichten, waarin we bijvoorbeeld de klanken kunnen bestuderen van woorden die op elkaar rijmen maar verschillend geschreven worden; soms wordt ook de spelling van twee klanken die op elkaar lijken, maar waarvan bekend is dat ze vroeger verschilden, door elkaar gehaald: zoiets kan een aanwijzing zijn dat zich een taalverandering aan het voltrekken was. Er zijn ook brieven bewaard die ons een indruk geven van Haags in vroeger tijd, niet alleen wat klanken of woordschikking betreft maar ook op het gebied van taalgebruiksgewoonten. En ten slotte zijn er geschriften die expliciet gericht zijn op taalvormen, zoals grammatica's, waarin verspreide opmerkingen staan of aanwijzingen van schoolmeesters hoe de uitspraak van bepaalde woorden dient te zijn.

Veel van die bronnen moeten met het oog op het Haags nog 'gescreend' worden. Voor de negentiende eeuw begint het aantal teksten toe te nemen en in de twintigste eeuw ontstaat het moderne wetenschappelijk onderzoek, waarin de gegevens voor het Haags geanalyseerd worden in verband met de geschiedenis van de Nederlandse dialecten en met de ontwikkeling van de standaardtaal. Hieronder volgt aan de hand van enkele voorbeelden een grove schets; met de literatuurverwijzingen op het eind van het hoofdstuk kan de geïnteresseerde lezer zich verder oriënteren.

Zeventiende eeuw

De oudste gegevens over 'taal van Den Haag' komen uit het eerste kwart van de zeventiende eeuw. Constantijn Huygens (1596-1687) schreef tussen 1619 en 1621 vijf gedichten die hij zelf nooit uitgaf, maar die in 1892 door J.A. Worp werden gepubliceerd. Enkele zijn aan vriendinnen van hem gericht. Dan is er zijn grote gedicht *Voorhout* (1621), waarin hij in meer dan honderd strofen de lof bezong van een stukje Den Haag; de verzen 561-608 portretteren de taal die gebezigd werd in het milieu van *Trijntgie* (Trijntje), *Dirckgien*, *Griet*, *Agnietgie* en anderen. Het eerste couplet daaruit:

Trijntgie, sey daer lestmael eenen,
By men[1] *eer, ick hebje lief,*
Van de kruyn af tot de teenen
Staen ick onder you belief[2]
Laet me draeven, doet me loopen,
Heet[3] *me stappen als een' Tel*[4]
Doet me schencken, hiet[5] *me koopen,*
Siet wat ickje weyg're sel.[6]

1 mijn 2 wil, behagen 3 beveel 4 telganger 5 beveel 6 zal

In het enkele jaren later verschenen *Zedeprinten* (1623-24) karakteriseert Huygens op vergelijkbare wijze een boer, in gesprek met een vrouw, die hij het hof maakt: figuren die nogmaals optreden in een ander lang gedicht van hem, *Hofwijck* (1653, verzen 1741-1836), de naam van zijn verblijfplaats in Voorburg.

De taalkundige Jan te Winkel wijdde aan het dialect dat in deze werken van Huygens wordt gebezigd in 1899 een artikel, verschenen in het (nog steeds bestaande) *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* onder de titel "De tongval van Delfland bij Huygens".

Volgens een andere onderzoeker, de al eerder genoemde dialectoloog Kloeke, gaat het hier echter om plat-Haags uit het begin van de zeventiende eeuw: Den Haag was toen nog een provincieplaats en de taal van de autochtone bewoners wijkt dan meestal nog niet zo sterk af van die van het aangrenzende platteland; Den Haag was ook niet ommuurd en is nooit een 'stad' geworden. Daarom meende Kloeke dan ook dat vooral de lagere standen in Den Haag nog lang een duidelijk 'provinciaals' (Zuid-Hollands) dialect hebben gesproken.

Het artikel van Te Winkel bestaat voor het grootste gedeelte uit een overzicht van alle klinkers en medeklinkers. Latere onderzoekers zijn vooral ingegaan op de vraag in hoeverre de zogenoemde diftongering al plaats had gevonden: dat wil zeggen de overgang van de middeleeuwse *ie* en *uu* naar *ij* en *ui*, die zich in het moderne Haags dus weer verder ontwikkeld hebben tot *èè/ai* en *èù*. Maar van dat laatste is in de geschriften van Huygens waar-

schijnlijk nog niets te bekennen, al treedt vóór *k* wel verkorting op (*spickers* voor 'spijkers'), wat eventueel reeds op een ontwikkeling in die richting zou kunnen duiden.

Op het gebied van de vervoeging van het werkwoord vallen enkele zaken op: in plaats van *gekeken* en *geweten* vinden we *ekeke* en *ewete*: een stomme *e* in plaats van het voorvoegsel *ge-* en geen *-n* aan het eind: dit laatste verschijnsel, dat in alle westelijke dialecten tot op heden voorkomt, is er ook bij meervoudsvormen en de infinitief. Ook bij een vorm als *staen ick* (zie hierboven, vs. 4) is dat laatste het geval, evenals bij de vervanging van *kunnen* door *kennen*. In het gedicht "Aen Maeyke de Bye" lezen we (vs. 51-52): "Dattjck men gestoorde pen / Langher niet betoome *ken*."

Is de opvatting van Kloeke dat Haags en 'plattelands' in die tijd niet of nauwelijks verschilden, juist? Uit ander materiaal zou kunnen blijken dat er voor de eerste helft van de zeventiende eeuw wel reeds een tegenstelling valt aan te nemen: in een klucht van Adriaen van de Venne, *Tafereel van de Belacchende Werelt*, worden de plattelandsjongeren van Wassenaar (in die tijd een boerendorp) die naar de Haagse kermis en markt komen, als afwijkend neergezet doordat ze het hebben over *hangd*, *mongd* in plaats van *hand* en *mond*: dat was niet alleen een plattelandskenmerk, maar diende ook om mensen van oudere leeftijd en lagere stand te typeren. Twee bedelaars die in deze klucht voorkomen, spreken gewoon een *n* uit, evenals de andere stedelingen. Het is echter ook mogelijk dat de schrijver met het in de mond leggen van de *ng*'s een karikatuur van hun taalgebruik geeft en daarmee een bepaalde literaire mode volgt: in Amsterdamse kluchten uit die tijd komt het veel voor.

Daer benne we heel familiaer me

In elk geval is duidelijk dat ook in die tijd Den Haag variatie in taalgebruik kende. Niet alleen betrof die variatie sociale groeperingen, maar ook sekse: dat weten we doordat er brieven bewaard zijn van Huygens' zusters Geertruyd en Constantia, en van zijn vriendin Dorothea van Dorp. De taalkundige Kern, die ze heeft bestudeerd, ging ervan uit dat het hier om de taal van beschaafde Haagse kringen in het eerste kwart van de zeventiende eeuw ging. Interessant is zijn observatie: "De taal van deze brieven (vooral die van

de meisjes Huygens) staat merkwaardig dicht bij de tegenwoordige Hollandse omgangstaal [d.w.z. van 1929, ME] en is nauweliks verouderd, zoals 't proza van hun mannelike tijdgenoten". Het beschaafde Haags van het begin van de zeventiende eeuw staat dus niet zo ver van het twintigste-eeuwse plat-Haags. Maar we moeten daar wel bij bedenken dat het dan niet om de platte uitspraak van de *ij* en de *ui* gaat, maar meer om aanspreekvormen (meestal al *ie* (= *je*), nauwelijks *gij* of *u*), de vervoeging van het werkwoord, congruerend voegwoord en dergelijke. Hier volgen enkele voorbeelden die ik uit de brieven haalde.

Van Geertruyd, brief 133 (nummering Worp)

- 1 want se treckt het heur heel aen, dat je daervan aen heurluy niet en schryft
- 2 En hierme sal ick t laete staen, terwyl dat men pampiertie vol is.
- 3 niet dat je de moeite hoeft te neme van aen ons te schryve

Van Geertruyd, brief 174

- 4 want de knecht hyt sen selve bekans geruwineert
- 5 wat en gedril en wat en gedraef, date we hade, eer de kamer gereet was
- 6 ommers al schreef ick de heelle nacht, noch sou ick te kort komme, om je al te verhaelle wate we r al gedaen hebbe
- 7 we benne in en sobre staet wat de knechies angaet
- 8 queet niet, wie datter niet van huys en is. De Joffr. van Tilurch moet je weete, daer benne we heel familiaer me.
- 9 wat ick hem bid, date we toch altemet eens singe soue

Van Constance, brief 134

- 10 voorders, kenne myn briven jou niet meer vermaken as jou brieven myn kunne doe, soo mocht ik se wel tuys houwen

De uitdrukking *Ze trekt het* ***haar*** (in plaats van ***zich***) *heel aan* (1) komt ook in modern plat-Haags voor. In het vorige hoofdstuk hebben we gezien dat invoeging van *dat* na een voegwoord voorkomt, zo ook hier reeds (2): *terwijl* ***dat*** *me pampiertje vol is.* In (8) is *dater* ingevoegd na het betrekkelijk voornaamwoord *wie.* (3) *Van aan ons te schrijven* is een typische spreektaalconstructie, die eveneens nog voorkomt. Voorbeelden van congruerende voegwoorden en betrekkelijke voornaamwoorden zijn er in de brieven legio, in

bovenstaande voorbeelden ***date** we hade* (5), ***wate** we r al gedaen hebbe* (6) en ***date** we toch altemet eens singe soue* (9). Vooropplaatsing met een verwijzing is aan de orde in *De Joffr. van Tilurch moet je weete, daer benne we heel familiaer me* (8). In dit voorbeeld valt verder de vervoeging van *zijn* op: *benne we*, dat ook in (7) te lezen is: *we benne in en sobre staet wat de knechies angaet.* Het woord *knechies* dient hier overigens vermoedelijk gelezen te worden als *knechjes* (de *i* moet als *j* worden uitgesproken): de *t* is weggevallen, maar de platte uitspraak *ie* is van later tijd. Op het gebied van woordgebruik zijn er meer bijzonderheden in deze enkele voorbeelden: *as* voor *als* (10), *bekans* voor *bijkans* (vaak genasaliseerd tot *bekãs*) is in Den Haag nog altijd zeer gebruikelijk voor *bijna*. Dat geldt ook voor *altemet* (9) en *familiaer* (8). Tal van realiseringen op het gebied van klanken laten overeenkomsten zien met Haags anno 2001: *angaet* (7) voor *aangaat, komme* (6) in plaats van *komen.*

De spontane zusjes Huygens versus de gestudeerde gebroeders Van der Goes

Liepen vrouwen ook toen al voorop bij taalveranderingen? Naar hun rol op dat gebied is de laatste jaren veel empirisch onderzoek verricht. Spreken ze tegenwoordig vaker dan mannen bijvoorbeeld de *ij* als *ai* uit, in de zeventiende eeuw waren de briefschrijfsters in Den Haag er vroeg bij als het erom ging de oude *ie* en *uu* te diftongeren. Dat de klanken die we nu een 'lange' *ij* en een 'korte' *ei* noemen, waren samengevallen, blijkt uit het feit dat Geertruyd en Constance de spelling door elkaar halen: zo schrijven ze *droefhyt* (in plaats van *droefheyt), mysie,* en *gesyt.* Bij hen lijkt de diftongering dus welhaast voltooid, terwijl er elders nog ouderwetse vormen gebruikt werden.

Zo liet een dichter als de Hagenaar Westerbaen in dezelfde tijd *ij* en *ie* nog op elkaar rijmen (*kijken-Grijcken, wijs-valijs*), waaruit blijkt dat hij niet diftongeerde. Vermoedelijk bestonden de uitspraakvarianten *kieken* en *kijken* dus naast elkaar, zoals tegenwoordig – mutatis mutandis – *kijken* en *kaiken.* De correspondentie die de gebroeders Van der Goes in de tweede helft van de zeventiende eeuw met elkaar voerden, laat nog steeds tweeklanken zien naast ongediftongeerde varianten, waarbij de uit Holland verbannen broer Willem van der Goes vaak niet diftongeert.

Het is wel opmerkelijk dat juist ook de patricische gebroeders Van der

Goes de hierboven genoemde vormen met *ng* gebruiken, al komen woorden als *vengster* en *venster* naast elkaar voor. De correspondentie is in 1952 op taalkundige aspecten onderzocht door Borger. Ook hij was zich de variatie in taalgebruik bewust waar het sekse betrof, getuige zijn typering (in het *discours* van die dagen): "Men moet niet vergeten dat de gebroeders Van der Goes gestudeerde lieden waren, mannen van de pen, zij zullen dus heel wat minder 'slips' van dit schrijfwerktuig hebben dan de spontane zusjes Huygens". De brieven van de broers zijn dus minder van belang voor spreektaal dan die van de gezusters, ook al omdat de ontwikkeling naar het Algemeen Beschaafd verder gevorderd was.

Niettemin heeft Borger uit deze brieven een aantal gegevens naar voren gehaald die kenmerkend zijn voor het Haags door de eeuwen heen, zoals het wegvallen van *t* voor *s*: *laeste, gereeschap, ouste, Delfs, plaas.* Ook de invoeging van de *p* in woorden als *compt, quamp, noempt, vreempt* (komt, kwam, noemt, vreemd) is van dien aard. Bij de werkwoordsvervoeging noteert hij de slot-n in *ick sien, gaen ick* (zie ook hierboven). Over *kennen* en *kunnen*: "Deze verba worden nog vaak voor elkaar gebruikt: *gij cundt d'intresten van dat volck*; [ ] *dat hij het wel doen kende*".

Bij Van der Goes werd verder wel *leggen* gebruikt in plaats van *liggen*, maar niet omgekeerd; als voorbeeld geeft hij onder andere *dat d'onse was blijven leggen*. Dat is in modern plat-Haags veranderd: zo hoorde ik *we lagen daar pakken spijkers neer*. Het zou interessant zijn nog eens uit te zoeken hoe de ontwikkeling van dit 'door elkaar halen' in het Haags precies is verlopen.

Achttiende eeuw

In de achttiende eeuw onderscheidt de grammaticus Lambert ten Kate al verschillende soorten taalgebruik: "platte spreek- en straettaal" is daar een van. Waarschijnlijk was er ook toen, naast regionale variatie en stands- en leeftijdsgebonden taal, al zoiets als sociolect. Van groot belang voor het onderzoek naar het Haags is de schoolmeester geweest die in de achttiende eeuw het *Haagsch Nederduytsch Woordenboekje* heeft opgesteld, een lijst van dialectwoorden, opgetekend "ten dienste der Eerste Schoolmeesteren en Schoolmeesteressen, om hun zelven zowel als hunnen leerlingen de gemeene [=gewone, *ME*] straattaal en slechte [vermoedelijk in de betekenis van eenvoudig, simpel, *ME*] woorden te ontwennen en goede Nederduytsche woor-

den te leeren spreeken." Dit werkje in de Koninklijke Bibliotheek werd ontdekt door Kloeke, die het in 1938 afdrukte in zijn artikel "Haagse volkstaal uit de achttiende eeuw".

De verbeteringen die de (anonieme) schoolmeester voorstaat, zijn van velerlei aard: ze betreffen de uitspraak van woorden, de morfologie, woordgebruik en in mindere mate syntaxis. Op elke pagina noteerde hij links de foute vormen, en rechts de correcte. Hieronder volgen enkele voorbeelden.

Uitspraak	Verbetering
Allemenak	Almanak of Dagregister
An	Aan
Argetek	Architect
Avelluinig	Ongehavend
Bokkebinder	Boekbinder
Bokwyt	Boekwyt
Butter	Boter
Deurgaans	Doorgaans
Eurgel	Orgel
Frikkeseere	Klaarmaken
Genavond	Goeden Avond
Hasse?	Had zy?
Ikkepasie	Equipagie of Uitrusting
Je bent	Gy zyt
Jylui	Gy lieden
Kammenet	Kunstvertrek of Kabinet
Kattekezeeren	Ondervragen of Cathechiseeren
Kerrik	Kerk
Krentekakker	Lafhertige
Kullik	Kurk
Losiment	Logement
Messelaar	Metzelaar
Mus	Musch
Neut	Noot
Pampier	Papier

Pram	Borst
Rukker	Ruiker
Rysti?	Reist hy?
Schorseneel	Scherseneel
Sokken	Zoeken
Sukkelaad	Chokolaad
Taat	Vader
Vier	Vuur
Vlok	Vloek
Vlys	Vleesch
Vrind	Vriend
Wuili	Wy lieden
Zeik	Zeide ik
Zullie	Zylieden

Volgens Kloeke is het daarom zo interessant, omdat het geschreven is "vóór de romantische liefde voor het dialect". Het origineel dateert waarschijnlijk van rond 1730. Wie bovenstaande voorbeelden doorneemt, ziet al snel dat de klanken die nu voor typisch Haags doorgaan (de *èè*, de *àà* en *èùi*), evenmin als in de zeventiende eeuw worden aangetroffen. Kloeke meent dat de beoogde doelgroep van het boekje eerder bestond uit de scholen der welgestelden dan de armenscholen, onder andere omdat de (halve) kennis van Franse woorden daar wel niet zo geweest zal zijn als het boekje bij de leerlingen veronderstelt; "een deel der woorden ligt geheel buiten de sfeer van den kleinen man", schrijft hij.

Als dat waar is, bestaat er alle aanleiding om de kwalificatie van de linker rij als "gemeene straattaal en slechte woorden" met een korrel zout te nemen, zo meende een latere onderzoeker (Koelmans) in een artikel over het A.B.N., het spreken en het schrijven. Hij veronderstelde dat we in aanraking gebracht worden "met dagelijkse, niet onverzorgde Haagse omgangstaal": in die tijd waren vormen die van de schrijftaal en van het schrijftaalspreken afweken, al gauw 'straattaal'. Interessant in de lijst is de correctie van *vrind* tot *vriend*: het eerste woord is sindsdien in status gestegen.

Verschijnt de platte èè al?

Binnen het bestek van dit boek is het niet mogelijk de vormen uitgebreid te bespreken. Een enkel woord over de diftongen. In de achttiende eeuw blijkt de diftongering van de middeleeuwse klanken *ie* en *uu* (tot *ij* en *ui*) voltooid; we vinden ook hier de ongediftongeerde, verlaagde klanken nog altijd bewaard voor *k*. Er zijn echter wel de vormen *reist hy* / *rysti*, die een aanwijzing zouden kunnen vormen dat zich de eerste tekenen vertonen van de latere typisch platte realisering.

Kloeke schreef al: "Werd deze *y* wellicht als monophtongische *èè* uitgesproken (zoals men die tegenwoordig nòg wel in Den Haag hoort)? Waartoe anders rysti zo uitdrukkelijk met lange *y* gesignaleerd tegenover de 'verbetering' reist hy?" Gesuggereerd wordt hier dat de schoolmeester met de spelling ondubbelzinnig duidelijk wil maken dat de klank een tweeklank moet zijn, en niet een monoftongische *èè*. Uit een aantal andere vormen zou overigens blijken dat de schoolmeester zich misschien zelf schuldig maakt aan een uitspraak die hij bij zijn leerlingen wil corrigeren (*boekwyt*, ook in de verbetering.) Als Kloeke gelijk heeft met zijn interpretatie van de klank als *èè*, dan verschijnt hij hier voor het eerst.

De algemene indruk van de lijst is dat het moderne Haags in klanken nog altijd sterk afwijkt van de foute vormen uit de achttiende eeuw. Veel van de vormen die de schoolmeester verkeerd achtte (zoals *vier* in plaats van *vuur*) komen nu nauwelijks meer voor. Interessant is de hypercorrecte vorm *scherseneel*, waarschijnlijk te danken aan het verzet tegen vormen als *kormis*, *pors* en *vors*. Constance Huygens schreef ook *voorders* voor *verders*. Volgens Kloeke komt het sterke verschil doordat het Haags ook in de achttiende eeuw nog een duidelijk provinciaals karakter droeg. Pas in de negentiende eeuw komt er een versnelling in de groei van de stad en een daarmee gepaard gaande "bouleverseering der taal" die maakt dat het moderne Haags verschilt van dat uit de zeventiende en achttiende eeuw – het betreft dan vooral de uitspraak van wat ook nu nog als typisch Haags wordt ervaren.

Ook andere stadsdialecten zijn als sociolect aan het eind van de negentiende eeuw ontstaan, bij de overgang van een standenmaatschappij naar een klassenmaatschappij. Deze ontwikkeling is mede veroorzaakt door de enorme toename van de stedelijke bevolking door immigratie van het platte-

land. Dat gebeurde toen de industriële revolutie in Nederland – later dan in andere landen – zijn beslag kreeg. Om een indruk te geven: Den Haag telt in 1632 circa 16.600 inwoners, een eeuw later 38.900, een getal dat constant zal blijven tot het eind van de achttiende eeuw. Maar in 1840 groeit het aantal inwoners tot 58.000 en veertig jaar later is dat bijna verdubbeld: 102.000. In het jaar 1920 wonen er 309.600 mensen in Den Haag.

Het sociolect medio negentiende eeuw

In 1857 verscheen een boekje getiteld *'s-Gravenhaagsche Bijzonderheden*, waarin een aantal pagina's gewijd is aan "den Haagschen tongval" uit die tijd. Het was geschreven door L. van den Bergh, die opmerkte dat men nauwelijks geïnteresseerd lijkt te zijn in de stadstalen van Holland: "De stedelingen waren waarschijnlijk overal in den waan dat zij zuiver Hollands spraken, vreemde gasten waren misschien te beleefd om hun dit te betwisten, en zoo weet men er eigenlijk nog weinig van [...]." In zijn mening over het Haags is hij duidelijk: "[...] lijmerig en afgeslepen [...] Deze tongval wordt niet enkel door den gemeenen man, maar ook zelfs door de deftige burgerklasse gebruikt."

Deze laatste observatie is interessant, omdat hij laat zien dat Van den Bergh er oog voor had dat de scheidslijnen tussen de verschillende bevolkingsgroepen niet zo scherp lagen. De lijmerige uitspraak komt volgens Van den Berg daarvandaan "dat zij gewoon zijn achter de meeste lange klinkers nog een stomme e te voegen waardoor de toon onzuiverder en gerekter wordt." Van den Bergh is waarschijnlijk de eerste die expliciet aandacht besteedt aan de 'platte realisering van de diftongen'. Zelf claimt hij in ieder geval: "Ik, die het weinige gezegd heb wat ik over dien opmerkte, moet mij vergenoegen met het eerst de aandacht op dit onderwerp gevestigd te hebben." De *ui* wordt als *uie* uitgesproken, schrijft hij, of als een klank die enigszins met het Franse *beurre* overeenkomt. "De *ij*, op een dergelijke wijze uitgerekt, wordt eene zeer lange Griekse η of ije".

Ook uit andere bronnen blijkt dat in het midden van de negentiende eeuw enkele karakteristieke klanken van het moderne Haags hun beslag hebben gekregen. We noemen er enkele. Allereerst het bekende *Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon* (1874) van de al eerder genoemde Johan Win-

kler, die in navolging van buitenlandse voorbeelden de parabel van de "Verloren Zoon" in 186 Nederduitse, Friese en Nederlandse dialecten liet vertalen, waaronder het Haags. Deze in de christelijke traditie zeer bekende gelijkenis is te vinden in de bijbel, Nieuwe Testament, Evangelie van Lucas, hoofdstuk 15: verzen 11-31. Het voordeel van Winklers werkwijze was dat hij zo zeer vele dialecten kon vergelijken aan de hand van grotendeels dezelfde zinnen. Zijn optiek is anders dan die van de schoolmeester een eeuw eerder. Winkler sluit aan bij de interesse en liefde voor dialecten en volksverhalen, zoals deze vooral in de Duitse Romantiek was ontstaan.

De informant voor Den Haag was W. van Zeggelen. Vooraf voegt deze enige opmerkingen over het Haags toe, dat volgens hem in vergelijking met andere Hollandse steden, geheel op zichzelf staat. Hieronder volgen uit de vertaling de verzen 17-21, met daarnaast de tekst in de vertaling. (Het verhaal wordt verteld door de hoofdpersoon van het evangelie, Jezus, en gaat over een zoon die zijn vader om zijn erfdeel vraagt. Hij vertrekt naar een ver land, waar hij het er snel doorheen jaagt. Wanneer er armoede komt en zijn vrienden verdwenen zijn, moet hij als varkenshoeder de kost verdienen. Zich realiserende hoeveel beter de knechten van zijn vader het hebben, besluit hij terug te keren naar huis en zich als knecht aan te bieden. Zijn vader ontvangt hem echter met grote blijdschap weer als zoon.)

17 Toe kwam-d-i tot nadenken en toe zee-d-i in z'n èège: hoeveul booie van me vader hebbe 'n aovervloed van braod en ik verga van honger.
18 Ik zel opstaan en na m'n vader gaan en ik zel teuge 'm zegge: vader! ik hep gezondigd teuge den hemel en teugen u.
19 Nou ben 'k niet mair waardig om je zaon genoemd te worden; maak me as ain van je booie!
20 En toen stong i op en gong na z'n vader.

Dit fragment verschaft ons ook informatie over klinkers en medeklinkers die nog niet genoemd werden: *overvloed* en *brood* bijvoorbeeld zijn er *aovervloed* en *braod*. De *ee* in *meer* is een *ai*.

In de negentiende eeuw was het onderzoek naar wat men tegenwoordig 'orale literatuur' noemt, druk in beweging, wat voor het Haags nog meer

heeft opgeleverd. Leopold & Leopold hebben in *Van de Weichsel tot de Schelde* karakteristieke, soms humoristische verhalen en gedichten uit het 'volksleven' opgetekend. Hun werkwijze bestond hierin dat ze mensen die ter plekke woonden, vroegen om hun stukken op te sturen. Voor Den Haag zitten er anekdotes bij als het verslag van een *ruusje* 'ruzie' tussen twee buurvrouwen, een verhaal over "Jakob Hagenaar z'n sjeloerse vrouw" en nog enkele verhalen in die geest. Sommige lijken letterlijk opgetekend, alsof er met een bandrecorder is gewerkt.

Volgens Stellwagen, die rond 1880 een kort stuk schreef over het Haags, houdt de Hagenaar er, "met over het hoofd zien van al wat spraakkunsten dienaangaande in onfeilbaarheid verkondigen", een eigen meervoudsvorm op *-es* op na: *paardes, meides* (in 2001 nog steeds gebruikt, zie hoofdstuk 3), *mannes, deures.* Ook het verdwijnen en het toevoegen van de *-t* aan het woordeinde krijgt bij hem aandacht als hij de Hagenaar opvoert die vraagt "of ge ook weet, 'wie (d)er vandaag *preek*', of 'wie (d)er verleden week *gepreek* heef'" [tegenwoordig: *hep*, mogelijk een hypercorrecte plat-Haagse nieuwvorm, *ME*], die u mededeling doet, "van het feit 'dat de goot *verstop* is', en dat het water niet *loop*'" maar die u tevens vertelt "'ik *gaat* verhuizen', 'ik denk dat ik morgen *niet* en *komp* (welluidende uitspraak voor *komt*), maar dat ik thuis *blijft*." Ook het bekende *als ... zijnde* blijft niet onopgemerkt: "De eene vrouw spreekt tot de andere: 'as *ik as moeder zijnde* niks over me kinderen te zeggen heb, dan *ken ik wel naar bed gaan'*, (d.i. dan ziet het er slecht voor me uit)."

Een ander kenmerk van de Hagenaar is "zijne voorgewende bekendheid met vreemde talen, bij voorkeur met het Fransch". Stellwagen ergert zich aan vormen als *conversaasje, reputaasje*, grote *ficansje* (vakantie). De uitgang *aasj* wordt ook achter volstrekt Hollandse stammen gezet, zoals *bibberaasje.* Andere observaties: *gaar (= volstrekt), me gaan, datte me, laneme der ons maar niet aan storen.* Uit een brief van een soldaat (1884) aan zijn Keetje (zie p. 123) valt nog te noteren: *asdat, frits* (fris), *ik kos* (kon), *overgeplaas, kos* (kost), *komme, komp ik, zelle, Utreg, kompie* (compagnie), *de Haag, verders, een zondag* (op zondag), *ganeme, Schevelinge, na* (naar), *zeerus* (zeerust), *wijlie* (wij).

Concluderend kunnen we stellen dat met het plat-Haags van de negentiende eeuw twee breuken zichtbaar worden. De eerste is die met de Hollandse plattelandstaal, de tweede laat een polarisatie zien tegenover de taal van de gevestigde burgerij.

Tot slot nog enkele opmerkingen over de *ou/au* , waarvan de karakteristieke platte realiseringen in het huidige Haags in bovengenoemd materiaal niet voorkomen. In tegenstelling tot de *ij* en de *ui* is er over de tweeklank *ou* weinig geschreven. Pas in de negentiende eeuw vinden we er opmerkingen over. Van den Bergh meende dat de "uittrekking" van de *ou* minder sterk was dan die bij de *ij* en *ui*, Van Zeggelen vond de *ou* zeer dof klinken, en enigszins naderen "naar de doffe onvolkomene *o*, zelfs enigszins naar de *oe*." De klank leek volgens Leopold & Leopold op die in het Franse *cône* en het Engelse *ball.* Ook in de Dialectatlas van Van Oyen uit 1968 treffen we vergelijkbare klanken. Nergens is sprake van de ontronde vorm *àà*. Hoewel deze vorm dus betrekkelijk jong zou kunnen zijn, fungeert hij al zeker vanaf 1970 als stigma, onder andere in de woordgroep *kààwe klààwe.*

Wat de *r* betreft: in de *Schetsen uit het Haagse volksleven* vinden we *buvro* 'buurvrouw', *voo' me vader* e.d. Kloeke meende in zijn artikel over Haagse volkstaal dat de 'aristocratische' *r* (hiermee bedoelde hij de keel-r) een ordinaire partner had, voornamelijk in Leiden en Rotterdam – maar dat was niet de gestigmatiseerde variant *ch.*

Verdwijnt het echte ààwe Haags?

Uit het onderzoek dat ik eind jaren zeventig uitvoerde, kwam naar voren dat op veel plaatsen de gedachte heerste dat het platte Haags als omgangstaal aan het verdwijnen zou zijn en steeds meer de kant zou uitgaan van het ABN. Een van informanten bracht het pregnant onder woorden: *...dat echte ààwe Haags? Dat gaat erèùt! Dat hoor je haast niet meer.* Zelf gaf hij met de verhalen die ik van hem op de band zette, een bewijs dat het tegendeel het geval was. In september 2001 zat ik vanaf de Laan van Meerdervoort in tram 3 naar het Centraal Station, sinds kort de eindhalte. De conducteur – ik schatte hem halverwege de dertig – zei tegen me, toen ik er aan de voorkant uit mocht: *Je krèèg wel rèùmte asse dah allemaal èùt gaan.* In de volgende

hoofdstukken zullen we zien welke ruimte er na 1980 voor het Haags is gekomen.

Toelichting

Dit hoofdstuk steunt op Van den Bergh (1857), Leopold & Leopold (1876-81), Stellwagen (1887/1917), Te Winkel (1899), Kern (1929), Kloeke (1938), Borger (1952), Van Zeggelen/Winkler (1874). Voorts: L. Koelmans, "Het A.B.N., het spreken en het schrijven", *Nieuwe Taalgids* 70 (1) (1977): 15-33. Teksten uit de kring van Huygens: J.A. Worp (red.), *De gedichten van Constantijn Huygens / naar zijn handschrift uitgegeven.* 9 dln. (Groningen: Wolters, 1892-1899). id., *De briefwisseling van Constantijn Huygens 1608-1687* ('s-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1911); F.L. Zwaan, *Voet-maet, rijm en reden. Bloemlezing uit Huygens' gedichten* (Zwolle: Tjeenk Willink, 1963). Andere bronnen: C.J. Gonnet (red.), *Briefwisseling tusschen de gebroeders Van der Goes (1659-1673).* 2 dln. [=*Werken uitgegegen door het Historisch Genootschap*, derde serie 10/11] (Amsterdam: Johannes Müller, 1899/1909). Adriaen van de Venne, *Tafereel van de Belacchende Werelt* (Den Haag 1635) uitgegeven door M. van Vaeck, 3 dln. (Gent: Kon. Ac. v. Nedl. Taal- en Letterkunde, 1994).

Over taalverandering zie: Piet van Reenen en Michael Elias, *Taalverschillen. Een werkboek over variatie en verandering in taal* (Muiderberg: Coutinho, 1998), alwaar verdere verwijzingen. Over de geschiedenis van het Nederlands: Joop van der Horst, *Korte geschiedenis van de Nederlandse taal* (Amsterdam, 1989); Marijke van der Wal, *Geschiedenis van het Nederlands* (Utrecht: Spectrum, 1994[2]); M.C. van den Toorn (red.), Geschiedenis van de Nederlandse taal (Amsterdam: AUP, 1997). Over de uitspraak van oude teksten: W.J. Caron, "Historische verwijzingen inzake uitspraak", (herdrukt in) *Klank en teken* (Groningen: Wolters-Noordhoff, 1972), 149-59. Voor het probleem van *n/ng*: Jo Daan, "Stads- en buitenlui: typering door velarisering", in: Santen, Ariane van en Marijke van der Wal (red.): *Taal in Tijd en Ruimte. Voor Cor van Bree bij zijn afscheid als hoogleraar historische taalkunde en taalvariatie aan de Vakgroep Nederlands van de Rijksuniversiteit Leiden* (Leiden: SNL), 183-91. Over sociaal-culturele factoren in Den Haag medio negentiende eeuw: Jan Hein Furnée, "Beschaafd vertier. Standen, sekse en de ruimtelijke ontwikkeling van Den Haag, 1850-1890", *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 27: 1 (2001): 1-32.

6. Van orale naar geschreven traditie

Haags is geen dialect dat echtparen gebruiken om in de *Haagsche Courant* aan te kondigen *we benne op dechtig septembâh vèèfentwintig jaa' getrâhd* – anders dan in Limburg, waar annonces van die strekking in het plaatselijk dialect regelmatig te lezen zijn op de pagina 'Familieberichten' van het *Limburgs Dagblad.* Als plat-Haags in druk verscheen, waren dat geen teksten van mensen die het zelf gebruikten, maar van onderzoekers die zich met het stadsdialect bezighielden of observanten die de taal van Den Haag wilden typeren. Maar misschien gaat de familiepagina van de *Haagsche Courant* in de toekomst in dit opzicht wel veranderen, want de laatste twintig jaar heeft er een aanzienlijke domeinverbreding van het Haags plaatsgevonden: er wordt in gespeld, geschreven, gemaild, gezongen en geacteerd.

Van Kooten en De Bie

In de jaren zestig begonnen Kees van Kooten en Wim de Bie voor de radio met straatinterviews in het jeugdprogramma *Uitlaat,* waarin het stadsdialect van Den Haag te horen was. Later brachten zij *De Klisjeemannetjes,* twee figuren die aan het biljart in plat-Haags hun visies op de wereld bespraken. Het komisch effect werd niet alleen bereikt doordat plat-Haags toen nog geen 'radiotaal' was en contrasteerde met de gangbare radiostemmen, maar ook doordat ze bestaande zegswijzen nieuw leven inbliezen: "Is dat nou echt

zo moeilijk om een beetje in vrede met mekaar te reilen en te zeilen? Is dat nou zo moeilijk, dat we mekaar op z'n tijd weer 's een wang toesteken, hè? Dat is zo makkelijk als een klontje, of ben ìk nou gek?" Door een uitdrukking als *reilen en zeilen* aan de woordgroep *met mekaar* te koppelen, door contaminaties (*makkelijk als een klontje*) en andere taalvondsten creëerden ze een soort plat-Haags-plus.

Ook de cabaretier Paul van Vliet deed in die tijd sketches waarin hij 'platte Hagenaars' parodieerde, maar zijn publiek was veel kleiner. Van Kooten en De Bie speelden ook een toneelstuk van Pinter in het Haags, maar kregen midden jaren zeventig de grootste bekendheid met hun *Simplisties Verbond*, uitgezonden door de VPRO-televisie. In 'gestudeerde kringen' werd veel naar dit programma gekeken; al na een dag werden de uitgebeelde typetjes in het café nagedaan. Van de personages wie plat-Haags in de mond werd gelegd, werden de vrije jongens Jacobse & Van Es, die ze in 1979 begonnen te spelen, het bekendst. Met leuzen als *Geen gezèk, iedereen rèk* en *Samen voor ons ège* richtten Jacobse & Van Es (hobby's: autotechniek, zeevissen, FC Den Haag en seksualiteit) in 1980 "De Tegenpartij" op, wier dubieuze politieke standpunten door sommigen zelfs serieus werden genomen.

In de jaren tachtig zat plat-Haags duidelijk in de lift. In 1982 verscheen de Haagse hit *O, o, Den Haag (mooie stad achter de duinen)*, van cabaretier Harry Klorkestein (pseudoniem van Harry Jekkers), *Au au Duh Haag, mauie stad achtâh de dèùne / de Schildâhswèk, de Lange Paute en het Plèn etc.* De Hagenaars Ad van Gaalen en Frans van den Mosselaar, die in Leiden waren afgestudeerd met een scriptie over het Haagse stadsdialect publiceerden in 1985 bij BZZTôH *Kèk mè nâh... Plat en bekakt Haags*, dat herdruk op herdruk mocht beleven. "Er zit handel in stadstaal", schreef Camiel Hamans in 1987 in een column "Grote-stads-plat".

Behalve over het Haags en het Rotterdams was inmiddels ook een populair boekje over het Amsterdams verschenen (met illustraties van Marnix Rueb), *Lik op stuk* (1987), twee jaar later gevolgd door *Stadsplat* van Ad van Gaalen, die behalve de hier al genoemde stadsdialecten ook het Utrechts, Gronings en Maastrichts behandelde.

Zoals in hoofdstuk 3 al aan de orde kwam, werd in september 1991 een wedstrijd in plat-Haags praten georganiseerd – al schreven slechts tien deel-

nemers zich daarvoor in, van wie er bovendien vier niet op kwamen dagen. In de jury zat behalve Ad van Gaalen, wiens uitgeverij het evenement had georganiseerd, onder andere Dolf Brouwers, een bekende 'platte Hagenaar'. Vanaf een zeepkist werd het publiek toegesproken; de hoofdprijs ging naar Frits van Antwerpen, die zich introduceerde met de woorden: "Ik wâh het er over hèbbe, dat als wè Hagenaars ergens komme, dat de mênse dan meteen zegge 'daar hebbie d'r weer zo een, die praat plat, die neemp de boel in de maling.'"

Haagse Harry

In geschreven vorm werd Haags nog altijd weinig aangetroffen. Dat begon te veranderen toen het Haagse uitgaansblad *Doen* strips ging publiceren van Marnix Rueb, een tekenaar/schrijver die zelf uit het 'hoog-Haagse' Benoordenhout komt, maar een tijdje in de Schilderswijk woonde, waar hij zijn oren en ogen goed openhield. Dat resulteerde in de creatie van zijn held Haagse Harry, "een rondborstige, snel aangebrande bolle Haagse jongen in glinsterpak die elke denkbare situatie te baat neemt om zijn in een apart taaltje gegoten verontwaardiging uit te braken."

De strips werden zo populair dat ze in cafés uit het blad werden gescheurd; via de fax gingen ze het hele land door; ook Nederlanders die in het buitenland bij ambassades werkten, smulden ervan. Toen ze werden gebundeld in *Haagse Harry* 1 *Kap nâh!!* (1994) en *Haagse Harry* 2 *Niet te Wènag!!* (1997) stond men er letterlijk voor in de rij. De twee afleveringen samen gingen in heel Nederland meer dan een kwart miljoen keer over de toonbank. Deel 3 *Dachetnie!!* verscheen in oktober 2001.

Het eerste deel was duidelijk geënt op Astérix en Obelix, met een vergrootglas op Den Haag en typeringen van Friesland als *Elfsteideland*, Groningen en Drente als *Bùiteland*, en de Achterhoek en Twente *te dich bè Dùitsland*. De flaptekst portretteert de hoofdfiguur als "een poëtisch proleet, die ondubbelzinnig mijmert, terwijl hij het slagveld van de Haagse samenleving om zich heen gadeslaat. Harry [...] neemt graag het voortouw bij het rechtzetten van misverstanden, blinkt uit in zijn logisch denkvermogen en relativeert bij voorkeur niet. Haagse Harry is niet agressief, maar met hem valt ook weer niet te sollen." Zijn wandelingen door Den Haag geven maatschappelijk commentaar op lokaal-politieke en culturele gebeurtenissen.

Heikele onderwerpen gaat Rueb niet uit de weg: hij tekent ouderwetse negers met dikke lippen, in een Turks café vraagt Harry met koffiedrab in zijn mond *Kenne jullie gein filtâhzakkies?*, Duitsers op het strand ontlokken hem de uitspraak *'t Sterref hieâh van de moffe!*, in de homobar geeft hij snedige antwoorden op de vraag *Heppie wat teige haumaus dan?* In deel 3 betast hij vrouwen op het strand de borsten om te zien of ze zijn opgespoten met siliconen; Harry zuipt, kotst een taxi onder en danst op een kerkhof; scatologische praktijken tieren welig. In deel 2 heet zijn optreden, met een toespeling op de slagzin van de stad Den Haag, *Kaunekluk Venènag.*

In een interview zei Rueb eens dat zaken die anders misschien moeilijk door de beugel zouden kunnen, in Harry's platte Haags kennelijk zonder veel aanstoot kunnen worden gezegd en gelezen. "Ik wil niet kwetsen, maar ook niet al te politiek correct zijn." Rueb heeft met zijn creatie een nieuwe dimensie aan de Nederlandse cartoons gegeven, al blijkt Haagse Harry niet de eerste stripfiguur van deze aard te zijn. Stilistisch gaat zijn gezicht terug op een door Amsterdam banjerende punker, die hoofdfiguur is in de minder bekende strips van De Jong en Windig: kenmerkend zijn de enkele doorgetrokken streep voor beide ogen en voor de mond.

Het succes beperkte zich niet tot Den Haag. Ook voor stripwinkels in Amsterdam (Lambiek) en Rotterdam (Yendor) was Haagse Harry bij verschijning de hit van het jaar; aan universiteiten had hij al snel een hoog cultgehalte; zijn profiel verscheen op dassen, sokken, verjaardagskaarten, posters – tot verbazing van de auteur, die op niet meer dan een plaatselijk succesje gehoopt had. Inmiddels heeft Marnix Rueb met Haagse Harry zijn naam als tekenaar gevestigd.

De Haagse spelling

Lange stukken in plat-Haags geschreven – welke spelling ook wordt gebruikt – lezen niet gemakkelijk, vooral niet voor mensen buiten Den Haag. In de korte strips van *Haagse Harry* is de hoeveelheid tekst echter relatief gering, zodat lezers zich er goed op kunnen concentreren, terwijl ze bovendien geprikkeld worden door de tekeningen. En er is een leeswijzer: *Auk u ken binne ein uâh Haags lere!! Les ein: Hagtop leize!!* In een interview naar aanleiding van zijn derde Harry-bundel in de *Haagsche Courant* zegt Rueb: "Zelfs voor echte Hagenaars blijft het soms lastig, dat geschreven Haags.

Neem 'Wethâhwâh'. Niet Hiawatha, wethâhwâh. 'Hagtop leise' en je komt eruit: wethouder."

De strips hebben ervoor gezorgd dat het Haags een geschreven traditie heeft gekregen, die min of meer geformaliseerd werd toen op 12 januari 1998 in de Nieuwe Kerk aan het Spui een bijeenkomst plaatsvond, waar ongeveer driehonderd mensen aan deelnamen: *het Haags Dictei*, georganiseerd door performer Sjaak Bral, die via gesproken columns op Radio West, hoorspelen en cabaretvoorstellingen het Haags was gaan exploiteren. "Toute la Haye, of liever 'het heile zauitje' was erop afgekomen", meldde de NRC, al waren de *founding fathers* Van Kooten, De Bie en Paul van Vliet niet op komen dagen.

Hetzelfde jaar verscheen *Ut Groen-Geile Boekie* (groen en geel zijn de kleuren die in het Haagse stadswapen zitten) met als ondertitel *De offesjele spelling vannut Haags volleges Sjaak Bral, Marnix Rueb en R.J. Rueb.* Den Haags burgemeester Deetman, die het voorwoord had geschreven, verklaarde bij de ontvangst van deze spellingsregeling dat Den Haag de enige stad zou zijn met een officiële spelling (hij zag echter de Tilburgse over het hoofd).

Ook *Ut Groen-Geile Boekie* werd een commercieel succes. Het grootste deel ervan volgt de gangbare spelling en bevat een pastiche van een theorie over de oorsprong van taal en stad, in de chauvinistische traditie: het Haags is de bakermat van alle talen, God werd in Den Haag geboren etc. Maar het type chauvinisme verschilt van dat uit bijvoorbeeld Den Bosch, tot uitdrukking komend in het zinnetje "Uit gouden korenaren schiep God de Bosschenaren." *Ut Groen-Geile Boekie* moet niets hebben van wat zweemt naar de cultuur van het Algemeen Beschaafd. Een echtpaar kijkt vertederd naar een kind dat van zijn vader *kankermamma* leert, en *ze eâste woâhdjes* zegt: *kâh kâh.*

Het *dictei* bleek voor herhaling vatbaar; hieronder staat een fragment uit de editie 2000.

Hepput lef, ABN weg!

Hoewel ut/'t jaah tweidùizend wènag tot gein praubleime gaf met kopjoetâhs, geif deize eiw ons de maugelijkhèd om in iedâh geval met 't/mettut vestand op nul te beginne/beginnûh. Kommenikasie is hieâhbè essesjeil en 'r/d'r/dâh is dan auk un/'n graute behoefte an un/annun/an 'n duidelijke taal die iederein, impogt of âhtochtaun, fâhtlaus ken spreike en schrève/schrèvûh. De taalterreuâh van ut/vannut/van 't ABN/A-Bei-En, ut/'t agtelijk bezaupe Neidâhlans/Neidelans, brengt/brenk ons volkaume nuttelauze woâhde as gùichelhèl, ballekebrè en wat(s)jekâh; dit ve(r)oâhzaak un/'n auvâhbaudag schisma in de toch al/tochal/toggal zau vedeilde sameleiving.
koppieraait Bral Prauduksies 2000

Hoewel het jaar tweeduizend weinig tot geen problemen gaf met computers, geeft deze eeuw ons de mogelijkheid om in ieder geval met het verstand op nul te beginnen. Communicatie is hierbij essentieel en er is dan ook een grote behoefte aan een duidelijke taal die iedereen, import of allochtoon, foutloos kan spreken en schrijven. De taalterreur van het ABN, het Achterlijk Bezopen Nederlands, brengt ons volkomen nutteloze woorden als guichelheil, balkenbrij en watjekouw; dit veroorzaakt een overbodig schisma in de toch al zo verdeelde samenleving.

Is het Haags dictee een lang leven beschoren? Tijdens het schrijven van dit boek meldde het dagblad *Trouw* dat het zijn langste tijd alweer gehad heeft. Organisator Bral vindt het mooi geweest: “We willen op het hoogtepunt stoppen. Ik wil niet dat de mensen straks zeggen ‘Daar heb je hem weer met zijn dictee.’” Het is vaker gezegd: het bezwaar van iets dat zijn bekoring aan een tegenstelling ontleent, is dat het niet gecontinueerd kan worden.

Domeinverbreding

Het enorme succes van de Harry-strips en het *Groen-geile boekie* inspireerde de makers tot een vervolg: dat werd de *Groen-geile scheuâhkalendâh vannut jaah 2000*, een Haagse scheurkalender voor alle dagen van het eerste jaar in het nieuwe millennium. Leuk voor op het toilet, volgens de makers: “Er gaat zo’n sterk laxerende werking van uit dat je elke dag wel een papiertje gebruikt”.

Of de scheurkalender in de toekomst een vervolg krijgt is twijfelachtig, getuige de mededeling op de site eind 2001: *Dâh komp gein nieuwe scheuâh-kalendâh! Krèg allemaal maah de blafhik.* Een *cards shop* in winkelcentrum Babylon verkoopt wel ansichtkaarten van Haagse Harry in het genre 'verhuizen', 'geboorte van een kind' (*Gefeileciteâhd met je dochtâh*), 'in het ziekenhuis' en 'spijtbetuiging' (*Ken ik 't auit nog goedmakûh?*).

Sjaak Bral publiceerde inmiddels meer Haagse folklore, met zijn bundel *Haags bloed* bijvoorbeeld. Als Haagse bekende Nederlander (bijna wekelijks schrijft de Haagsche Courant over hem) trad hij voorjaar 2001 door het hele land op met de voorstelling *Dat had je vroeger niet*, waarvan de meeste acts in het Haagse neoplat. Hij presenteerde toen ook de cd *Alle dertien Haags*, waarbij Jim Bieler betrokken was (zoon van de overleden Q65-frontman Wim Bieler), die de twaalfde KoninginneNach opende met *Bogn in de Schildâhswèk* 'Born in de Schilderswijk', een Haagse versie van de Springsteen-klassieker. Andere nummers: 'In de filûh' (van Haagse Hugo), 'Smagtlapje voâh ut Bloede' (door De Pùiûhzèkâhgs). Er wordt inmiddels veel opgetreden in het Haags. Boozy over Haagse rap en Haaghop: "Het is de mooiste taal om in te rappen vanwege de fantastische folklore in het schelden en de hardheid van de terminologie, de agressiviteit".

Eind 2001 verscheen *Haags. De kugsus* (van Bral en de gebroeders Rueb) met *ceidei*, uitgebracht door het HTI (Haags Tale Instituut), dat zich ten doel stelt de verbreiding van het Haags als taal en levenswijsheid te bevorderen. "Problemen met de baas? Scheld hem verrot in het Haags [...] Kortom: een ideaal cadeau!" Een satire op cursussen die in bladen als *De Kampioen* worden aangeboden, maar ook een omkering van het traditionele taalonderwijs: de cursist leert om van 'kijk dan' *kèktan* te maken. De spelling in het album is een mix van standaardvormen en plat-Haags; binnen het laatste is er geen uniformiteit, vergelijk in het volgende fragment (uit les 7) de weergave van *honderd* en de variatie *u/jij* bij het aanspreken van cursist en diens vrienden: *Schrèf un Haagse kettingbrief. Maak* ***hondâht*** *gulde (45,38 pleurau) auvâh op girau 7951422 t.n.v. KapNâh!! in De Haag en stuâh iederein ùit* **u** *adresseboek ut vollegende teksje: "Zau mauie longhond!* **Jè** *gaat effe lekkâh an de ketting! Maak* **hondagt** *gulde (45,38 pleurau) auvâh* [...]" In de Haagsche Courant zei Bral telefoontjes te krijgen van fans die erover klagen dat hij de ene keer *konijn* als 'knèn' schrijft en de andere keer als 'kaunèn'. Inmiddels werkt hij aan een Haags toneelstuk.

Ook in andere domeinen is het Haags in opmars. Oud-wethouder van Den Haag en vice-fractievoorzitter van de PvdA in de Tweede Kamer Adri Duivesteijn heeft zijn taal nauwelijks hoeven verbloemen. Naar aanleiding van een tv-documentaire over het Haagse Westeinde-ziekenhuis in 1998 wees de *Groene Amsterdammer* op de heldere en integere manier waarop een moeder in 'vet' Haags over het gedrag van haar opgenomen zoon psychologiseert tijdens een gesprek met de hoofdverpleegkundige.

TV West laat tal van 'originele' platpraters aan het woord; sporters als Raymond van Barneveld en Michael Boogert discussiëren over hun prestaties in het stadsdialect. Henk Bres, een Hagenaar die zijn crimineel verleden niet verbloemt, werd een graag geziene gast in het tv-programma *Het Lagerhuis*; op de achterflap van het HTI-boek prijst hij de *kugsus* aan.

Den Haag is, zoals het citaat van burgemeester Deetman (zie p. 15) laat zien, niet ontevreden met het nieuwe exportproduct van zijn stad. Al in 1995 werkte Marnix Rueb mee aan een vuurwerkcampagne: "Dat heb ik gedaan omdat ik vroeger, toen ik nog als fotograaf werkte, eens een reportage heb gemaakt in Beverwijk, in het Brandwondencentrum. [ ] Maar nu word ik gebeld door iedere Haagse gemeentelijke dienst. Ze willen allemaal Harry wel ergens voor gebruiken."

Voor de liefhebber is er inmiddels ook een serieuze "Post hbau cursus seicurity menesjment": *Dè Hah Eim Seicurity Menesjment* vauhein" De Haagse Methaudiek (DHM)® . Uit de inleiding: *Ut invoere van seicurity (bevèlige tege onbevoegde beïnvloeding van de activitète vannet bedrèf c.q. organisasie) is voâh veil bedrève / organisasies een zaak waah men nie langâh omhein ken. Echtâh de actaure motte dan wel in ut geheile veld van seicurity met elkaah samewerke, zaudat de intern bè ut bedrèf c.q. organisasie getroffe seicurity maatreigele ùitèndelijk naadlaus aanslùite op externe acties (van de kit e.d.) in geval van een insident.*

www.iklulhaags.nl

"Download deze notepad, en alles wat je in het Nederlands typt, wordt plat-Haags." Op een andere site: "Moppen in plat-Haags door Haagse Willem in Real Audio". Op *De ABN-to-HAAGS page*: "Ik kan mij de volgende situatie voorstellen. U heeft een belangrijke deal kunnen sluiten met een bedrijf.

Helaas, dit bedrijf is gevestigd in Den Haag (De Haag op z'n haags) U zult nu toch echt een contract op moeten stellen. Om het enigzins begrijpbaar te maken voor het bedrijf kunt u uw contracten HIER en GRATIS laten vertalen !!" Elders op een site: "Elke dag in aanraking met Haagse Harry, wie wil dat nou niet?"

Tal van locaties op het web besteden aandacht aan het Haags, ook de webstek van *Onze Taal* biedt doorklikmogelijkheden. Zoekmachines geven na het intypen van plat+Haags tientallen pagina's; vele ervan verwijzen naar de sites van de gebroeders Rueb, waar Haagse Harry een eigen *Groen-Geile Intâhnet Saait* heeft en producten op het gebied van plat-Haags kunnen worden besteld.

Ook Sjaak Bral heeft zijn plek op het web, met nieuws, geluidsbestanden, een prikbord, columns en de mogelijkheid tot e-commerce. Op de enkele jaren geleden opgerichte site van *KoninginneNach* (het jaarlijkse Haagse festijn in de nacht van 29 op 30 april) kunnen E-cards worden gedownload van Haagse Harry en verzonden naar vrienden, waarop de koningin (*Landgenautûh, komp wel goed*) en haar gemaal (*Z-zâh 't?*) worden gepersifleerd.

Als je met de muis beweegt over de site van denhaagheeftleerkracht.nl (opgezet om leerkrachten te werven voor Den Haag, gesponsord door de gemeente) veranderen leraren in *leirare* en activiteiten in *activitète*. Het aantal instellingen in Den Haag dat 'tweetalig' informatie verschaft, neemt vooral in de sociaal-culturele sector snel toe. Zie bijvoorbeeld de website van toneelgroep Adodvs, waar de bezoeker op de introductiepagina een keus kan maken tussen ABN en plat-Haags: *Tauneilgroep Adodvs is ut âhdste tauneilgeizelschap van De Haag (1897). De groep breng één tot twei prauduksies per jaah, meistal in ut theatâh, soms op laucasie.*

Het verschil tussen plat en neoplat

Geeft het taalgebruik van de nieuw-Haagse folklore het plat-Haags weer dat vanouds gesproken wordt in de Schilderswijk, Spoorwijk, Transvaal – en tegenwoordig veel rond het Zuiderpark, in Morgenstond en bijvoorbeeld Ypenburg? In hoofdstuk 2 is ter sprake gekomen hoe een authentieke Schilderswijker in de zin "Toen ben ik weer naar de fabriek gegaan, naar de ijsfabriek, ijsjes inpakken" *ijsfabriek* als *èèsfabriek* uitspreekt, maar in *ijsjes* de Standaardnederlandse *ij* realiseert.

Wie van huis uit geen plat spreekt, maar het probeert na te doen, zal geneigd zijn in beide gevallen de platte *èè* te realiseren. Dat geldt ook voor de *ou/au*, de *ui*, de monoftongen en de *r*. Alle klanken worden los van hun context, via de (geschreven) standaardtaal omgezet in vermeend plat. Het echte Haags heeft echter, zoals we in hoofdstuk 5 zagen, een eigen geschiedenis: het is misschien wel beïnvloed door de standaardtaal, maar daar niet op geënt, integendeel, de standaardtaal is juist gebaseerd op dialecten, waar de variatie in taalvormen zeer subtiel ligt.

Het bovengenoemde woord *tauneilgeizelschap* op de website van Adodvs is een construct: de *o* in *toneel* wordt namelijk een stomme *e*, net als die in *productie* en *locatie*, waar de website van het toneelgezelschap *prauduksies* en *laucasies* geeft. Wie de ijsjes-zin door het spellingprogramma *Harry voâh windoos* haalt, krijgt als resultaat *Toen ben ik weâh naah de fabriek gegaan, naah de èsfabriek, èsjes inpakke.* De man wiens stem wij op de band opnamen, zei hier zeker wat anders dan *weâh*. Taal wordt met dergelijke gecultiveerde geschreven vormen als het ware losgemaakt van de sprekers (met al hun varianten) en tot een uniform geheel gemaakt – een proces dat mutatis mutandis eerder plaatsvond bij de ontwikkeling van de standaardtaal.

De strips van Haagse Harry laten, zij het in mindere mate, een vergelijkbaar beeld zien: "Au, Bennik lastag? Dan had je mèn nauit binne mauge late!" zegt Harry in *Kap nâh*. Maar voor een echte Hagenaar zou het hier waarschijnlijk *magge* zijn: de vorm *mauge* is 'plat vanuit de standaardtaal'. Ook de dialogen in de albums hebben weinig van doen met plat-Haagse spreektaal: ze zijn simpelweg veel te grammaticaal en overdrijven bijvoorbeeld het gebruik van vloeken. Wie de moppen van Haagse Willem downloadt of naar het verschil luistert op de cd bij de *kugsus* tussen de stem van Sjaak Bral en die van enkele echte platpraters, hoort meteen het verschil. In les 4 staat een leesoefening waarin de zin voorkomt: *Ik kaupt enkelt groentes die ùit Neidahland kaume.* De Haagse vrouw die op de cd deze zin heeft ingesproken zegt echter *koop*, *enkel* en *komme*. Het lied "Bogn in de Schildâhswèk" (zie p. 127) geeft in geschreven vorm *kreig*, *bieâh* en *paute* terwijl op de cd "Alle dertien Haags" duidelijk *kreeg*, *bier* en *pote* te horen is. Elders wordt juist weer 'hypercorrect plat' gesproken.

Hiermee is overigens niet gezegd dat de nieuwe gebruikers zich niet bewust zouden zijn van de verschillen. Hun 'plat-Haags' verdient echter een nieuwe benaming: vandaar dat in dit boek de term *Haags neoplat* geïntroduceerd wordt.

Toelichting

Voor veranderingen in de status van dialecten zie Pierre Bakkes, "Taalemancipatiebewegingen in Nederland: de strijd en zorg voor onze dialecten", *Onze Taal* (57) (1988): 162-64. De informatie over Kees van Kooten en Wim de Bie is ontleend aan Ewoud Sanders, *Jemig de pemig! De invloed van Van Kooten en De Bie op het Nederlands* (Amsterdam/Antwerpen: Contact, 1999). *Lik op stuk* verscheen bij BZZTôh in Den Haag, *Stadsplat* bij Wolters-Noordhoff (Groningen: 1989). Het stuk van Hamans stond in *NRC Handelsblad* van 16 maart 1987. Voor een verslag van de wedstrijd plat praten: *NRC Handelsblad* 9 september 1991. Over de populariteit van Rueb's werk: "De Haag gaat plat", *de Volkskrant* 9 september 1995. De beschrijving van Haagse Harry is ontleend aan Piet van der Eijk, "Het hele zauitje op dictei", *NRC Handelsblad* 12 januari 1998. We danken W. Vleeschouwer voor achtergrondinformatie. Het dicteefragment is overgenomen uit de *Haagsche Courant* 12 januari 2000. Voorts werd gebruik gemaakt van: "Dictei", *Trouw* 3 mei 2001, *Vrij Nederland* 22 september 2001 (tekening Rueb voor Jaap Vegter), "Haagse Harry 'kankaht' door" *Amersfoortse Courant* 5 oktober 2001, "Haags, dat zal je lerûh, *Haagsche Courant* 27 oktober 2001, "Haags", *Trouw* 14 november 2001 "Bestel in 'n snekbâh veil vetzaui" *Amersfoortse Courant* 29 oktober 2001. Over taalgebruik en latrinalia: Michael Elias, "Het scheelt veel wie er poep zegt. Een verkenning van het fecale discours", *Medische Antropologie* 11:1 (1999), 38-58. Publicaties in het Haagse neoplat: Marnix Rueb (1994) *Haagse Harry* 1 *Kap Nâh!!* (Den Haag, 1994), 2 *Niet te Wènag!!* (1997), *Dachetnie!!* (2001). Sjaak Bral, Marnix Rueb en R.J. Rueb *Ut Groen-Geile Boekie. De offesjele spelling vannut Haags* (Den Haag: Kap nâh, 1998). *iid., Haags. De kugsus* (met cd) (Den Haag: 2001). Op verschillende websites is informatie over optredens en cd's in het Haags te vinden; de url's veranderen soms. Invoeren van de termen plat+Haags levert met de zoekmachine *Google* veel informatie op, ook verwijzingen naar sites waar het vertaalprogramma *Harry voâh windoos* te downloaden is. Zie ook: www.haagschecou-

rant.nl. Voorts: www.haagseharry.nl en www.sjaakbral.nl. De tv-documentaire over het Haagse Westeinde-ziekenhuis werd uitgezonden in november en december 1998 (bespreking *Groene Amsterdammer* 40, nov. 1998). Over taal als uniform geheel: James Milroy, "Language ideologies and the consequences of standardization", *Journal of Sociolinguistics* 5 (2001): 530-55.

7. De houding ten opzichte van het Haags

Me vrouw die hep een neef in Rotterdam,
die hep 'n grote televisiezaak,
en ik weet wel dát ie 't doet,
maar die begint altijd bij voorbaat mij uit m'n tent te lokken.
Dat ik ga praten.
Want dan zit ie ze eige helemaal lam te lache.
Want dan komt ie gewoon niet meer bij.
Alleen als ie me hoort praten.
En dan zeg ik niks bijzonders.
Maar van jezelf hoor je dat niet.
En dan praat ik nog geeneens erg plat,
want d'r zijn d'r bij, die, jeetje nou ...

(R., 45 jaar).

Verschillende schrijvers hebben zich over het Haags zoals we dat min of meer kennen sinds het midden van de negentiende eeuw, in niet mis te kennen bewoordingen uitgelaten: een van de motto's van dit boek, ontleend aan Winklers *Dialecticon* (1874), kenmerkt de Haagse tongval door zijn "onuitstaanbaar langzame, sleeperig-slaperige, gekunstelde wijze van spreken". *Lamlendig*, heet het even verderop. Hoe moeten we dergelijke kwalificaties beoordelen?

Meestal zijn het buitentalige factoren die met dergelijke oordelen in verband staan. In dit geval had de auteur van het *Dialecticon*, zelf een Fries, niet veel op met Hollanders, die hij in het "Voorbericht" tot zijn boek verweet, dat zij zich in de Nederlanden alles aanmatigen, "ook de alleenheerschappij over ons aller nederlandsche, liever nog nederduitsche taal. Niet alleen dat reeds sedert ruim twee eeuwen, in geheel Noord-Nederland, langzamerhand de algemeene schrijftaal al meer en meer op de hollandsche leest is geschoeid geworden; neen, maar tegenwoordig wil men aan de niet-hollandsche Nederlanders niets meer of minder dan de hollandsche tongval als de eenige zoogenoemd beschaafde uitspraak der nederlandsche taal, als het eenige, het onfeilbare, het eenige geijkte nederlandsch opdringen. [...] Nu, ik laat aan de Hollanders gaarne die domme aanmatiging, maar voor hun hollandsche taal bedank ik vriendelijk."

Winklers kwalificatie van het Haags sluit dus aan bij zijn algemene afkeer van Holland. In zijn sectie over Zuid-Holland merkt hij op: "velen gebruiken ook tal van fransche basterdwoorden, en verkrachten alzoo de nederduitsche taal op een afschuwelijke wijze. Vooral te 's Gravenhage is deze dwaze, kleingeestige wijze van spreken zeer in gebruik."

Plebs

Persoonlijke opvattingen en motieven, gekoppeld aan regionale belangen, zijn in oudere literatuur over dialecten niet zelden de basis voor oordelen. Daar komt nog bij dat veel beschouwingen doortrokken zijn van een sterk superioriteitsgevoel ten opzichte van het gewone volk. Uit Leopold & Leopold (1881): "Er blijkt al weder uit, dat het plebs altijd plebs blijft, en dat de talrijke verenigingen met het doel van verlichting en beschaving des volks, nog op gene schitterende resultaten kunnen wijzen."

In die zin is het gecultiveerde plat-Haags waarover in het vorige hoofdstuk werd geschreven, niet alleen naar de vorm, maar ook naar inhoud te beschouwen als een revanche, zij het vanuit een andere hoek. Het boek *Stadsplat* werd in 1989 niet slechts opgedragen aan alle platpraters van Nederland, "voor lezers die veel waarde hechten aan correct, zuiver, of zelfs 'algemeen beschaafd' Nederlands, moet dit werkje sterk worden afgeraden." Het Haagse neoplat is zich tegen het gesproken Standaardnederlands aan het

polariseren, juist op een moment dat dit sterk aan normverlies leidt en destandaardiseert.

Hoe dacht en denkt men in Den Haag zelf over het stadsdialect? Opmerkelijk is wat een andere auteur, Stellwagen, rond dezelfde tijd als Winkler daarover schreef: "Het is bekend, iedere stad geeft zich zelve de eer van den mooisten tongval van 't Nederlandsch te spreken. Ook in den Haag is de spraakmakende gemeente te zeer op haar goed recht gesteld, dan dat zij niet dadelijk iedereen, die de stelling mocht verkondigen: 'Het plat-Haagsch is leelijk', zou beschuldigen van algeheel gebrek van gevoel voor 't eigenaardige, dat hare taal oplevert." Deze auteur had kennelijk oog voor het chauvinisme dat bij oordelen over taal niet zelden een rol speelt.

In een stukje dat eveneens verscheen in Leopold & Leopold, is een uitlating te vinden van een Hagenaar zelf over de taal van 'buitenlui': "Ze kanne nie'eens behoorlijk prate, halie met d'r 'butter en sukker': as ze in de Haag benne, moste ze te minste fesoendelijk boter en sûiker zegge, as weîlie, Hagenaars. Je kan toch maar dadelijk hoore da' je met vreemde te doen hep." Het citaat geeft behalve van de spanning tussen het westen en de rest van de land, ook blijk van de positie die de genormeerde schrijftaal daarin inneemt, van de problematiek rond 'beschaafd' en ten slotte van het belang dat aan een bepaalde taalvariëteit wordt gehecht voor iemands identiteit.

Wanneer het gaat om de houding van sprekers ten opzichte van het dialect van een ander geografisch gebied, is deze vaak negatief. Anders is het wanneer twee taalvariëteiten in één gebied gesproken worden, wat bij een sociolect gewoonlijk het geval is. In tegenstelling tot dialecten op het platteland is het Haags door de sprekers ervan lang als afwijking van het Nederlands gezien. Een eigen identiteit als de verschillende dialectvarianten van het Nedersaksisch had het tot voor kort nauwelijks.

In taalkundige discussies rond het Haags is de positie van dit sociolect enige malen in het geding geweest bij de invloed op het zogeheten Algemeen Beschaafd Nederlands – een term die al vanaf het begin beladen was. Wie de literatuur hierover naslaat, wordt getroffen door de vanzelfsprekendheid waarmee taalkundigen zich aansloten bij een houding die erop was gericht om de grenzen af te bakenen naar sociaal lagere groepen. Overigens kan de betekenis 'onbeschaafd' een aantal eeuwen geleden anders geweest zijn.

'Beschaafd' betekende in de zeventiende eeuw waarschijnlijk zoiets als 'glad gemaakt, gepolijst, geschaafd', op taal toegepast: 'gefatsoeneerd'; er was aan gesleuteld; men had normen en regels vastgesteld.

Veel vormen van taalvariatie of -verandering worden nog altijd veroordeeld en toegeschreven aan slordigheid, luiheid of onwetendheid, uitmondend in chaos. Wie op basis van zorgvuldig uitgeschreven fragmenten natuurlijke taal bestudeert, constateert echter al spoedig dat van dat laatste, de vermeende chaos die aan niet-standaardvormen wordt toegeschreven, geen sprake is. Integendeel, ook stadsdialecten geven blijk van regelmatige patronen, die in verband staan met sociale factoren of stijlwisseling. Sommige vormen kunnen geruime tijd naast elkaar bestaan, alvorens de één moet wijken voor een ander: variatie is dan omgeslagen in verandering. Dat proces hoeft echter niet plaats te vinden: bepaalde varianten bestaan al eeuwenlang naast elkaar, al dan niet in geschreven vorm.

Taalgedrag en attitude in de jaren zeventig

Onderzoek naar taalvariatie en taalverandering heeft laten zien dat er verschil is tussen hoe mensen feitelijk spreken en de wijze waarop ze *denken* te spreken – een probleem dat bij elk onderzoek dat met vragenlijsten werkt, aan de orde is. Bijna alle geïnterviewden uit mijn onderzoek in 1977 hadden de neiging om bij het geven van een oordeel te 'overrapporteren': ze gaven antwoorden 'naar de officiële norm toe'. Iemand is bijvoorbeeld van mening: mij zul je nooit horen zeggen *ik kèèk*, ik heb altijd netjes leren praten thuis en daarom zeg ik altijd *ik kijk*, terwijl bandopnames een hoge frequentie van *èè*'s blijken aan te geven op momenten dat zo'n spreker met kennelijk plezier verhalen uit zijn leven vertelt. Deze discrepantie komt ook naar voren als de resultaten van het voorlezen van losse woorden vergeleken worden met die uit alledaags taalgebruik.

Hoewel het stadsdialect niet hoog stond aangeschreven, bleek het ook toen dus een zeker 'verborgen' prestige te bezitten. Tests waarbij proefpersonen geluidsfragmenten te horen kregen met hoog en laag Haags, lieten hetzelfde beeld zien: de stemmen van platpraters werden hoog gewaardeerd bij de vraag of "zo iemand je vriend zou kunnen zijn". Onder de geïnterviewden van toen waren nogal wat bouwvakkers en het idee dat ze samen met een

bekakt persoon iemands badkamer moesten verbouwen, kwam hun tamelijk dwaas voor.

Een 76-jarige gymnastiekleraar:
"Kijk, als ik de ambtenarenwereld ook de bejaardengymnastiek geef, dan moeten ze aan mij niet kunnen horen dat ik hier la'k nou maar zeggen uit de Schildersbuurt kom. De Schildersbuurt staat hier, in de hogere .. wereld, zal ik maar zeggen, de ambtenarenwereld, staat een beetje minderwaardig. Maar ik ga ieder jaar ga ik met de huisvrouwen gaan ik 'n dag uit, sparen ze 't hele jaar voor. Maar ik ga liever met de ... Spoorwijkbuurt, of tenminste dan hier met de Schildersbuurt, ga ik een dagje uit, dan leef je je helemaal uit, mensen zijn veel amicaler, gezelliger, en je ken lachen, als met de la'k zeggen de kouwe kak. Oh, dat is zó'n verschil. Dat maak ik jáárlijks mee."

Dit antwoord kwam als reactie op een van de vragen over de status van het Haags ("Wat vindt u van de manier waarop ze hier in Den Haag spreken?", "Krijgt u weleens van mensen te horen dat u bepaalde woorden verkeerd uitspreekt? Van wie?" "Heeft u weleens geprobeerd iets te veranderen in de manier waarop u spreekt?" "Wat zou u ervan vinden als de nieuwslezer op het Journaal Haags zou praten?" "Zou u zelf zo willen praten als hij of zij?")

Als daar groot verschil tussen zit, zegt dat iets over het verborgen prestige van het stadsdialect. De taalkundige Bloomfield merkte al lang geleden op dat in sommige groepen of onder bepaalde omstandigheden de schending van de regel geassocieerd wordt met kracht en vrijheid. Omgekeerd zou het een schending van de onderlinge solidariteit zijn om ervaringen, opgedaan in het sociolect, te verwoorden in de standaardtaal; een rake imitatie van de taal van 'kapsoneslijers' verschaft echter juist weer status. Tijdens een gesprek onder jongeren van zestien en zeventien jaar praatte een jongen van veertien die er graag bij wilde horen, platter dan de oudere pubers: zo ongeveer als de stripfiguren in Haagse Harry.

Het resultaat van mijn onderzoek naar attitude was dat klanken die voor typisch Haags doorgingen in 1976 alleen bij jongeren en ouderen enig *openlijk* prestige genoten; hoewel mijn informanten van middelbare leeftijd als ze omgangstaal spraken, minstens zo plat spraken als die uit andere leeftijdsgroepen, waren ze in hun attitude veel negatiever. Dat bleek uit het feit dat

zodra het gesprek wat formeler werd, er een enorme verschuiving plaatsvond naar de standaardtaal, sterker dan bij de andere leeftijdsgroepen (zie p. 33). Zij waren zich er sterk van bewust dat maatschappelijk succes gerelateerd was aan de beheersing van "een beetje behoorlijke taal".

Het idee dat je in formelere situatie netter moest gaan spreken, was trouwens bij alle groepen vanzelfsprekend en vond min of meer spontaan plaats: plat-Haags had nog niet de identiteit die het nu heeft, maar werd als een verbastering van Standaardnederlands gezien. Daar lijkt nu verandering in te zijn gekomen.

Onthaagsen?

Bij de notie *prestige* blijken dus tal van tegenstrijdige factoren een rol te spelen, die samenhangen met het feit dat onze samenleving op het gebied van status gecompliceerder in elkaar zit dan vroeger. Uit wat hierboven werd opgemerkt blijkt dat het al dan niet openlijk prestige van plat-Haags zowel bij de sprekers ervan aan de orde is, bij andere taalgebruikers in de stad, maar vervolgens ook in de regio en de rest van het land. Oordelen over openlijk en verborgen prestige interfereren daarbij. Het woord komt van het Latijnse *praestigiae* 'goocheltoeren' en wordt – net als *uitstraling* – meestal verbonden met een levensstijl die mensen begeren, maar die anderzijds door zijn onbereikbaarheid ook een obstakel kan vormen.

De wedstrijd platpraten op het Plein lokte indertijd vooral bij de oorspronkelijke bewoners van de arbeiderswijken die naar dit evenement waren gekomen, verontwaardigde reacties uit. De promotie van het stadsdialect naar het podium vonden ze geen stijl – en al helemaal niet als vrouwen zich daarin manifesteerden. Aan domeinverbreding hadden ze geen boodschap: *Bè mèèn hoef dat niet, dat plat-Haags kankere*, hoorde ik een vrouw achter een kinderwagen kwaad zeggen, die de menigte uitliep en er zich kennelijk tegen verzette dat ervaringen uit haar sociale omgeving geïsoleerd werden en tot publiek vermaak gingen dienen.

In de *Haagsche Courant* zei iemand kortgeleden: "Sinds december vorig jaar ben ik bij de NOS in opleiding voor de functie van nieuwslezer. Dat is een facet van radiomaken, dat ik eigenlijk nooit echt heb gedaan, behoudens wat berichtenwerk bij de piratenzenders. Bij de NOS vindt men echter dat ik

te Haags praat. Niet dat ik plat praat, maar Hagenaars hebben nu eenmaal moeite met bepaalde klanken, zoals de 'r', de 'o' en de 'ij'. Om dat te verbeteren loop ik nu bij een logopedist. Om te 'onthaagsen'. Ironisch eigenlijk, na twintig jaar radiomaken moet ik nu spraakles gaan volgen."

Enkele bewoners die mij vijfentwintig jaar geleden te woord stonden en nog steeds in de Schilderswijk woonden, toonden ambivalente gevoelens. Toen ik een van hen de band liet horen die hij zelf indertijd ingesproken had, was hij gecharmeerd over het feit dat zijn ervaringen kennelijk de moeite van het bewaren en publiceren waard waren. Ook voor anderen in het gezelschap gold dat: het leidde tot een lang gesprek over de oude meester De Bruin, die vlak na de Tweede Wereldoorlog veel voor de jeugd van de Schilderswijk (De Mussen) had gedaan. Men was het er over eens dat het Haags van de huidige performers anders was dan de taal die vroeger in de Schilderswijk en nu in veel andere wijken gesproken werd, vooral op het gebied van taalgebruiksgewoonten:

H (man)
Want jij ken nooit op bestelling plat-Haags prate [...]
Omdat hun, hun verdiene d'r brood d'r an. [...]
Als ik een vloek zegt, of ik zeg joh, krijgt 't lazerus voor mijn part, dan verdien ik niks mee, dan zegt hij het, drie keer op de tv, vangt ie drie keer, vangt ie ze cente. [...] Want hij mot d'r van leve. [...] Hij mot een programma mot ie maken die kwibus. [...] Hij ken hij [...] op die tv ken die brenge wat ie wil, als ie maar gek staat te doen, joh krijg toch gauw de pleuris, nou, heptie zijn centen, wat zeg ik [...] krijg de pleuris, ik krijg toch niks!
[...]
R (schoonzuster van H)
Maar ik ben nie – [...] ik ben nie helemaal met je eens. Ik kan 't – wat ik wel heb – ik vind het erg dat ze- dat dan de Schilderswijkers dat andere mense 't idee krijge dat er in één zin drie keer gevloek wordt. Maar waar – waar niet met je eens ben: ik lees wel eens zijn schrift [*een album van Haagse Harry, ME*] en dat is moeilijk te leze maar als ik 't dan napraat dan denk ik: ja, toch prate wij zo. [...] Maar dat vloeken dat irriteert mij, want dat [...]. Maar wij vloeke niet zo. [...] Waarom zegt ie dat nou, 'kankahhoer'?

Een nicht van deze spreker (30 jaar) voegde eraan toe dat ze Bral persoonlijk kende en het toch wel leuk vond dat hij Sinterklaas bij haar thuis had gespeeld: daar klonk een zekere trots in door. Interessant was verder de reactie op de anekdote van Renate Rubinstein die ik het gezelschap voorlegde. In haar boek over prins Willem Alexander (1985) staat het verhaal dat hij perfect de dialogen kon nadoen van de vrije jongens Jacobse & Van Es. Zijn moeder ergerde zich aan het plat-Haags van de drie jongens thuis. Het toeval wilde dat koningin Beatrix nu juist in het huis van deze familie was geweest tijdens een bezoek dat ze in gezelschap van wethouder Duivesteijn aan de gerenoveerde Schilderswijk bracht. Terwijl de foto's tevoorschijn gehaald werden, ontmoette ik niets dan begrip voor majesteit in haar afkeer van het stadsplat: *As koningin kejje dat toch niet goedvinde, dat je – dat je vier prinse – dat die – dat die– Die gaan daar 'n beetje Haags staan lulle!*

Opwaardering van plat-Haags

Een bandopname van het Meertens Instituut uit de jaren zestig met daarop een Haagse vader, zoon en kleinzoon laat behalve dialectverlies door de generaties heen ook domeinverlies zien: een oudere loodgieter bespreekt nog in plat-Haags aspecten van zijn vak, maar bij de zoon die ook in dat vak zit, is daar al minder sprake van. Sindsdien heeft het Haags domeinwinst geboekt: niet alleen in de sfeer van strips, liederen, podiumkunst en pastiche, maar ook in officiëlere situaties, zoals de voorbeelden uit het vorige hoofdstuk lieten zien.

Het behoort inmiddels ook tot de *competence* van de eigentijdse en resultaatgerichte Haagse manager dat hij bij gelegenheid kan switchen naar "Haagse-Harry's tongval" – zoals recent in een reportage over de kantoorcultuur aan het Voorhout te lezen viel. Haags heeft in vergelijking met twintig jaar terug een zeker prestige gekregen, niet alleen in de stad zelf: in het hele land wordt het Haagse neoplat gebruikt om een ander register open te trekken – hoe duurzaam deze opwaardering en domeinverbreding (die vooral hun voedingsbodem hebben in het werk van Rueb en Bral) zullen zijn, valt natuurlijk niet te voorspellen.

In onderstaande paragrafen komt de vraag aan de orde: door welke factoren heeft plat-Haags de afgelopen kwart eeuw aan prestige gewonnen, zodat het lang verguisde stadsdialect zelfs tot een hype kon worden? We gaan er daar-

bij vanuit dat een verklaring voornamelijk in sociaal-culturele factoren gezocht dient te worden: het is immers niet aannemelijk te veronderstellen dat juist de Haagse uitspraak van bepaalde taalvormen op zich meer vatbaar zou zijn voor opwaardering dan die in andere grote steden. In de paragrafen hieronder worden drie kwesties behandeld.

- Waarom zijn Nederlandse dialecten in het algemeen de laatste decennia opgekomen?
- Hoe komt het dat ook stadsplat in het westen van het land in prestige gestegen is?
- Waardoor is de identiteit van het Haags te midden van deze stadsdialecten zo krachtig?

Dialectrenaissance en globalisering

Dialecten hebben de laatste vijfentwintig jaar een opmars gekend: popgroepen gebruiken het (een van de eerste was de Achterhoekse groep *Normaal*), op regionale zenders is streektaal te beluisteren, *Jip en Janneke* is het Twents vertaald, van *Suske en Wiske* is een Limburgse editie verschenen en tal van steden en dorpen kennen festivals, revues en dialectavonden met lokale humoristen in het plat – waar door streektaalliefhebbers overigens vaak op wordt neergekeken.

Deze folklorisering is des te opmerkelijker tegen de achtergrond van de verwachting in de jaren vijftig en zestig dat dialecten het op den duur af zouden leggen tegen de standaardtaal. Behalve door het onderwijs en de toegenomen mobiliteit van de bevolking zou vooral de grotere invloed van radio en tv daar debet aan zijn, zo meende men. Maar juist de massamedia zijn steeds meer ruimte gaan geven aan mensen die niet-standaard Nederlands spreken. Plat en dialect praten is momenteel dan misschien niet *salonfähig*, maar toch zeker *medienfähig*: In tal van programma's is het gebruikelijk geworden gewone mensen met gewone taal in gewone kleren aan het woord te laten komen: een uitdrukking van de informalisering in de samenleving.

Voor een algemene verklaring van de toenemende populariteit van dialecten wordt vaak naar het proces van *globalisering* verwezen. Doordat de wereld kleiner wordt en Nederland deel gaat uitmaken van de Europese Unie, zou

de reactie daarop – het vertrouwde en eigene te koesteren – groter worden, niet alleen onder ouderen, maar juist ook bij jongeren. Daar komt bij dat het voor (Nedersaksische, Limburgse, Zeeuws-Vlaamse) regio's aantrekkelijk is zich te verbinden met aangrenzende gebieden in België en Duitsland: men voelt zich soms achtergesteld door economische, culturele of politieke centra in Nederland en naarmate Europa zich meer verenigt, is er minder noodzaak zich exclusief op Nederland te richten. Zo neemt het belang van streektaal toe.

Voor gebieden buiten de Randstad betekent dit een vorm van emancipatie ten opzichte van het westen: waarom zou men zich nog langer op de taal van Amsterdam en Den Haag richten? *Proat Twents!* Deze ontwikkeling sluit aan bij het streven van de overheid om lokaal en regionaal bestuur te stimuleren. Door het ontstaan van één Europese markt hebben staten minder middelen om steun te verlenen aan regio's. De sociaal geograaf Jan Markusse: "Grensgebieden die vaak economisch achteraan lopen, moeten door zelfstandig samen te werken leren op eigen benen te staan. Dat gaat soms gepaard met een revival van de eigen geschiedenis en cultuur." Allerlei regionale dialecten willen binnen het Europese Handvest voor Regionale Minderheidstalen erkend worden. Het zijn veelal de cultureel bewuste groepen die hierin vooroplopen en het is nog maar de vraag in hoeverre het gebruik van het dialect in de alledaagse situatie toeneemt.

Stadsplat promoveert op de sociale ladder

Voor de grote steden ligt de situatie in economisch opzicht anders, maar globalisering en de veranderende arbeidsmarkt hebben daar wellicht nog wel meer invloed uitgeoefend. Vanaf de jaren zeventig trokken in een stad als Den Haag al vele (in de terminologie van toen) 'gastarbeiders' naar de oude wijken, gebouwd tijdens de grote stadsuitbreidingen eind negentiende eeuw – de Schilderswijk was de bekendste. In de interviews die ik eind 1976 in die wijk hield, was er geen thema dat zo vaak aan de orde gesteld werd als het feit dat het karakter van de wijk door de immigratie van 'buitenlanders' veranderde. De autochtone bewoners voelden zich zeer bedreigd. Bij een van mijn zegslieden hoorde ik het dramatische verhaal dat zijn vrouw "er met een Turk vandoor gegaan" was. Dergelijke problemen werden er niet minder op doordat de meeste oude arbeiderswijken in Nederland na de Tweede

Wereldoorlog sterk in verval waren geraakt; bovendien was er veel werkloosheid gekomen. Spanningen leidden in die tijd tot rellen. Toen de media daar gretig op sprongen, verergerde de situatie.

Nieuwe plannen van gemeentes om de oude wijken te renoveren, vielen niet altijd in goede aarde, waardoor opnieuw onrust ontstond. Criminaliteit en verloedering lieten in de Schilderswijk het patroon zien dat veel oude stadswijken in Nederland kenmerkte. Momenteel is deze wijk een 'multiculturele buurt', waar de meeste oorspronkelijke bewoners uit zijn weggetrokken. Het 'echte ààwe Haags' hoor je er nog slechts sporadisch. Met man en macht probeert men van verschillende kanten (onder andere ook de gemeente Den Haag) de positieve aspecten van de nieuwe situatie voor het voetlicht te brengen, maar niet te verhelen is dat de buurt vooralsnog de armste van Nederland is. Ook deze situatie zou echter weer kunnen veranderen: wellicht volgt de Schilderswijk op den duur het patroon van de Amsterdamse Pijp, waar gelijksoortige ontwikkelingen plaatsvonden, maar die nu op een krappe huizenmarkt door makelaars met succes als het Amsterdamse *Quartier Latin* is geherprofileerd.

Het verschijnen van een nieuwe onderklasse had echter voor de bestaande arbeidersklasse in de grote steden het effect dat deze als het ware een trapje hoger op de sociale ladder konden komen. Zo is de komst van allochtonen een eerste factor waardoor de taal van autochtone arbeiders kon promoveren; het stadsdialect heeft in vergelijking met de talen van de nieuwkomers iets vertrouwds en de afkeer ervan nam af.

Haags als taal van de vrije jongens

Als we echter een vergelijking maken met andere grote steden in het westen, is in Den Haag het verschil tussen de vroegere stigmatisering van het sociolect en de huidige opwaardering sterker dan in een stad als Rotterdam. Wat Amsterdam betreft: daar hadden zangers als Johnny Jordaan en Willy Alberti al eerder een traditie gecreëerd waarin de taal van het volk meer dan verborgen prestige genoot, zodat het verschil tussen een kwart eeuw terug en nu daar minder is. Henriëtte Schatz, die begin jaren tachtig de taal van Amsterdammers bestudeerde, schreef dat zij waarschijnlijk van oudsher de enige stedelingen in Nederland waren die zich onder bijna alle omstandigheden van hun dialect durfden bedienen.

De vergelijking tussen Haags en Amsterdams is interessant omdat er vanouds rivaliteit is tussen beide steden en er in de geschiedenis van de standaardtaal veel discussie is geweest over de vraag welk aandeel beide steden geleverd hebben aan de opbouw van het ABN. Mijn Haagse informanten die eind jaren zeventig antwoordden op de vraag welke taal ze beter vonden, die van Den Haag of Amsterdam, sloegen het Amsterdams vrijwel zonder uitzondering hoger aan. "Veel gezelliger", "Het komt gelijk op je af": zo werd het vaak getypeerd. Ook Schatz vond dat het Amsterdams buiten de stad prestige had – terwijl de sprekers zelf er een overwegend negatief beeld van hadden. Het zou interessant zijn te onderzoeken hoe dat nu in Den Haag ligt. Dezelfde man die in 1976 zo hoog opgaf van het Amsterdams, zei in 2001 op dezelfde vragen van mij meteen dat hij er niets van moest hebben. Ook enkele andere Hagenaars waren de mening toegedaan dat Haags niet meer onderdeed voor het dialect van de hoofdstad.

Als we naar het prestige van beide stadsdialecten in de rest van Nederland kijken, heeft Amsterdam eigenlijk betere papieren. De hoofdstad heeft als sociaal-cultureel en economisch centrum van Nederland sowieso prestige en Hagenaars kijken traditioneel op tegen Amsterdam. Populaire sportlieden bezigen bovendien frequent het Amsterdamse stadsdialect – het bekendst is de (oud)voetballer Johan Cruijf met zijn welhaast gevleugelde woorden *Elk voordeel hep se nadeel*, uitgesproken met de bekende Amsterdamse *r* en *a*. De rappe verspreiding in Nederland, ook in Den Haag, van bijvoorbeeld de hypercorrecte realisering van *s* tot *z* in woorden als *zentraal*, *zoep* en *zokken*) laat zien dat dit prestige niet verdwenen is.

Den Haag had en heeft geen vergelijkbare spraakmakers en moet het dus van andere zaken hebben. Want ook 'Haagse klanken' verspreiden zich: zie de velaire en huig-r, ook onder autochtone Amsterdammers. En mogelijk heeft de Poldernederlandse *ai* een Haags fundament.

Ook al is er in de jaren tachtig geen systematisch attitude-onderzoek over het Haags gedaan, uit wat in het vorige hoofdstuk werd beschreven is duidelijk dat het in de lift zat. Het gaat daarbij behalve om de realisering van losse klanken, ook om het aanzien en de identiteit van het dialect 'als zodanig'.

Volgens Ewoud Sanders, die in 1999 een boekje schreef over de invloed van Van Kooten en De Bie op het Nederlands, heeft hun werk niet alleen plat-Haags populair gemaakt, maar ook de deuren van het cabaret openge-

zet voor allerlei stadstalen en dialecten, zoals het Rotterdams, het Utrechts en het Twents. Het vermoeden lijkt gerechtvaardigd dat zij de aanzet hebben gegeven tot de opwaardering van het Haags. De vraag blijft echter waarom het optreden van Mien Dobbelsteen in een programma met een veel grotere kijkdichtheid het Amsterdams niet op vergelijkbare wijze 'op de kaart' heeft gezet. Beide programma's zijn van de jaren tachtig en waren voorbeelden van de opkomst van stadstaal in het publieke domein.

Mogelijk heeft deze kwestie te maken met het verschil in de manier waarop Jacobse & Van Es enerzijds en Mien Dobbelsteen anderzijds sociale tegenstellingen vormgaven. Het programma *Zeg 's A* bleef binnen de grenzen van het gangbare hoog-laag schema, terwijl Van Kooten en De Bie die grenzen juist doorbraken. De plat-Haagse typetjes staken op zodanige wijze de draak met de deugdencatalogus van de burgermaatschappij, dat het voor de hogere klasse kennelijk wel aantrekkelijk was om zich met hen te vereenzelvigen, maar niet om Mien Dobbelsteen en haar man na te doen – nog afgezien van de verschillen in taalgebruik, humor en wijze van presenteren.

De groteske wereld van het neoplat

Toch zou de doorbraak van het Haags, als herkenbare taal met een uitgesproken identiteit, pas later komen: met de geschreven vorm ervan in de strips van Marnix Rueb. De draad van Van Kooten en De Bie nam hij al in zijn eerste bundel expliciet op door Haagse Harry in het stemlokaal wanhopig te laten uitroepen: *"Kankâh!! Leifde Jakobse en Van Es nog maah!" "Hoe kejje nâh stemme as je nie ken kieze?!"*

Er zijn verschillende overeenkomsten in thematiek: het aftroeven en belachelijk maken van de bekakte Hagenaars, de hang naar het vrije, ongebonden leven, het blootleggen van maatschappelijke paradoxen. Nieuw was echter de inbedding in stripvorm: de relatief korte zinnetjes blijken bij uitstek geschikt om het stadsdialect in een eigenzinnige spelling tot zijn recht te laten komen. Met het allitererende Haagse Harry is plat-Haags voor velen bij uitstek de taal van Ruebs creatie geworden.

Inhoudelijk sluiten de strips aan bij de verhaaltraditie van slimme boerenjongens die eeuwen eerder een figuur als Tijl Uilenspiegel populair maakte. Net als hij voldoet Haagse Harry aan alle kenmerken van de *schelm:* geen

misdadiger, maar ook geen eerbiedwaardig mens, hij houdt het midden tussen een schalk en een schurk. Hij is zelf niet slecht, maar reageert alleen maar op de boosheid van zijn omgeving. Hij zit aan de onderkant van de samenleving, en zijn verzet daartegen is gewoonlijk listig. Zijn kracht berust op kennis van de menselijke zwakte. Hij handelt van geval tot geval, zonder plan, impulsief, door verlokkingen verleid. De schelm heeft geen levensdoel, wil niet de sociale ladder op, maar op eenvoudige en niet ambitieuze wijze van het leven genieten (*De Haag mot bruise*). Hij heeft geen programma en wil de wereld niet verbeteren. Zijn doelen liggen nabij en hij voelt zich onbehaaglijk als hij tegen de maatschappelijke orde oploopt. Hij bindt zich nergens aan. Hij is geen avonturier, maar zijn leven verloopt avontuurlijk.

De figuur van de schelm is daarom bij uitstek een instrument van de satire. Als literair figuur treedt hij op de voorgrond wanneer de samenleving op drift is en er een hang naar satire is. Het realisme dat met hem naar voren komt schokt, onttroont en ontmaskert schijnwaarden. Als *trickster* weet hij vanuit een underdog-positie hogeren af te troeven. In veel volksverhalen ligt in dit aftroeven een groot deel van de aantrekkingskracht van de gewenste werkelijkheid. Het stelt de onderkant van de samenleving in de gelegenheid te genieten van een verhaal waarin de wereld er heel anders uitziet.

De feitelijke aanwezigheid in onze cultuur van principes van rang en stand lijkt even te worden ontkend. Toch betekent dit niet dat dergelijke creaties alleen bij de onderklasse populair zou zijn. Integendeel, juist gesettelden behaagt het afwijken van gevestigde normen; meedoen aan de Haagse-Harry-folklore draagt bij aan statusverhoging – mits de balans tussen bourgeois en bohémien in evenwicht is: de traditionele scheiding tussen klassen verdwijnt alleen in schijn even. 'Plat gaan' heeft ook voor hogere klassen bevrijdende werking: je kunt even een gevoel van *communitas* beleven, tot uitdrukking brengen dat mensen in wezen gelijk zijn en dat hiërarchie een maatschappelijke constructie is.

De talrijke grappen in Haagse Harry ondersteunen het picareske beeld. Recensenten van Ruebs werk vermelden vaak dat binnen één strip de komische teksten op Harry's T-shirts veranderen. Dergelijke metamorfosen, die ook in volksverhalen voorkomen, passen in het beeld van de ongrijpbare figuur die Harry voorgeeft te zijn. De belevenissen van de stripheld spelen

zich vaak af in de openbare ruimte van Den Haag, die in de strips vaak klein wordt afgebeeld tegen de achtergrond van de enorme Harry. Zijn lichaam is grotesk, te vergelijken met figuren uit *Gargantua en Pantagruel* van Rabelais.

De Russische taalfilosoof Michail Bachtin beschouwt het groteske in dergelijke communicatievormen als een effectieve sociale kracht met een bevrijdende werking, die bereikt zou worden door op een andere manier naar het menselijk lichaam te kijken, waarbij de nadruk valt op de grenzen ervan, op de plaatsen waar het naar buiten treedt en in uitwisseling staat met zijn omgeving.

Grensvervaging, verdraaiingen en omkeringen: het is niet verwonderlijk dat Harry de laatste jaren een plaats heeft gekregen binnen het ritueel van verschillende festiviteiten, waar een carnavaleske sfeer wordt geschapen. Bij de presentatie van de *kugsus Haags*, zo schreef de *Haagsche Courant*, was het hoogtepunt het gezamenlijk zingen door "de hele evenementenbende van bekende Hagenaars" van *Je komp De Haag nie uit*, "met Wieteke van Dort voorop in de polonaise. Er wordt sterk aan gedacht deze carnavalskraker los op cd uit te brengen."

Al langer is in Den Haag de *KoninginneNach* te vergelijken met carnavalachtige mega-activiteiten na voetbalwedstrijden, Sail Amsterdam en de Elfstedentocht. Dergelijke feestelijke rituelen leggen de basis voor communicatievormen die afwijken van de officiële cultuur. Ook al steekt men hier vaak de draak met hiërarchie, het impliceert niet dat deze daardoor wordt aangetast. Integendeel, degenen die zich eraan overgeven, kunnen deze hiërarchie – vaak in weerwil van hun zelfopvatting – juist in stand houden.

Haags als taal van de hofstad

Kauneginnenach (er zijn verschillende spellingen) brengt me op het laatste punt dat met de populariteit van het Haags te maken heeft. Dat juist het Haagse stadsplat in Nederland zo in de lift is komen te zitten, is in de hierboven gepresenteerde gedachtegang niet los te zien worden van het feit dat koningin Beatrix sinds 1984 in Paleis Noordeinde werkt. Dat heeft niet alleen het aanzien van de stad versterkt (Den Haag profileert zich al een aantal jaren met de woorden *koninklijk veelzijdig*), ook in de folklore die rond plat-Haags floreert, speelt zij nadrukkelijk een rol. Voordat er speciale E-cards op de site

van *KoninginneNach* werden gezet waarop de vorstin figureert, liet *Kap nâh* al op de vierde pagina een ontmoeting plaatsvinden tussen Beatrix en Haagse Harry. Vijf pagina's verder kruipt Harry in de Gouden Koets. De koningin: *Rot op, burgâh!! Ik zit me toespraak te rippetere!!* Hij vrolijkt prins Claus op: *Nâh, lach es na Harry?* Ook in *Niet te wènag* treedt de koningin op: in krulspelden wacht ze aan de deur haar zoon Willem Alexander op na een uitje met Harry op Bevrijdingsdag. Het derde deel van Haagse Harry ruimt bovendien een rol in voor Máxima, die met haar aanstaande man krakeelt in plat-Haags. Verder bevat de *kugsus Haags* nogal wat royalty (Máxima leert Nederlands bij het HTI); op de voorkant van de cd *Alle dertien Haags* is de koningin als een dikke del afgebeeld. Het koningshuis *leg* op straat.

Nu is 'de koning' als icoon van een geordende samenleving natuurlijk een tegenpool van figuren als de ongebonden Haagse Harry. Door de confrontatie van deze uiteenlopende sferen wordt het maatschappelijk hoge als het ware omlaag getrokken naar het maatschappelijk lage. Ook dat is echter een typisch kenmerk van het picareske: Uilenspiegel heeft ontmoetingen met een hertog en met de paus, en ook andere volksverhalen laten dat patroon zien. Dergelijke ontmoetingen krijgen meer reliëf als we kijken naar de positie van koningen, niet zoals deze functioneren in onze parlementaire democratie, maar in de wijze waarop ze een plaats hebben in sprookjes, mythen en rituelen in traditionele samenlevingen. Wat zit er achter het omlaag trekken van de koningin tot een ordinaire vrouw, wier kroon wat scheef op het hoofd staat, die scheldt en haar handen op de heupen zet? Verschillende Hagenaars gaven uiting aan hun verontwaardiging over de vulgaire *KoninginneNach*-folklore.

Een voor de hand liggende gedachte is natuurlijk dat deze representatie tot uitdrukking brengt dat onze koningin ook maar een gewoon mens is, die doet wat elk ander doet. Vanuit antropologisch opzicht is het echter interessant te lezen wat etnografen hebben onderzocht in verband met het koningschap. Sacrale monarchieën in Oost-Afrika kennen riten waarin een dubbelrol is weggelegd voor de koning. Bij bepaalde plechtigheden, bij zijn troonsbestijging of tijdens periodieke verjongingsriten, volvoert hij tal van laakbare activiteiten. Zo bedrijft de koning reëel of symbolisch incest; ongeveer alle vrouwen die hem volgens de gangbare huwelijksregels verboden zijn, komen

daarvoor in aanmerking: moeder, zuster, dochter, nicht enz. Dergelijke praktijken maken deel uit van rituelen waarin de koning verboden voedsel inneemt en gewelddaden pleegt; soms wordt hij letterlijk in bloed gebaad of voert men hem bloederige restjes voedsel. De gedachte daarachter is dat hij zodoende alle vuil in de samenleving naar zich toe kan trekken om dit daarna in stabiliteit en vruchtbaarheid om te zetten. Hij sleurt met zijn trangressies als het ware de wanorde mee die hij belichaamt en waar hij daardoor de gemeenschap van zuivert.

Plat-Haags is nadrukkelijk verbonden geraakt met de belevenissen van Haagse Harry. De groteske wereld die hij representeert, met zijn omdraaiingen en grensvervagingen, heeft in de positie van de koningin een noodzakelijk tegendeel. Zij kanaliseert de spanningen in een samenleving die crisisverschijnselen vertoont.

Toelichting

De citaten van Winkler staan in deel II: 131 en I: 105, van Leopold & Leopold op p. 240, van Stellwagen op p. 18. Over beschaafd/onbeschaafd: zie het artikel van Jo Daan (Toelichting, hoofdstuk 5). De gegevens over taalattitude in de jaren zeventig zijn gebaseerd op Elias (1977): 70-80. Het artikel uit de *Haagsche Courant* is van 22 april 2000. De tekst op de band (van het Meertens Instituut) met de drie generaties loodgieters staat afgedrukt in Van Gaalen en Van den Mosselaar (1998). Over de kantoren aan het Voorhout: *NRC Handelsblad*, september 2001 bijlage M. Over dialectrenaissance en globalisering: Nicoline van der Sijs (red.), *Taaltrots* (Amsterdam/Antwerpen: Contact); Bas Kromhout, "De deling van Nederland. Geschiedenis bindt regio's over de grenzen", *Skript* 22 (2, 2000): 5-16. Hierin is ook het citaat van Markusse te vinden. Voorts: Cor van Bree "Het dialect in onze tijd", oratie 1983; Louis Peter Grijp, "Dialectmuziek en regionale identiteit", in: *id.* (red.), *Een muziekgeschiedenis der Nederlanden* (Amsterdam UP, 2001), 806-12. Over de 'nieuwe' Schilderswijk: Eildert Mulder, *De zwijgende portieken van de Haagse Schilderswijk* (2001). De gegevens over Amsterdam zijn gebaseerd op Henriëtte Schatz, *Plat Amsterdams in its social context* (Amsterdam: PJMI, 1986). De beschrijving van de schelm is ontleend aan Elisabeth Frenzel, *Motive der Weltliteratur* (Stuttgart: Kröner, 1980^2), p. 608-19. Over de

verhouding tussen bourgeois en bohémien in onze moderne samenleving: David Brooks, *Bobos (bourgeois bohemians) in paradise. The new upper class and how they got there* (New York: Simon & Schuster, 2000). De opvatting van Bachtin is onder andere te vinden in *Rabelais and his World* (uit het Russisch vertaald; Cambridge, Mass.: MIT Press, 1968). Over folklorisering: Ton Dekker, Herman Roodenburg, Gerard Rooijakkers (red.) *Volkscultuur. Een inleiding in de Nederlandse etnologie* (Nijmegen: SUN/Meertens Instituut, 2000) en G. Rooijakkers "Volkskunde; de rituelen van het dagelijks leven", *Cahiers voor Regionale Geschiedenis en Volkscultuur* (Utrecht: Nederlands Centrum voor Volkscultuur, 2001), 46-54. Ik realiseer me dat de paragraaf over het koningschap nogal 'kort door de bocht' is; voor meer informatie zie Simon Simonse, *Kings of Disaster. Dualism, Centralism and the Scapegoat King in Southeastern Sudan* (Leiden: Brill, 1992), p. 15-40 en René Girard, "La royauté et le pouvoir central", in *id., Des choses cachées depuis la fondation du monde* (Paris: Grasset, 1978), p. 59-67. Over de presentatie-bijeenkomst van de *kugsus Haags*: *Haagsche Courant*, 16 november 2001.

8. Vocabularium Hagense

De woordenlijst die hieronder staat afgedrukt, is uit bronnen van verschillende aard samengesteld. De basis ervan wordt gevormd door het lexicon Haags uit Goeman (1999). Belangrijke aanvullingen konden worden aangebracht met behulp van Van Bolhuis (1937/1999 herdruk), *Gabbertaal*. Van Bolhuis was onderwijzer bij het openbaar lager onderwijs in Den Haag en deed op straat en in cafés 'veldwerk'. Geen wonder dat onderdelen van zijn verzameling een sterk Haagse indruk maken. Konden veel typisch Haagse woorden al eerder als Bargoens of Jiddisch gekenmerkt worden, door de informatie van Van Bolhuis is dat aantal nog toegenomen; meestal komen die woorden niet voor in het sterk op het Amsterdamse Bargoens gebaseerde boekje van Köster Henke (1905).

Uit de woordenlijsten die *Ut Groen-Geile Boekie* en Van Gaalen en Van den Mosselaar (1998) geven, zijn de woorden opgenomen die deze auteurs gemeen hebben. De betekenisomschrijvingen in *Ut Groen-Geile Boekie* vertonen vaak een woordspelige, ironische draai. Aan dit bestand werden de specifiek Haagse woorden uit de appendices van Elias (1977) toegevoegd en ook woorden die we uit onze bandopnamen vlooiden. Verder hebben we vogelbenamingen opgenomen, die afkomstig zijn van een beroepsvinker uit Den Haag. Ze zijn misschien niet specifiek stads, maar de terminologie geldt voor het gebied van Wassenaar tot en met Loosduinen, en bevat nog een verwijzing naar de verdwenen Haagse straatnaam *Ledig Erf*.

De lijst is alfabetisch; voor een indeling naar betekenisveld en voor commentaar op de kern van deze lijst zie Goeman (1999). De toelichting bij afzonderlijke woorden is sterk gericht op het Bargoense element. Voor de verklarende opmerkingen is gebruik gemaakt van: *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, Beem (1974), Köster Henke (1906), Van Bolhuis (1937) en De Coster (1998). Enkele verklaringen zijn nieuw. Zo bijvoorbeeld die voor *gage* en voor *seis slaan*. De spelling sluit aan bij die van de gebruikte bronnen, en, als daar aanleiding toe is, gevolgd door de Standaardnederlandse spelling.

Er is altijd een ambivalente interesse geweest voor het Bargoens, een groepstaal, die bij buitenstaanders zowel negatieve waardering als prestige opwekt – en die dus ook door buitenstaanders wordt overgenomen. Al in het Haags van de eerste helft van de zeventiende eeuw zien we dat Adriaen van de Venne in zijn Haagse toneelstuk twee grote lijsten van geheimtaalwoorden geeft. De ene behelst een Bargoens waarvan bepaalde elementen ook nog in het huidige Bargoens voorkomen, de andere is een taal waarin de woorden door *k*- en klinkerinvoeging vervormd worden: bijvoorbeeld *eten* [groter] *eketen*. Hij put uit een bron die toen ook elders in Holland geliefd en bekend was. Van de Venne geeft via de woordenschat van die geheimtalen maatschappelijk commentaar op de gebruikers ervan; als lid van de Haagse maatschappelijke middengroep is hij zelf deel van het verspreidingsproces van het Bargoens. Dat Bargoens van de zeventiende eeuw was overigens niet dat maatschappelijk succes beschoren als later het twintigste-eeuwse Bargoens ten deel viel. Het enige nu nog specifiek Haagse woord, dat we ook in de lijst van Van de Venne vinden, is *buize*: drinken.

afgelaaie: op, Bargoens: op, afgetobd

afgepègâhd, afgepeigerd: doodop, Jiddisch/Bargoens *peigeren* doodgaan

afnokke: ophouden; vergelijk Engels *knock* 'kloppen'

aftaaie: weggaan

afzèke: treiteren

akrobate (werkwoord): kunstenmaken

angepijtst ('t ~ hebben): voor mekaar maken; *'t is angepijtst*: het is voor mekaar

asman: vuilnisman

auwehoe-e, ouwehoeren: tegen iemand ingaan

baandàhs, baanders: benen, *mooie baanders*: (mooi) meisje, Bargoens *baanders*: schoenen, Bargoens *baanderen*: doelloos rondlopen
badgas, badgast: rare kerel, oorspronkelijk benaming voor toerist
bâhte, bouten: behoefte doen, Bargoens
bâhtebak, boutenbak: wc, vergelijk Bargoens *boutekeet*, *boutkitje*
bajes: gevangenis, Bargoens: winkel, huis gevangenis
bakkie, bakje: aanhangwagen, kop koffie, bier, amateurzendapparatuur
bal: gulden, Bargoens
ballejattâh, ballenjatter: politie(agent), van Bargoens *jatten*: stelen
balletsje, balletje; *(als 'n ~)*: dronken, van Bargoens *balo*: varken?
baulus, bolus: gezicht, hoofd
bazesnaai: sigaar uit eigen doos, van Bargoens *snaaien*, kapen, wegnemen, stelen, Jiddisch *Schneien*?, afzetten
begaffele: begrijpen, Bargoens foppen, bedriegen
beisje: dubbeltje, Bargoens *beis*: twee
beweging: winkel, (*een hele mooie ~*)
bikkâh, bikker: souteneur, Bargoens smulpaap
bink: politie(agent), Bargoens
bitossen: borsten
blâ gâd, blauw goud: lood, vergelijk Bargoens *blauw laken*: lood (verouderd)
blindzaaier: klap
boerennachtegaal / bastaardnachtegaal: heggemus / prunella modularis
Bokkestraat: Boekhorststraat
bonke: copuleren
bonte dief: ekster / pica pica (zelden gebruikt)
braugum, brogem: kerel, Jiddisch *broger/broocher*: jongen (is verward met Jiddisch *broochem*: voorwerp, goederen)
broeâh, broer: aanspreking van jongen
bùize, buizen: bier innemen, Bargoens *buizen*: drinken, zuipen
bulsems: borsten

Dellef: Delft
dèning, deining: ruzie
dichtrotte: op slot doen, vergelijk Bargoens *rot* 'heel erg'
doen: geven (*bakkie doen*: koffie geven)
does: douche

doese (werkwoord): douchen

dok: dokter

dolle: gekheid maken, Bargoens *dollen*: groot doen

doppie: copulatie, *op de dop gaan*: copuleren

dot: copulatie, vergelijk *dot*: schaamhaar, *op de ~ gaan*: copuleren

dreun ('n ~ voor zijn plaat): in mekaar slaan; zie *plaat*

dronke droppie: dronken

Dùindig: Duindicht

dùinkaunèn, duinkonijn *(as en dronke ~)*: dronken als een konijn

èkel, eikel: hoofd, kerel

'elektries: el'ectrisch (klemtoon op eerste lettergreep)

fasjenerend: fascinerend

flamoes: vrouwelijk geslachtsdeel, Bargoens

foocheltsjes, vogeltjes: vogels

freilegge, vrijliggen: vrijuit gaan

gaai: vlaamse gaai / garrulus glandarius

gabbâh, gabber: vriend, houser, Bargoens vriend, medeplichtige, van Jiddisch *chawwer*: kameraad, vent

gage, daar komt ~ van: dat leidt tot knokken, van Frans *gâchis*: verwarring, rotzooi

galbak/gallijer: gemene, vervelende kerel, vergelijk Bargoens *galsterd*, gemene kerel, zie *gallies* en *lèjah*

gallemieze: dood, failliet, kapot, van Jiddisch *challash*: zwak + Jiddisch *mies*: lelijk

gallies: er genoeg van hebbend, van Jiddisch *challesj*: misselijk

ganderik: politie(agent), Haagse uitspraak van Bargoens *granderik*, van Frans *grande*

gashuis, gasthuis: ziekenhuis

geeltje: biljet van fl. 25, Bargoens

geiwhongâh, geeuwhonger; *aan de ~ ligge*: geen geld hebben

gerrit: kauw / corvus monedula

geschâhterd, geschouterd: gek, zie ook *schoutekadet*

getèsem, geteisem: tuig, van Bargoens *geteistem*, Jiddisch *chateisem*: gepeupel

giechel: gezicht

gleuf: vrouwelijk geslachtsdeel

glupo/gluipdeike, gluipdeken: gluiperd

godgieter: dronken
goudlijster: wielewaal / oriolus oriolus
gouwe handjes hebben: expert zijn
graf: voorvoegsel: doods (*-sfeer*, *-lul*), ook zelfstandig: *Open graf*: Den Haag
griepe: kankeren, zieken

haatje, *heitje*: kwartje, van Bargoens *heit*: vijf, (een kwartje is vijf stuivers)
hijs ('n ~ voor z'n treiter): in mekaar slaan, zie *trètâh*
hoeretoeter (als 'n ~): dronken, van Bargoens *toet/toetje*: mond
Hoge-Zeiltje: Oog-in-'t-Zeilstraat
hoop, *(de grote ~)*: de rijken, *bij de grote ~ halen*: stelen van de rijken
houtluis: timmerman
houtworm: timmerman

inloep: vrouwelijk geslachtsdeel
intrigere: interesseren (*dat intrigeert me niet*)

jetsers: borsten, vergelijk Bargoens *jidder*, verwant met Nederduits *judder* uier
jiep: jeep (uitgesproken met *j-* in plaats van *dj-*)
joetje: tientje, van Bargoens *joet*: tien
Joetonboys: vriendengang uit de Nutonstraat, zie aldaar
jongen (deze ~): ik/mij
jut: politie(agent), vergelijk Bargoens *juto*: agent

kammeraad: vriend (hoog-Haags 'vriend' = *vrind*; reeds zeventiende eeuw)
kane, kanen: eten, vergelijk *kaan*: stukje uitgebraden spek
kanis: hoofd, Bargoens *kanes*
kankâh, kanker: als voorvoegsel, *kankertèug*: kankertuig
kappe: ophouden (*kap nâh*: nou kappen!)
kapsies/kapses: kapsones/spatjes, Bargoens *kapsie*: aanmerking/herrie/twist
Kèkdùin: Kijkduin
kiksâhze, kiksauzen: behoefte doen, van Bargoens *kiksaus*: mikmak, Engels leenwoord, in het Engels mogelijk van Frans *quelque chose*
kit: politie(agent), vergelijk Bargoens *kit* 'gevangenis'
klabak: politie(agent), Bargoens
klap voor z'n leier: in mekaar slaan, zie *lèjâh*

klein jantje: winterkoning / troglodytes troglodytes
klets: bier
knaak: rijksdaalder, Bargoens
knags/knag, knars / knar: hoofd/gezicht, Bargoens *knar*; het Haags verwart *knar* met Bargoens *knars*: vonnis
knake: (meervoud) geld
knerrep, knerp: hoofd, Bargoens
knètâh, kneiter: drol, groot
knèze, knijzen: iets kennen/kunnen, Bargoens kijken/kennen
kniftag, kniftig: gek
knoert ('n ~ voor z'n knars): in mekaar slaan; van Bargoens *knar*: zie *knags*
knoppen: borsten
knui / tukker kneu / carduelis cannabina
koekwâhze: koekwauzen: ouwehoeren
konijntje (als een ~): dronken
koolhoed: politie(agent)
kopschool: voortgezette lagere school
kuielatten, kuierlatten *(de ~ nemen)*: ervandoorgaan, Bargoens
kut: vrouwelijk geslachtsdeel
kwast: mannnelijk geslachtsdeel
kwee: (oude) hoer, geslachtloos wezen', van Middelnederlands *quene*, vrouw, vergelijk Engels *queen* 'koningin'

Laakh'ave: Laakhaven (klemtoon op de tweede lettergreep)
lam(m)entere: zeuren
lappen: betalen
lèjâh, leier / lijer: (levend) lichaam
lekkâh, lekker: vervelend
lens (1): uitgeteld, vergelijk Standaardnederlands *lens*: leeg; (2) *('n ~ voor z'n treiter)*: in mekaar slaan, van Bargoens *lensen*: geven
lèp, *lijp*: gek, gewestelijk en ouder: scheef/schuin, Bargoens *lijpie*: grapje
lik: gevangenis, Bargoens
link: slim, gevaarlijk, vals, Bargoens
linkmicheltje: gevaarlijk, vals iemand, Bargoens *linkmiggel*: grappenmaker, gevaarlijke jongen, van *miggelen* verdacht lachen
listag, listig: gek, Bargoens gek, gevaarlijk

lulèzâh, lulijzer: mobiele telefoon, tot voor kort: mobilofoon
lulle: praten, Bargoens kletsen, zeuren

makkelijk (net zo ~ / ~ zat): gemakkelijk, zo
makkers ('n paar ~ voor z'n eikel): in mekaar slaan; door hypercorrectie van r-verlies uit Bargoens *makkes*: slaag, klap, onheil
mariëniers: mariniers
matse: bevoordelen, Bargoens van Engels 'to match'
matte: vechten, vergelijk Bargoens *matschudding*: herrie, ruzie
maui, mooi: versterkend (~ *nie*)
meis: koolmees / Parus major
mèjâh, meier: fl. 100, Bargoens, van Jiddisch *meie*: honderd
melèjâh, Maleier *(as un dronke ~)*: dronken
melik: gezicht, van Bargoens *melik/melis*: zak: buik
melis, 'n tik voor z'n ~: in mekaar slaan, zie ook *melik*
memmen: borsten, Bargoens
meppe: vechten, Bargoens : *mep*: klap/stoot
meuâh, meur: stank
meure: stinken/slapen
mokkel: meisje, geliefde
Mokum Haij/Mokum Heif: Den Haag, Bargoens
mollem: geld, Bargoens
mud: fl. 100
mudje: fl. 50?, kleine fl. 100
muts: vrouw
mutse: copuleren
naaldèzah, naaldijzer: staaf om tramwissels handmatig om te zetten
naast staan (*daar staat* ~): bij komen
nakkau, nakko: dwaas, Bargoens
nasse: eten
natte rug: hard gewerkt
nèf, nijf: mes, van Engels *knife*, Haagse herinterpretatie van Bargoens *nef*
negendoder (spec. voor 'grauwe klawier'): klapekster / lanius excubitor
niegus: fout, Bargoens van Jiddisch *niechsj*: slecht
niesje: (aardig) meisje, Bargoens *niese*: dame/meid van Jiddisch *('n) iesje*
de Nutonstraat: Newtonstraat

oâhgineil, origineel: echt (~ *waah*: echt waar)
okkies geven: een dreun uitdelen, vergelijk Bargoens *okkies*: gebrande duivenbonen of kleine bonen
ongetoge : onvertogen
onwès, onwijs: positief versterkend voorvoegsel
ophijse: opdrinken, van Bargoens *hijsen*: drinken
opkankerlazerstralen: opdonderen, van Bargoens *kankeren*: sarren, pesten + Bargoens *lazerstraal*: lammeling
opknappe, iemand ~: in mekaar slaan
opnaaie: stangen, van Bargoens *naai*: bij de hand

pages: bang, Bargoens uit Hebr. *paached*: vrees; *pages* is volgens De Coster pas in de tweede helft twintigste eeuw geattesteerd, maar het is al bij Van Bolhuis te vinden
pagtè, partij: zooitje (versterkend)
pagtie (House~), houseparty, van Engels *party*
patsâh, patser: proleet, van Bargoens *patser*: gemenerik; *patser* (*slaan voor z'n* ~): in mekaar slaan, Bargoens *patser*: gemenerik
peâh, peer: geschikt iemand
pegel: gulden, Bargoens
pèling, peiling; *in de* ~: in de gaten, zeemanstaal
Penoleum: Napoleon
pèp, pijp *(de ~ ùit)*: dood
pèp, pijp: manl. geslachtsdeel (*vette* ~ : kan niet waar zijn)
pèp, pijp: ontlasting
pèp, pijp: slagwapen
Pieâh, Pier: de Scheveningse Pier
piegem: kerel, Bargoens dwaas/zonderling/klein ventje
piepnèzâh, piepnijzer: punaise
pierewaaie: naar Scheveningen gaan, zeemanstaal
pimpel / blauwkopje (soms): pimpelmees / parus caeruleus
pinèzâh, pinijzer: punaise
pisse/pissag, pisser: weg, Bargoens *pisser*: kwijt, weg
plaat: gezicht, Bargoens *plaat*: voorhoofd, gezicht
plest'iek: plastic; klemtoon op tweede lettergreep
plète/plèthène/pleitos/plètènde, pleite/pleitheinen/pleiteinde *(ga ~)* : weggaan (*de plèterik make*: laatste grap van voorstelling), van Bargoens *pleite* weggaan, onder-

duiken, failliet gaan, uit Jiddisch *pleite* (zijn): failliet zijn, van Hebreeuws *peleitoh*: vlucht (om faillissement te ontlopen)

pleuâh, pleur (1): klap; *een plaatpleur geven*: in mekaar slaan, zie *plaat*; (2): koffie

pleure: gooien/in mekaar slaan

poekelen (niet om ~): niet zeuren, van Bargoens *poekelen* praten, vertellen'

poen: geld, Bargoens

poeplap: portemonnee, Bargoens *poeplappie*: zakje met geld

porum: gezicht, van Hebr. *ponim*: gezicht

Prelleweg: Parallelweg

prent: bekeuring, Bargoens *prent*: (1) 'mooie' jongen, (2) bankbiljet

râhze, rauzen: snaaien/vechten, van Bargoens *rausje*: stelen/roven

rammele: vechten van Bargoens *rammen* vechten

reet: achterwerk, Bargoens

ritsele: stiekem regelen, oorspronkelijk soldatenslang: 'organiseren' van ontbrekende uitrusting

robijntje mannnelijk kneu in het voorjaar, kneu / carduelis cannabina

rufte: stinkende winden laten

rug (rooie ~) biljet van fl. 1000, Bargoens

ruit, reut *(de heile ~)*: de hele zooi, vergelijk *rot*: stads-/legerafdeling

ruitele, reutelen: op de pof bestellen, van Bargoens *reutel*: (op de) lat, borg

ruk (geen ~): (n)iets, van Bargoens *ruk*: tijdje

rus: agent, Bargoens: rechercheur

sâhze, sauzen (1): hard regenen, Bargoens *sauzen*: regenen; (2): plassen

schâht, schout: gek persoon

schâhteg, schoutig: gek, onhandig

schâhtekeis, schoutekees: gek geheel, raar figuur

schâhtmejaur, schoutmajoor: zieligerd

Scheiveninge: Scheveningen, in de negentiende eeuw nog *Scheveling*, begin twintigste eeuw *Schevelingen*

scheuâh, scheur: mond, Bargoens *scheur*: slop, nauw straatje

Schilderswijk, (het ~), de Schilderswijk

schildvink / vink / takkeling (d.i. vink met zuivere slag): vink / fringilla coelebs

schoutekadet: raar figuur/maf, zie *schâht* en zijn samenstellingen

schudde (je ken et wel ~): niet krijgen

schuiven (gaan ~): ervandoorgaan, van Bargoens *schuiven*: lopen, Bargoens *een schuiver nemen*: er van door gaan

seis slaan: uitgeteld slaan; *seis* van het Franse telwoord *six*; of van het kleine Napoleontische geldstuk, de *six*; vergelijk de Standaardnederlandse uitdrukking *zo plat als een dubbeltje slaan*; mogelijk verwarring met de uitdrukking *sies slaan*: de zes werpen bij het dobbelen; een afleiding van *seis*: valkmes, kling ligt niet voor de hand

sitte: gevangen zitten

sjielpie / duikelaar / kraagmus: ringmus / passer montanus

snaaie: stelen, zie *bazesnaai*

sogenaamp, zogenaamd (bijwoord): namelijk

spatjes/spatsies: kapsones van Duits *Spass*

spèkâhmans, spijkermans: Jezus

spettâh, spetter: knap iemand

spinhuis: gevangenis

spleet: vrouwelijk geslachtsdeel

staatshoeâh, staatshoer: agente

steenmus / straatmus / ledig erfsklant (*Ledig Erf*: vroegere straatnaam in den Haag) / *tjenkenkeling* (vinkersterm): huismus / passer domesticus

stinkdeike, stinkdeken: smerige vrouw, vergelijk Bargoens *stinkniese*: hoer/vuile meid

strèke, strijken: gaan slapen (*gestrèk(t) gaan*: idem), vergelijk *strijken*: neerhalen

strontpikker / zwurel: kuifleeuwerik / galerida cristata

taas, goed an z'n ~ trekken: veel aftroggelen, Bargoens *taas*: hoofd

takke: negatief voorvoegsel: slecht

tandjes: krachtterm *(ik werk me ège de ~)* uit het wielerjargon, *een tandje meer/minder*: grotere/kleinere versnelling, daar alleen maar enkelvoud

temmis: te emmes, sla je helemaal temmes, van Bargoens *emmes*: flink, goed, handig

tik voor z'n bolus, ('n): in mekaar slaan, zie *baulus*

tremme, in mekâh ~ : vernielen

tremtunnel: HTM-tramtunnel met doorlekproblemen

trètâh, treiter: gezicht/hoofd, Bargoens *treiter*: brood

trossen: borsten

tùig, tuig: gespuis

tuimelier / zoetelief: boomleeuwerik / lullula arborea

tuinekster / schreeuwlelijk (vinkerstaal, reactie op roofvogels) / ook *negendoder* (zie daar voor een speciale betekenis): klapekster / lanius excubitor

ùie, uiien: waardeloos, vervelend, van Bargoens *ui*: misslag, slecht gemaakte biljartstoot
ùitgenas, uitgenast: slim, van *nassen*: eten (zelfde vorming als Standaardnederlands *uitgekookt*)

vaar: vader
veig, veeg: klap; *en ~ geive*: copuleren
verbouwen: in mekaar slaan
verlege: bang
vet: heel erg; zie ook bij *pèp*
Villa/Hotel Duinzicht: Scheveningse gevangenis, Bargoens
vinkie: kleine portemonnee, Bargoens
Voâhburregâh, Voorburger: inwoner van Voorburg
vorenkant: aan de voorkant
Vreidespalès: Vredespaleis

wâhs, wous: gek/ raar figuur
wâhze, wouzen: ouwehoeren
wauht, wout: politieagent, Bargoens *wauw*: politieagent; *de waut*: de politie;
weite, weten; *wat wâh je ~*, wat wou je ~: wil je wat?
wènag, weinig, *niet te ~* : geweldig
wiet (vinkersterm / geheimtaal): spreeuw / sturnus vulgaris
Wijk (het ~): de Schilderswijk
wippe: copuleren

ze om hebben: dronken
zeikâh, zeker, *op ~* : zeker; *zeikâh wete*: inderdaad (pas sinds begin van de jaren 1980);
zie'k zo bleik , ~ bleek: neem je me in de maling?
zieke: treiteren
zitte, 'm hebbe ~: dronken;
zuâh, zuur: de pineut, soldatentaal: gestraft
zùige, zuigen: het bloed onder de nagels vandaan halen, vergelijk Bargoens *zuiger*: ondervragende politieambtenaar;
zwarte lijster: merel / turdus merula; de volksopvatting is dat de mannetjes geen merels zijn, maar dat ze een soort van lijster zijn

Toelichting

Litteratuur op het gebied van Bargoens: H. Beem, *Uit Mokum en de Mediene. Joodse woorden in Nederlandse omgeving* (Assen: Van Gorcum, 1974); Köster Henke, *De Boeventaal* (Dokkum: Schaafsma en Brouwer, 1906); Van Bolhuis, *De Gabbertaal* (Ede: C. Niessen, 1937). De laatste twee boeken zijn opnieuw uitgegeven en van een inleiding voorzien door Ewoud Sanders, *Boeventaal en Gabbertaal* (Amsterdam: de Bijenkorf, 1999). Ook is vergeleken M. de Coster, *Woordenboek van populaire uitdrukkingen, clichés, kreten en slogans* (Den Haag/Antwerpen: Sdu/Standaard, 1998). Incidenteel is ook Moormann, *De Geheimtalen* (Zutphen: Thieme, 1932/1934) geraadpleegd, alsmede Siegmund Wolf, *Wörterbuch des Rotwelschen* (Mannheim: Bibliographisches Institut, 1956). Zie voor andere genoemde bronnen de bibliografie en de verwijzingen in vorige hoofdstukken. De vinkersterminologie is ontleend aan het vragenlijstbestand van het Meertens Instituut. Het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* ('s-Gravenhage en Leiden: Nijhoff, Sijthoff en Stemberg, 1882 e.v. Sdu) is ook op cd-rom beschikbaar. Het zeventiendeeeuwse gebruik van *vrind* is te vinden in de brieven van de zusjes Huygens en Dorothea van Dorp aan Constantijn Huygens. Voor de betekenissen van *gâchis* in het Frans zie: *Trésor de la Langue Française* (Nancy).

9. Brief, verhaal, lied, strip, kaart, oefening, website

Brief uit de negentiende eeuw

Onderstaande brief is overgenomen uit Stellwagen (1887). De weergave van de stomme e is vermoedelijk van zijn hand.

Leije, 15 Maart 1884.

Gəliefdə Keetjə,

Deezə is dienəndə, uw tə laate weetə, asdat ik nog frits en gəzondt, hoopendə van uw van 't zelfdə gəliefdə Keetjə, ik kos u niet nalaatə u tə schrijvə, nu zə mijn ovərgəplaas hebbə naar Leijə, də kos is bes, daarvan niet; maar jə bəgrijp, ik nou niet elkə dag bij jə kan kommə, maar met Augustus komp ik met groot vərlof, zoodat asdat wə dan samə der eens op uit zellə. Mijn broer is met tə məneuvərs na Utreg. De luitnant van mə kompie zeg, as ik goed oppast, dan mag ik een Zondag naar də Haag. Heef u dan u uitgaansdag? Daar ik verdərs niet veel nieuws meer weet, maar hoe is het mettə vijt in u vinger? Dus een Zondag komp ik. Dan ganəmə als 't mooi weer is na Schevəlingə, na zeerus. Wijlie hebbə ən bestə luitnant, die zoowat frans ken parleeë, ik heb mijn been verzwikt. Ik breek af met tə pen, maar niet met ət hart. Zijt verder gegroet van u gəliefdə Jan v. den Brug.

Verhaal: Ontslag op staande voet

Sommige informanten bleken tijdens interviews superieure vertellers te zijn. Onderstaand verhaal werd opgenomen in december 1976 en staat ook afgedrukt in Elias (1977): 124-28. Als geluidsbestand is het te downloaden via de website www.taalinstadenland.nl.

Het werd opgetekend uit de mond van Henk Veltkamp (toentertijd 44 jaar), die ik in maart 2001 opnieuw bezocht. Hij beluisterde de opname en verleende me toestemming de tekst onder zijn naam in dit boek op te nemen. Om het verhaal leesbaar te houden is het zoveel mogelijk in de 'normale' spelling voor het Standaardnederlands weergegeven.

H.V. Nou, toen was 't ineens, eh, ja, een beetje buitenlucht werken, toen ben ik schilder gaan worden. Nou. Hè' ik me eige iedere dag de pestpokke motte fietsen naar eh naar eh naar 't einde van Wassenaar naar Den Deyl, dan stond d'r zo'n timmer – zo'n timmerfabriek daar en dan mos ik al die kozijnen gronden en meniën. Ja, ik als jonge knul ja goed ik kon uit de voeten natuurlijk met die kwast en ik was meniën meniën meniën, en gronden gronden gronden, ik denk honderden kozijnen per dag. En ja, dat vond die baas wel lekker. Maar die twee schilders die daar bij // waren // die dejen geen M.E. // Die dachten natuurlijk ook// H.V. pokke meer. Die denken die gekke Henkie die doet dat wel. Dus ik vroeg om opslag. Hij zeg 'Ja joh, de andere week'. Ik zeg 'Ja' ik zeg 'maar dat blijf je ouwehoeren, de andere week' ik zeg 'mot je eens kijken wat ik allemaal flik joh' ik zeg 'en die twee lapsansen' ik zeg 'die doen d'r maar eh' ik zeg 'die doen nog geen kwart van wat' ik zeg 'van wat ik doet'. Ik zeg 'Ik moet er bij hebben' ik zeg 'anders rot ik op' ik zeg 'klaar'. Hij zeg 'De andere week'. Ik ik zeg 'Dat is de laatste week dat je 't beloof hoor!'
Nou ja goed. Andere week. Hij zeg 'Ik heb geen prettige mededeling voor je'. Ik zeg 'Heb ik me ontslag dan?' Hij zeg 'Ja, d'r is geen werk meer'. Ik zeg 'Dat voelde ik wel op an he'?' Ik zeg 'Vuile vieze stinknek' ik zeg 'daar heb ik me eige godverdomme de beroerte gewerkt, ik zeg, nou krijg ik me ontslag. En dit -' Hij zeg 'Ik geef je op staande voet ontslag met je grote bek'. Ik zeg 'Zo, nou' ik zeg 'da's goed joh' ik zeg 'maar jij geef me dalijk drie weeklonen'. Ik zeg 'ik krijg nou veertien vijfenzeventig' ik zeg 'en dan doe je d'r eens twee keer veertien vijfenzeventig bij. Je geef me op staande voet ontslag. Terwijl me dat je me al vijf weken opslag beloof'. Hij zeg 'Ja' hij zeg 'je denkt toch niet dat ik gek ben?' Ik zeg 'Nee' ik zeg 'maar weet ik dat ik dat ik met drie keer een weekloon weggaat?' Ik zeg 'Want je hele tent gaat d'r an hoor!' Hij zeg 'Dat zal ik wel eens willen meemaken'. Ik zeg 'Dat maak jij mee!' Hij zeg 'Kom je geld maar halen op kantoor'. Ik zeg 'Ja, daar kom ik ook naar toe, naar kantoor'. Ik zeg 'Maar onthou 't dan dat 't drie keer een weekloon mot leggen hoor'. Ik zeg 'want al je al je kankerramen gaan in'. Dan zeg – hij zeg 'Dat zal ik wel eens willen zien'. Ik zeg 'Joh, dat hoef je niet te zien' ik zeg 'dat hoor je wel'.
Dus ik naar kantoor. Ja, helemaal van Den Deyl, helemaal hier weer naar de M.E. Ja H.V. Van Baerlestraat ... Kom ik daar, zeg eh 'Ik wou graag me geld me geld hebben',

want ik had 't uitgerekend, drie keer veertien gulden vijfenzeventig 's dat had ik schoon ... Dus ik had eh tweeënvijftig gulden, drieënvijftig drieënvijftig zoveel had ik ... Ja, dat was toen je weekloon hoor, veertien gulden zoveel voor een kn- voor een knul ... Zeg tie vent tegen de boekhouder zegt te wijzen 'Nee' hij zeg 'want de baas heb opgebeld' hij zeg 'je krijg maar één -' ik zeg 'nee' ik zeg 'hij heb me op staande voet ontslagen' ik zeg 'ik heb vijf weken opslag gevraag en nou' ik zeg 'en nou dat ik 't zal krijgen' ik zeg 'krijg ik op staande voet me ontslag' ik zeg 'omdat ik er wat van zee' ik zeg 'dus ik eis gewoon' ik zeg 'twee keer een weekloon d'r bij' ik zeg 'd'r staat nog veertien dagen ... dinges'. Ik zeg 'Anders mot ie me veertien dagen houwen' ik zeg 'dan mot ie me veertien dagen de tijd geven om een andere baas te zoeken'. Hij zeg 'helemaal niks' ik zeg 'joh' ik zeg 'met jou heb ik helemaal niks te maken' ik zeg 'je geeft drie keer een weekloon, en klaar is Kees, want al de al de al de ruiten gaan hier in in de (Van) Baerlestraat. Hij zeg 'Ja' hij zeg 'daar heb ik niks mee te maken'. Ik zeg 'Nee?' ik zeg 'nee? Dan zullen we kijken'. Ik zeg 'Tel tot drie' ik zeg eh 'Me ene weekloon heb ik in me zak en ik kom d'r twee halen'. Ik zeg 'Nou, je gaat je gang maar.' En ik naar buiten en ik pakte een kei en ik ging rinkeldekinkel. Hele grote ruit erin. Nou ja, in een tijd van vijf minuten stond de politie natuurlijk voor de deur ... 'En heb jij dat gedaan?' Ik zeg 'Ja' ik zeg 'en die andere gaan ook allemaal in.'

M.E. (gelach)

H.V. Hij zeg 'Je bent nogal wat van plan'. Ik zeg ik zeg 'Wat dach- jij niet dan?' Ik zeg 'Moet je nou eens goed luisteren' ik zeg 'ik ben veertien jaar' ... ik zeg 'heb ik me vijf à zes weken me 't beroerte gewerk' ik zeg 'vijf à zes weken zegt ie tegen me: 'je krijg opslag'', ik zeg 'nou verwacht ik opslag' ik zeg 'dan geeft ie me op staande voet ontslag die-' ik zeg 'die vuile viezerik'. Ik zeg 'wat zal u dan doen?' Hij zeg 'Ja' hij zeg eh hij zeg 'dat zijn natuurlijk (allemaal) emoties' zegt ie. Hij zeg 'maar je ken toch die ruiten niet in-'. Ik zeg 'Man ik hèt 'r schijt an'. Ik zeg 'Ik krijg twee weeklonen d'r bij' ik zeg 'en anders' ik zeg 'en als- je mag me nou meenemen' ik zeg 'maar als ik hier in de straat kom, gaan al die ruiten-' ik zeg 'klaar is Kees' ... Hij zeg 'Nou je ben d'r al'. Ik zeg 'Ja, ik ben d'r een'. Ik zeg 'Je mot – ik wacht op je baas hoor'. Hij zeg 'Joh ga nou naar huis'. Ik zeg 'Ik? Niks. Ik ga niet naar huis' ik zeg 'en neem me nou maar mee naar 't politiebureau' ik zeg 'je ken me 'n uur vasthouwen' ik zeg 'tien uur' ik zeg 'die ruiten gaan in' ik zeg 'ik mot dat geld hebben'. (hoest)

En daar komt die baas met een grote wagen an. Hoop mensen in de straat... En allemaal joelen natuurlijk dat ik gelijk had hè ... En die vent uitschelden 'Vuile oplichter, ke' je wel tegen dat kind, met z'n geld afpikken' en al die dingen meer ... Die ene ganderik met die vent mee ... Enne ... Praten ik met die andere ganderikken voor de deur ...

Wordt 'r getik dat dat ik binnen mos kommen. Ik naar binnen toe. Hij zeg 'Je hebt die ruit kapot gegooid'. Ik zeg 'Dat heb ik je toch verteld.' Ik zeg 'Jij hebt opgebeld, daarvandaan hierheen' ik zeg 'dat je niet meer mos betalen als veertien vijfenzeventig, en ik heb gezegd dat ik drie weeklonen mot hebben'. Ik zeg 'Je hebt me op staande voet ontslagen' ik zeg 'dan krijg ik drie keer- dan krijg ik drie keer een weekloon van je. De week waar ik voor gewerk heb' ik zeg 'en twee wachtweken' ik zeg 'of... je moet 't slag-ontslag intrekken' zeg ik, ik zeg 'en je gaat maar (veertien dagen klere werk)' ik zeg 'van mezelfde centen' ik zeg 'en dat 'n tijd heb' ik zeg 'om 'n baas te zoeken'. Ik zeg 'Eén van de twee' ik zeg 'ik zit in de bond' ik zeg 'maar ik heb de bond niet nodig' ik zeg 'want ik ben zelf wel zo bijdehand hoor als dat je dat denkt. En ze-' Hij zeg 'Ik neem je niet meer terug'. Ik zeg 'Dan leggie twee banken neer- twee weeklonen hier op tafel' ik zeg 'zo niet' ik zeg 'gaan al de ruiten d'r in hoor' ik zeg 'en ik betaal d'r geen stuiver van'. Ik zeg 'Onthou dat maar van mijn.' Hij zeg 'Ik niet'. En ik naar buiten pang rinkeldekin- waar die ganderikken bij waren. Rinkeldekinkel. Nou daar zat weer een ruit in. Nou ja, toen werd ik in me kraag gepakt, en '(...) is dat nou afgelopen?' zeg- ik zeg 'nee' ik zeg 'je ken me slaan, je ken doen, je ken me meenemen' ik zeg 'ik eis gewoon veertien dagen een weekloon. Klaar is Kees. Hij denkt mijn op te lichten, hij zeg- hij licht mijn niet op. D'r is d'r is d'r geen ene baas die mijn durft op te lichten, of ken lichten'. Ik zeg 'Want ze gaan d'r an' ... Nou weer die vent naar binnen, die ganderik, hij zeg 'Joh', hij zeg dat en zus en- hij zeg 'want hij gooit alje rui-' hij zeg 'ook als neem ik 'm mee'. Hij zeg 'Dan komt ie terug, gooit ie toch vannacht je ruiten in'. 'Nou' hij zeg 'nou, dan betaal ik'. Ik zeg 'nou' ik zeg 'dat is maar 't beste ook'. Ik zeg 'want ik go- gooi ze allemaal d'r in' ik zeg 'ik gooi je auto kapot ook hoor'. Ik zeg 'Ik sloop je hele auto ook' ik zeg 'ik kom vannacht met 'n bijl' ik zeg 'ik sloop heel je auto'. Ik zeg 'Jij hebt me vijf weken in de maling genomen en de zesde week krijg ik me ontslag'. Ik zeg 'd'r is d'r geeneen meer. Niks.' Nou, lee die zo twee keer veertien gulden vijfenzeventig. Hij zeg 'En die ruiten?' Ik zeg 'Die mot je bij je ouwe vaar gaan halen.' Ik zeg 'die- laat die de ruiten maar betalen' ik zeg 'want daar hebbie 't oplichten van geleerd'. Ik heb werken geleerd van me ouwe vaar, jij hebt oplichten geleerd. Ik zeg 'Dan ga je bij je ouwe vaar ga je die ruiten (...) halen'.

Had twee grote spiegelruiten ingegooid. Nou, net zo makkelijk, eh, heb ik overal schijt an gehad. Ik had altijd- ik heb 'r toch voor gewerrek.

M.E. Mmmm

H.V. Zoals ik nu werk, voor me eigen, zo heb ik dertienenhalf jaar bij 'n baas gewerk, zo hard, met me broer, altijd hard gewerk gewerk gewerk gewerk, en nog eens gewerk. Altijd. Nooit de- kantjes ervan afgelopen, nooit gepik of wat dan ook. Altijd hard gewerk.

Uit de folklore van het neoplat

Lied

Bogn in de Schildâhswèk
Tekst: Sjaak Bral/ Willem Bieler/Marnix Rueb
Muziek: Bruce Springsteen

'k Stond laats te pisse teige de Pieâh
Kreig d'r dogs van dus ik wâh un bieâh
Smeris komp eran, vraag: waah kommie vandaan
Je ken geineins meâh op je paute staan (oh nei?)

Bogn in de Schildâhswèk
Ik ben bogn in de Schildâhswèk
Geef mèn un bieâh, voâhdat ik bezwèk
Bogn in de Schildâhswèk

'k Werrek zwagt in de aanneimerè
vedien d'er af en toe un paah rugge bè
laats moes ik klusse innut Statekwagtieâh
nam un gâhwe ring mei as soevenieâh

Refrèn

Buuf van mèn issun wèffie van plezieâh
As d'r vent weg is staat d'r deuâh oppun kieâh
Zè is de zon, en ik speil dan de maan
as ze in me reit knèp gaat me tokus staan

Refrèn

De stad wogt slecht en agtelijk bestuâhd
Maah de Schildâhswèk blèf un kicke buâht
Al lèk ut steids meâh oppun nieuwbâhwèk
Blè dat ik ben gebore in de fukkin' Schildâhswèk!

Strip

Haagse Harry

uit deel 1: Harry en de integratie

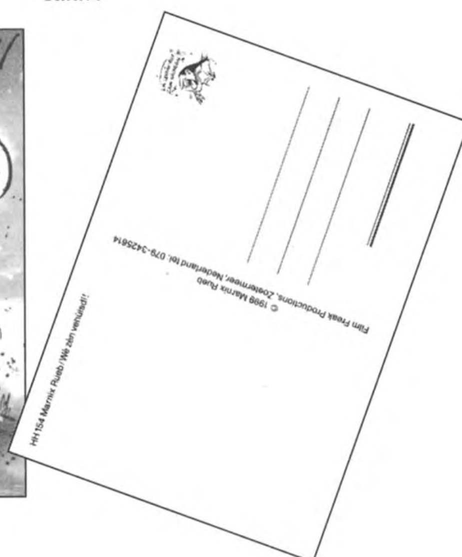
uit deel 2: Harry en de koningin

uit deel 3: Harry bij het standbeeld In De Haag / Daah waunt 'n junk

Kaart

Oefening

Spreekoefening

Daar gaat 'ie weer: lees de onderstaande zin HAGTOP voor en u krijgt spontaan een Haags bekkie.

'Ik vinnut bes dajjè je hegses an de weiteschap hep gedauneâht, maah hajje nie effe motte wachte tojje daut ben?'

'Ik vergeit nevâh nauit un gezich, maah voâh jâh leilijkke traunie willik graag een ùitzondering make.'

'Willebrogd Freikwèn issut leivende bewès dat de eivaulusie nie altèd eive hagt gaat.'

Fragment uit Haags. De kugsus.

Website

HAUFDMEINU
VOaHSTELLINGE
NIEUWS
INTaHVJOES
HISTAURIE
AGENDA
VERWèZINGE
LEIDEPAGINA
CONTACT

Tauneilgroep Adodvs is ut âhdste tauneilgeizelschap van De Haag (1897). De groep breng één tot twei prauduksies per jaah, meistal in ut theatâh, soms op laucasie.

Eâhstvolgende prauduksie

Meidea van Uiripides, maagt 2002,
reigie Serge Metselaah
Meâh informasie binnenkogt op deize site

FAUTAU VAN DE MAAND SEPTEMBÂH 2001

Madam Tic Tac (F.L. Cary en P. Weathers), reigie W. de Viettâh, gespeild in 1955

Terugblik Braus, gespèild in septembàh 2001

Wanda van Kempe as Ted in Braus, gespeild in septembâh 2001. Klik hieâh voâh meâh fautaus

Nieuw op de site de venieuwde geschiedenis-pagina laadt snellâh

Met dank an:

Terugblik Bloed van de hongeglèdars, gespèild in juli 2001.

Zoeke op de website van Tauneilgroep Adodvs

[Zoek]

Op de haugte blève van nieuwe voâhsteilinge? Daunateuâh of lid worde? Klik hieâh

Deize pagina is auk in ut Neidelands te zien.

Gespeilde voâhstellinge

[Broos] [Ga]

Klik hieâh voâh radiau tewèl u surref

arrypad downloaden

het vertaalprogramma Nederlands-Haags

10. Beknopte bibliografie

Hieronder staan de belangrijkste publicaties over het sociaal dialect van Den Haag. Artikelen en boeken van algemene aard worden aan het einde van elk hoofdstuk vermeld. Publicaties in het Haagse neoplat staan op p. 93.

Bergh, L. van den (1857) 'Enige opmerkingen over den Haagschen tongval', in: id., *'s-Gravenhaagsche Bijzonderheden* ('s Gravenhage: Martinus Nijhoff).

Borger, J.J. (1952) 'Haags uit de tweede helft van de 17de eeuw', *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 69: 49-80.

Elias, M.J.C. (1977) *Plat-Haags. Een verkennend onderzoek naar enkele aspekten van het taalgebruik en de taalattitude van mannelijke Hagenaars in en om de Schilderswijk.* (= *Publikaties van het Instituut voor Algemene Taalwetenschap* Universiteit van Amsterdam 15).

(1980) 'Enige aspekten van het Haagse stadsdialekt', in: G. Geerts en A. Hagen, *Sociolinguïstische Studies* I (Groningen: Wolters Noordhoff), 80-96.

Gaalen, A. en F. van den Mosselaar (1984) 'Van meer tot minder Haags. Een intern linguistisch onderzoek naar de implikationele ordening van fonologische variabelen in het Haagse stadsdialect'. Doctoraalscriptie Leiden.

(1985) *Kèk mè nâh... Plat en bekakt Haags* ('s-Gravenhage: BZZTôH, 1998[9]).

Goeman, A. (1999) 'Het Haags en zijn standaarden', in: Joep Kruijsen en Nicoline van der Sijs, *Honderd jaar stadstaal* (Amsterdam/Antwerpen: Contact).
Kern, J.H. (1929) 'Over de taal van de brieven van Huygens' zusters en Dorothea van Dorp', *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 48: 49-113.
Kloeke, G. (1938) 'Haagsche volkstaal uit de achttiende eeuw [met naschr.]', *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 57: 15-56, 233.
Leopold, J.A. en L. Leopold (1876- 1881) *Van de Schelde tot de Weichsel* (Groningen: Wolters).
Stellwagen, R. (1887) 'Iets over Haagsche taal- en Letterkunde', *De Amsterdammer* 500. Opgenomen in J. van Ginneken en J. Endepols, *De regenboogkleuren van Nederlands Taal* ('s-Hertogenbosch: L.C.G. Malmberg, 1917, 1931[2]), 17-19.
Winkel, J. te (1899) 'II. De tongval van Delfland bij Huygens', *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 18: 161-181.
Winkler, J. (1874) 'Over het dialect van 's-Gravenhage', in: *Algemeen Nederduitsch en Friesch dialecticon* II ('s-Gravenhage: Nijhoff), 129-130.
Zeggelen, W. van (1874) 'De gelijkenis van den verloren zoon in den tongval van 's-Gravenhage', in: J. Winkler, *Dialecticon* II, 131-133.

Wat is *voeren en zuigen*?
Is er zoiets als een Haagse woordenschat?
Wat zijn *schâhtekeisen* en *schâhtmejauren?*
Waardoor is het Haags een exportproduct geworden?

Waarschijnlijk is er in Nederland geen stadsdialect zo bekend als het Haags. Werd er in de jaren zeventig nog op neergekeken, sindsdien is het prestige opmerkelijk toegenomen. Wat is het verschil tussen het Haagse *neoplat* en het *echte ààwe Haags* dat je vroeger in de arbeidersbuurten hoorde? Sprak men een paar eeuwen terug ook al zo? Dit boek gaat op dergelijke vragen in. Ook de literatuur in en over het Haags komt aan bod.
Koningin Beatrix ergerde zich indertijd aan kroonprins Willem-Alexander als hij de *vrije jongens* nadeed. Niet verwonderlijk, vond anno 2001 een zegsman die in de Schilderswijk was blijven wonen, '*as koningin kejje dat toch niet goedvinde ...*'

Michael Elias (Den Haag, 1948) studeerde in 1977 af op *Plat-Haags*. Hij heeft een adviespraktijk voor taal en tekst en schreef een proefschrift over raadselverhalen.
Ton Goeman (Stad Delden, 1943) werkt aan het Meertens Instituut van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen. Hij schreef onder meer een boek over het bijna verdwenen dialect van Zoetermeer.

www.taalinstadenland.nl

201818_049
elia034haag01
Haags

Sdu